

БІОТЕКА
ГО ТОВ. "М. ШЕВЧЕНКА"
у Львові.

30990/III

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00596018 (Т)

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч. ~~1000000/11~~

~~Матеріали~~ ~~до історії~~
МАТЕРІЯЛИ ДО ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ. КНИГА ДРУГА.

20.172
М. КАПУСТЯНСЬКИЙ
Ген-Штабу Генерал-Хорунжий.

4112
Похід українських армій
на Київ—Одесу в 1919 році.

(КОРОТКИЙ ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД).

29(17)
Часть III.

З 25 КОЛЬОРОВИМИ СХЕМАМИ—ШКІЦАМИ
І ДОКУМЕНТАМИ В ДОДАТКАХ.

Львів. Библиотека
АН УРСР

ЛЬВІВ — 1922.

НАКЛАДОМ ВИД-ВА „ЧЕРВОНА КАЛИНА“.

З М І С Т.

Переднє слово	3—4
ЧАСТИНА III.	
Розділ I. Спроба досягнути завішення зброї	6—10
Розділ II. Оцінка умов завішення зброї	10—12
Розділ III. Новий відворот Галицької Армії і ладнання до переходу за Збруч	12—15
Розділ IV. Вдачі наших Армій	15—19
Розділ V. Характеристика Урядів Наддніпрянського й Наддністрянського	19—24
Розділ VI. Боротьба за підступи до Кам'янця з 8. VII. до 13. VII і акції східних дивізій	24—27
Розділ VII. Огляд боїв з 8-го до 13. VII.	27—31
Розділ VIII. Настрій Н. К. Г. А. й вагання диктатора Петрушевича	31—34
Розділ IX. Зустрічні бої в районі Ярмолинців з 13. до 15. VII. й події на Ново-Ушицькому напрямку	34—36
Розділ X. Огляд боїв з 13 до 15. VII включно	36—38
Розділ XI. Захист Кам. групою флянгового маршу Г. А. на В. Україну і чини східних дивізій	38—41
Розділ XII. Наступ 1-ої сов. дивізії і наші контракції	41—44
Розділ XIII. Оцінка наступу 1-ої сов. дивізії і наших контракцій	44—46
Розділ XIV. Наступ на Проскурів	46—51
Розділ XV. Вапнярська операція	51—55
Розділ XVI. Поляки та їхнє ставлення до Української Армії	55—56
Розділ XVII. Короткий огляд стратегічної ситуації на протибольшевицькому фронті в зв'язку з операціями Армій Соборної України	56—62
Розділ XVIII. Плани Ш. Д. А. в зв'язку з ситуацією на Денікінському і Польському фронтах	62—64
Розділ XIX. Київ чи Одеса	64—68
Розділ XX. Плани Ш. Д. Армії що до операції на Київ—Одесу	68—72
Розділ XXI. Жмеринська операція	72—78
Розділ XXII. Оцінка Жмеринської операції	78—85
Розділ XXIII. Вищий орган керування арміями У. Н. Р.	85—89
Розділ XXIV. Офензива на Київ—Одесу	89—92
Розділ XXV. Перетрактації з Польщею	92—95
Розділ XXVI. Загальна оцінка сил і напрямків	95—97

26
10

33960

МАТЕРІЯЛИ ДО ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ. КНИГА ДРУГА.

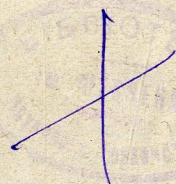
М. КАПУСТЯНСЬКИЙ

Ген - Штабу Генерал-Хорунжий.

Похід українських армій на Київ—Одесу в 1919 році.

~~30990~~

(КОРОТКИЙ ВОЄННО-ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД).

Часть III.

Нак. Льв. обл. 281. № 29(17) - 1941
41/2

ЛЬВІВ — 1922.

НАКЛАДОМ ВИД-ВА „ЧЕРВОНА КАЛИНА“.

T3(RYK/21-314
+ 235(2)212.242

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 2624

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.

Розпочинаючи III-ю частину своєї праці, автор „Походу“ мав на меті:

1. Познайомити широкі кола нашого військового й цивільного суспільства з перипетіями нашої визвольної боротьби в другій половині 1919 року. В цей період на Україні розвинулися важливіші події. Ми випили до дна і келех бойового щастя та радісних мрій і келех страждань та розчарування.

Нарешті, наслідком неуспіхів і окремих шляхів між двома братерськими галузями Українського Народу (Наддніпрянцями і Наддністрянцями) виникло на деякий час взаємне недовір'я і навіть тяжкі обвинувачення. Подати читачеві фактичний бік справи, спираючись на документи, і з'ясувати ті чинники, які спричинилися до прийняття того чи іншого рішення, — є наш перший і святий обов'язок.

2. Досвід Світової Війни і Великої „безкровної“ російської Революції яскраво підкреслив, що в боротьбі між озброєними народами бере гору та сторона, яка всебічно до неї підготувалась. Значіння духа, волі до перемоги, мілітаризація мас і надто їхніх проводарів (інтелігенції) є одним з могутніх чинників озброєної боротьби.

Безмежний пацифізм і ідея інтернаціонала, носителями яких являлася ліберальна частина російської інтелігенції, спричинилися до кошмарних страждань мільйонів людей і до занепаду велетенської держави.

Отже поцілунками та красними словами не зупинити ворожої навали і не оборонити добробуту своєї держави від вандалізму санкюлотів. Треба завчасно мілітаризувати свою націю і підготовляти її психіку до майбутньої боротьби. Одним з засобів до цього є вивчення воєнної історії і знайомство з бойовими чинами рідного війська та гаряча любов до нього.

Тому автор і поставив собі завданням популяризувати воєнну історію серед нашого суспільства.

3. Автор з приємністю зазначає, що з появою його книжки в світ зявилося серед військових і невійськових українських кол велике зацікавлення до студіювання воєнної історії. Це ще заохотило автора до писання 3-ої частини, підсиливши в ньому його глибоке переконання, що „слава України не вмере, не поляже“.

Тепер що до I і II частини „Походу“.

Автор, ознаямившись докладно з поглядами на його працю надто бойового старшинства, яке своїм потом і кров'ю писало нашу воєнну історію, є морально задоволений від її оцінки. Також автор вдячний і за всі вказівки що до фактичного боку справи, бо він не мав змоги користати з полкових і дивізійних журналів військових подій.

Злісною й безгрунтовною явилася критика з боку почувших себе ображеними і їх прихильників за спроби подати характеристики наших військових керівників.

Кажуть, а дехто й пише:

1. „Як автор відважився подавати характеристики ще живих людей?“ 2. „За характеристики наших вождів вороги радї сплатити грубі гроші. Це або необачність або... зрада“.

Розберемося докладніше в цій справі. Отже, хто, де й коли на цілому білому світі студіював воєнну історію або військовий дослід, де б не було звернено пильної уваги авторів на докладний опис і з'ясування головного чинника війни — армії?

Зрозуміти те чи інше військове явище, не знаючи властивостів ворогуючих армій, є неможливим.

Козачий склад має велике значіння, а ще більше душа армії — її командний склад, і найбільшу роль відіграє ум і воля армії — її вожді. Зовсім інші будуть наслідки бойових чинів під проводом Наполеона, Фоша, Гінденбурга, Богдана Хмельницького, ніж під керуванням нікчемного Меласа або Тетері.

Відразу ж видно, хто веде дивізію до бою: відважний Удовиченко, рішучий Бізанц, похмурий хоробрий Безручко чи авантюристи — Волох або Данченко. Отже уникнути характеристик неможливо при військовому досліді.

Далі. Весь світ творить культ своїх героїв і ганьбить злодіїв ще за їхнього життя. Світова література — тому яскравий доказ. Всі видатніші керівники європейських армій нам добре відомі. Також ми знаєм і „альтруїстів“ Троцького, Дзержинського та інших. Німці ще за життя збудували статую своєму герою, старому Гінденбургові.

Чому ж ми, Українці, про своїх вождів маємо мовчати?

Кожний мусить відповідати за свої вчинки ще за життя. Це дасть новий імпульс чесному працівникові і, можливо, стримає від злочину невірноважену і легкодуху людину.

Нарешті, в часи тої війни, яка точиться на цілому терені бувшої Росії, вороги один одного добре знають і по попередній спільній праці і по загальній opinii.

Наші відважні вожді добре далися в знаки ворогам на бойових полях — хист їхній відомий є ворогам. Слабенькі ж люде не цікаві ні для нас ні для ворога.

Плян праці III. частини.

Третю частину нашої праці ми закінчуємо вступом наших армій до Києва і розгромом Наддніпрянською Армією 45 ої червоної дивізії під Вапняркою.

Дальші події в Києві і непорозуміння, що виникли поміж Українськими Арміями і Добровольцями, є початком і одною з психологічних причин вибуху війни між Добрармією і Армією У. Н. Р.

Тому ми для цільности досліді всі ці події розглянемо окремо в четвертій частині „Походу“. Бажано, щоб Н. К. Г. А., базуючися на поданих нами фактичних і числових даних, внесла відповідні корективи в нашу працю.

Астор.

ЧАСТИНА III.

РОЗДІЛ I.

Спроба осягнути завішення зброї.

Ситуація на фронті Наддніпрянської Армії до вечера 7. VII. 1919 р.

Становище уряду. Проскурів після місячних кривавих боїв нами залишено. Червоні провадили далі свій наступ, щоб остаточно відрізати нас від Збруча, захопити Камянець на Поділля й рештки нашої бази.

Сх. ч. 1.

Уряд був під безпосередньою загрозою попасти в полон, евакуюватися за кордон або перейти в дуже зменшеному складі до наших східних дивізій, щоби продертися до повстанців.

Стан гр. С. С. Стан наших частин, які оперували на Проскурів-ському напрямку, був жахливий. Відсутність на-

і Волинської.

Сх. ч. 1.

боїв, реакція й перевтома по важких боях, відворот від Проскурова (значіння якого всі добре розуміли), навіть активна ворожість з боку деяких верств населення Проскурівського повіту до нашого війська відбилися прикро на його настрою.

Група С. С. тимчасово втратила боєздатність і намагалася за всяку ціну відірватися від ворога. Отаман Коновалець прямував на Лянцкорунь поза Волинською групою, обози його йшли на Скалу й далі за Збруч, — частини ще були на фронті Фрампіль-Куяви. Можливо припустити, що в нього могла з'явитися потайна думка перейти за Збруч і приєднатися до Галицької Армії (зазначаю, що це мої особисті міркування, документальних підстав не маю).

Волинська група теж відсовувалася на південь; вона дуже слабо стримувала тиск червоних.

Запоріжська група. У Запоріжців, навіть у тих, нарешті терпець урвався. В частинах почалися заворушення.

Сх. ч. 1.

Між Запоріжцями з'явилася "течія" — в жадному разі не йти назад за Збруч або в Румунію, де вони так багато набралися лиха підчас свого переїзду: краще кинутися вперед на Україну до повстанців. Уряд нехай або йде з військом або лишається тут.

Особливо хвилювалися й збивали бучу Гайдамаки. Вони згубили зі світу свого К-ра полку, полк. Виноградова, бойового й хороброго старшину, і вимагали, щоб до їх приїхав сам Головний Отаман.

Деякі невеличкі відділи, наприклад, курінь Холодного Яру, повстанці Павловського, свавільно вирушили на схід в напрямку на Копайгород; також розпочали рух на схід більші частини в складі цілих полків.

Полковникові Сальському коштувало великих зусиль знову приборати до своїх рук Запоріжців.

Отже рух частин Запоріжської групи на схід, а С. С. на захід уможливило ворогові вільний шлях з Проскурова на Камянець.

2-а й 3-я дивізії. Становище 2-ої й 3-ої дивізій значно погіршало.

Сх. ч. 1. Ліве крило 2-ї див. було під ударами; цілком зрозуміло, що 2-а див. під натиском ворога не втримається на Жмеринці й відскочить назад. Лишається на одишбі пполк. Удовиченко, що вже націлився на Рахни; акції цієї дивізії, висунутої далеко на південний схід, залежали від рішучості та поведінки її вождя, настрою його частин та намірів і маневрів з боку ворога.

Одначе разуразна перевага над ворогом, співчуття населення, довіря до свого молодого, енергійного начальника його частин утворювали належний настрій. Дивізія не боялася ворога, а йшла туди, куди вів її пполк. Удовиченко. Румуни (див. Додатки) ставилися приязно до пп. Удовиченка й час від часу допомагали йому зброєю та огнеприпасом. Хоч це й помягчувало значно ситуацію, всеж становище 3-ї див. викликало поважні побоювання.

Тяжка ситуація. У всіх групах, виключаючи 3-ю див., яка не вважаючи на тривалі бої навіть зростала й міцнішала, чисельний склад бойців значно зменшився.

Взагалі становище Уряду й Проскурівської групи було близьке до катастрофічного; ходило лише про те, щоби довше протриматися в Камянці й шукати собі спільників для уможливлення дальшої боротьби або кинутися до повстанців.

Несподівано для нас вже порятунком був близько; до Збруча насовувалася вся Галицька Армія.

Причини відвороту Галицької Армії на Збруч.

Стан Галицької Армії Розглянемо коротенько, що примусило галиччан знову відійти на Збруч.

Як вище зазначено, Галицька Армія, під проводом ген. Грекова, енергійно пішла вперед і гнала поляків. Нарід рішучо підтримував свій Уряд та військо й з повною самофірією йшов до його рядів. Відтак моральний чинник був до розпорядимости диктатора Петрушевича та ген. Грекова, але бракувало матеріальних засобів — зброї, аmunіції та набоїв. Військову здобич, яку захоплювала Г. А. у ворога, не завжди була змога використати, бо калібри зброї Польської й Галицької Армії — різні.

Добути огнеприпасу за кордоном було майже неможливо; Наддніпрянській Армії теж бракувало снарядів і набоїв і тому вона не мала змоги допомогти галичанам.

Галичани прагнули за всяку ціну нарешті здобути свою столицю Львів і тільки там замиритися з поляками.

Під гіпнозом цієї великої мети й окрилені блискучими успіхами своєї народньої армії, галицькі військові та політичні керівники не доцінили ні сил свого ворога, ні значіння підтримки, яку йому давала Франція, ні, нарешті, ваги техніки в сучасних боях.

Без набоїв і лицарі безсилі проти чисельного ворога, озброєного до зубів. Лише на самому героїзмі й запалі не можливо базуватися. Здається, треба було використати слушний мент і досягти хоч тимчасового замирення (перепочивку) з поляками. А для цього нагода якраз була.

Пертрактації про завішення зброї.

Склад делегацій. 1-го червня з Тернополя вирушила до поляків наша делегація. Склад її: Голова — отаман Дельвіг (генерал-пор. за рос. служби), членами: Генерального Штабу полковники Ліпко та Сулківський, сотники Камінський і Чехович Ярослав (без права голосу), п. Антончук (від Державної Інспектури) і підполковник Слюсарчук від Галицької Армії.

Перше засідання відбулося у Львові 3-го червня.

З боку польського призначено: головою ген.-пор. Радзівського, членами: Генерального Штабу майора Меріянського, кап. Розвадовського, двох муштрових старшин та полковника Жандармерії.

Умови, в яких велися пертрактації. Умови, в яких почалися переговори, були несприятливі для української делегації. Наші представники не мали докладних відомостей ні про бойовий фронт Наддніпрянської Армії ні про стан і наміри Галицької. Ситуація на першому значно змінилася, наші частини вже провалилися на Україну, телеграфічного ж сполучення з Урядом не було, а Галицька Армія відірвавшись від переслідування польських військ поспішно зосереджувалася в куті між р. р. Дністер і Збруч. Через це навіть польські відділи, як видно, втратили дотик з нею, бо й польська „язда“ не намацала як слід гро Галицької Армії. Польському командуванню здавалося, що Г. А. зовсім розбита й вона розпорошується.

Українська делегація обстоювала демаркаційну лінію по так званій „лінії Бартельмі“ й взагалі намагалася виграти терен для Г. А. та Уряду, застерігаючи інтереси Соборної України.

Польська делегація поставилася прихильно до Наддніпрянців і надто вороже до Гал. Армії.

Спочатку поляки висунули проєкт цілковитого розброєння Г. А., а потім уже з причини відпору з боку наших делегатів запропонували рахувати за демаркаційну лінію той рубіж, який посідає Г. А. в менті розпочаття пертрактацій.

Для з'ясування недокладно відомої для обох сторін бойової ситуації українська делегація мусила виїхати на 72 годині за Збруч і отримати потрібні відомості.

10 червня в Чорному Острові полк. Ліпко з Антончуком, делеговані до Штабу Дієвої Армії, довідалися про успіхи Наддніпрянської Армії й про лінію її фронту. Про Галицьку ж Армію, за браком сполучення з нею, не було певних інформацій і навіть ще не дійшли вістки про широку офензиву, розпочату саме тоді новим її Начальним Вождем ген. Грековим.

В Чорному Острові, де перебували Головний Отаман, Директорія, Уряд, Штаб Дієвої Армії, було скликано нараду з вищих чинників Уряду й Командування. Вислухано звіт про цілковите небажання польських делегатів рахуватися з „лінією Бартельмі“. Нарешті нашим делегатам дано словесну інструкцію: „Як не поведеться обстояти „лінії Бартельмі“, то відмовитися від неї, але допоминатися можливого для нас максимума“.

З поворотом нашої делегації до Львова, знову розпочалися пертрактації. На жаль, поляки поставили українську делегацію в дуже важке становище. Вони її цілком ізольовали: наші делегати не мали змоги зноситися зі своїм Урядом телеграфічно, та ще до того були відтяті від зовнішнього світу завдяки „товаришенню“ польських жандармів.

Таким чином поляки надалі позбавили нашу делегацію можливості координувати свої вимоги з ситуацією на фронті.

А там розвивалися важливі події.

Наддніпрянська Армія за 2-3 тижні розбила червоних, звільнивши від них великі обшари й опанувавши майже цілим Поділлям. Рівнож і Галицька Армія несподівано обвалилася, як сніг, на голову польському війську, трошила його відділи, вдерлася далеко в Східню Галичину, загрожуючи самому Львову.

Наші делегати випадково довідалися про успіхи Українських Армій, але докладних відомостей про бойовий фронт не було.

Поляки під натиском від своїх поразок трохи помягшали й нарешті, по довгих та впертих дебатах (українська делегація обстоювала Тернопіль, дійшло навіть до зірвання переговорів, — поляки не йшли на уступки) 15-го червня досягнуто згоди (див. Додатки).

Демаркаційна лінія і Демаркаційну лінію проєктовано так: ставлення Н. К. Г. А. рий російський кордон на північ від Тернополя*) від р. Буг до містечка Олексинець, с. Янківці на р. Сереті, по Серету до с. Бла, р. Золота Липа, далі на північний захід р. Дністер.

Обидві сторони обов'язалися не збільшувати війська на Галицько-Польському фронті, а навіть дозволялося перекидати свої відділи на інші бойові fronti.

Бойові акції припиняється 20-го травня, а групування, взаємодія демаркаційної лінії, почати з 23-го травня.

*) Тернопіль в польських руках.

Проект згоди було відвезено полк. Сулківським до нашого Уряду й затверджено. Повертаючися до Львова, делегат завітав і до Н. К. Г. А., щоби завішення зброї було затверджено диктатором Петрушевичом і ген. Грековим.

Полк. Сулківський також заїздив до Н. К. Г. А. і підчас своєї подорожі до Уряду та поінформував її про ситуацію. Ген. Греків і диктатор Петрушевич відмовилися підписати умову з огляду на великі успіхи своєї армії.

РОЗДІЛ II.

Оцінка умов завішення зброї.

Позитивні сторони. Роздивимось позитивні та відємні сторони умови. Позитивні:

1) Це було лише завішення зброї між арміями, а не політична умова.

2) Головне було досягнуто — Польська армія, яко ворог, на деякий час відпадає; — проти Української Армії лишається лише один противник (москалі).

3) Галицькій Армії забезпечується хоч порівнюючи невеликий клаптик своєї території, де вона мала змогу упорядкуватися, зорганізуватися й допомогти Наддніпрянській армії в її боротьбі. Дальші кроки залежали від обставин і організаційної здібности Галицького Уряду та інтелігенції.

4) Крім того це замирення розв'язувало руки Галицькому Урядові в його зносинах з Західньою Європою, де він мав змогу придбати собі забраклої військової техніки. Гадаю, що тоді Франція та інші держави вже не перешкаджали б цьому, а можливо припустити, що й допомагали б.

Відємні сторони. 1) Завішення зброї сталося в мент апогею військових успіхів Г. Армії: вона досягнула на правому крилі приблизно Золочева, а на лівому Гнилої Липи.

Тому приходилося залишати полякам без бою значні простори, що прикро відбилося б на настрою армії (праве крило треба відтягнути на десятки верстов аж за Тернопіль).

2) З стратегічного боку демаркаційна лінія була не досить безпечною для Г. А., бо поляки мали змогу скупчити резерви на магістралі Львів—Тернопіль і відтіля, на випадок непорозуміння, розрізати Галицьку Армію й примусити частину її сил відійти на ворожоневтральну Румунію, яка по згоді з поляками захопила підчас першого відвороту Г. А. південний кут Східної Галичини.

3) Завішення зброї зупиняло побідний рух Г. А. Її керівники, здається мені, мали думку швидко просунути своє ліве крило вперед і вийти на південь від Львова з тим, щоби перекинути свою базу на Лавочну Стрий і далі базуватися на прихильну Чехословаччину й Угорщину.

Аналіз плянів і рішень В Лавочній вже було зібрано 5 міл. муніципальних гарматних і декілька тисяч гарматних, що для Г. А. передовсім мало рішаче значіння. В цьому

районі вони сподівалися поповнитись і побільшити армію ще на два корпуси (4 і 5), кадри для яких вже підготовлювалися. Потім уже, наразі б сприяли умови, наступати на Львів з південного заходу.

Отже Н. К. Г. А. вела операції перш за все за посідання нової бази, бо ні за Збручем, ні в Румунії через різні умови значних запасів військової техніки отримати не передбачалося. Тому то ми цілком уявляємо, як важко було керівникам в мент найбільших успіхів відмовитися від дальших акцій.

Тепер ще не час докладніше розібратися в тих обставинах, в яких складалися умови про завішення зброї. Чи мала змогу українська делегація при більшій своїй упертості і належній поінформованості досягнути кращих умов завішення зброї і чи таке досягнення відбулося б позитивно на прийняттю умов доктором Петрушевичем і ген. Грековим?

Все ж ми мусимо рішучо зазначити, що зірвали військову умову диктатор Петрушевич і ген. Греків.

Це був початок нового курсу, який нарешті скінчився нечислимими бідами для Г. Армії та її народу.

Зрозуміло, що диктатор Петрушевич, поставився обережно до підписання хоч би й військової згоди з поляками, бо він, думається нам, не хотів поступитися повнотою домагань Галицького народу й цим створити небажаний прецедент.

Цілком инакше мусила поставитися до цього галицька стратегія.

Хоч і важко було Начальному Вождеві зупинити армію в мент найбільших успіхів і неризикнути продовжити операції „або пан, або пропав“, щоб потім не каятися ціле життя, що можливо було виграти справу, а її не доведено до краю, всеж рахую, що ген. Греків мусив докладніше здати собі звіт стратегічної ситуації та уважніше її проаналізувати.

Правда, плян Н. К. Г. А. — перекинути свою базу на південь, на Лавочну—Стрий, — мав би багато позитивних сторін, але чи було можливо його здійснити успішно при даних обставинах? Ось про що йдеться.

У Галицької Армії бракувало огнеприпасу. Мушкетних набойів малося по 10—15 на жовніра. Гарматних було більше, але тільки на них не можливо перенести всієї ваги бою, особливо при обороні.

Перший мент несподіваності удару для Польської Армії вже минув. Помилка польського керування, що рахувало Г. Армію до початку травня зовсім розпорошеною і відтягнуло з Галицького фронту значні сили на большевицький фронт, тепер виправлялася. Вже до Львова прибула Познанська дивізія, а також підтягалася й дивізія Галеровського к су.

Гадаю, що інформації про це мусила мати Н. К. Г. А. (між иншим полк. Сулківський в Н. К. Г. А. інформував про це ген. Грекова). Чи сподівалася Н. К. Г. А. стримати контрудар свіжих сил польських?

Неуспіх Г. Армії при таких обставинах міг спричинитися до цілковитої катастрофи.

На нашу думку, краще було хоч і на важких умовах замислитися на деякий час по тимчасових успіхах, які за бойових обставин закріпити було не можливо, аніж по поразці. В першому разі лишається моральний чинник і деякі реальні наслідки. Пригадаємо, як би став у пригоді для Г. Армії в кінці 1919 р. підчас відвороту наших армій з Великої України до Збруча свій власний хоч і невеличкий закуточок.

Ставлення поляків. Треба в цілях історичної правди відмітити, що й поляки не зуміли оцінити менту і піти назустріч Галицькому Народові в його домаганнях.

Вільготніші умови та ширше трактування справи мусило зрушити з мертвої точки в галицько-польських стосунках. Необхідно зазначити, що Галицький нарід легше привернути до себе мудрою поміркованою політикою, аніж силою антантської зброї.

Н. К. Г. А. завчасно повідомила польське командування, що вона не приймає умов завішення зброї. Поляки з обуренням підняли галас на весь світ, обвинувачуючи Г. Армію в зірванні умови й навіть в большевизмі.

Польське командування підтягнуло свіжі значні сили й кинуло їх на стомлену, виснажену Г. Армію — техніка й переважаюча кількість зломали дух, — фінал відомий.

Почався знову відворот.

Мандат Антанти. Антанта, мабуть з метою розв'язати полякам руки для їх боротьби проти большевиків, дає мандат на окупацію Західньої Области У. Н. Р. й доручає польському командуванню звільнити Східню Галичину аж до Збруча від большевиків(?) (остаточно має розв'язати питання відносно Галичини Антанта згодом).

Дивно, як міжнародня політика могла допустити такий глум і абсурд.

Галицьке регулярне, національне військо, таке слухняне, та витривале — і раптом безпардонні комуністи!

Події пішли своєю чергою. Галицьку Армію та її Уряд, мов би навмисно, штовхали в обійми большевиків.

РОЗДІЛ III.

Новий відворот Галицької Армії і ладнання до переходу за Збруч.

Розпука в Галицькій Армії.

Орієнтація на Румунію Знову страшенний сум обгорнув Г. Армію та її Уряд. Де-ж шукати порятунку? Цофнутися до Румунії? — але ці „репрезентанти безкровної політики“ не допоможуть сусідові в лихій пригоді без великого зиску для себе. Вони самі не від того, щоб ще й собі зірвати за-

ласний клаптик (і дійсно вони захопили Буковину а згодом і південно-східний кут Галичини).

Орієнтація на Совдепю. Безпорадний стан і почуття обурення підказувало кинутися під червоний прапор і за його кривавою допомогою звільнити свою батьківщину. Большевики це велика й руйнуюча сила й вона змете й розпо-рошить ворожих окупантів. Але, чи не є це союзник небезпеч-ний з соціального і національного боку?

Як тоді ідея Соборної України? самостійної національної держави? Аджеж б-ки б'ються проти Наддніпрянської Армії, як національної, провадять повну централізацію, гвалтують нарід на Великій Україні. Ідея націоналізму для них лише тимчасовий влучний і корисний льозунг. Крім того, напевно вони розкла-дуть нашу єдину надію на визволення — армію й дезорганізують її остаточно. Нарешті знищать до краю отак бідну, виснажену війною країну.

Отже, червоний спільник дійсно грізний і страшний, на-жаль занадто небезпечний.

Орієнтація на Соборну Україну Лишається одно, знову йти до братер-ської Наддніпрянської Армії й вкупі з нею шукати своєї долі й щастя.

Так промовляє здоровий розум...

А серце заважає... Віддати без бою свій край, користуватися чужою допомогою, хоч би й через Уряд Наддніпрянський — теж важко до смерті.

Ось в якій розпуці стояли Галицькій Уряд і Армія.

Збруч уже близько, боротися голими руками далі немає змоги... треба на щось зважитися... Взяла верх ідея Соборної України. Рубікон перейдено.

Подаю телеграму Н. К. Г. А. від 4/VII, ч. 3715.

Телеграма Н. К. Г. А. „Під сильним напором польських сил, за-від 4. VII., ч. 3715. браком муніції й інших матеріалів, Галицька Армія буде примушена перейти річку Збруч та шукати опори й охорони на широких ланах Великої України. З цих причин Н. К. Г. А. звертається з проханням до Головного Отамана призначити район виключно для Галицької Армії — простір між р. Збручем а лінією Сатанів—Борщівка—Городок—Купель—Смотрич—Черч—Голосківка—Камянець-Подільський—Жванець включно, де Армія відпочила б та упорядковувалася б. Охорона гра-ниць Збруча й Дністра позістає Галицькій Армії. Для вратування дорогого залізничного майна й матеріалів прохається дозволити на перехивку залізниці нашими залізньо-дорожніми частинами від ст. Гусятина на наш бік аж до слідууючої стації“.

Ситуація в Штабі Дієвої Армії в звязку з підходом Г. Армії до Збруча.

Вражіння від телеграми. Цю телеграму було отримано в Штабі Д. Армії в присутности Головного Ота-мана на передодні залишення нами Проскурова (5/VII). В Штабі Д. Армії Головний Отаман приймав оперативний звіт. Становище здавалося досить грізним, обставини на Польсько-Галицькому

фронті не були докладно відомі. У декого, наприклад у от. В. Тютюнника, вродилася думка, щоб одірватися від ворога й тимчасово одійти за Збруч вразі неуспіху останньої спроби (див. чч. I—II, стор. 79, бої 4—5-го VII).

Інші мріяли з кращими частинами посунутися на схід і приєднатися до повстанців. Все ж треба було підготовляти ґрунт для евакуації за кордон.

Несподівано приносять депешу ч. 3715; з нею блиснув на всіх яркий промінь: доля посилає новий порятунк.

Цікаве й важливе явище. Дві армії в Тернополі в перших числах червня (I/VI), в часи найбільшої небезпеки (оточення наших армій — комбінований наступ польсько-більшевицький, див. I—II чч., стор. 42—43) роз'єдналися й кожна пішла проти свого важливішого ворога.

Спочатку дуже пощастило обох арміям, вони гнали своїх супротивників і йшли до наміченої мети; проте одні й ті ж чинники викликали цілком анальогічні наслідки. Роз'єднаність зусиль і відсутність техніки негативно відбилися на операціях обох армій. У них майже одночасово скоїлася катастрофа. Правда, у Наддніпрянської Армії ще був деякий вихід — піти на вороже запілля, Галицька ж, приперта до Збруча, мусить круто міняти напрямок своєї попередньої політики. Тили обох армій скупчилися на річці Збручі, обози Галицької Армії намічають для себе шляхи на східний беріг Збруча, обози С. С. прямуєть через Лянцкорунь—Скалу на захід від Збруча. Тому конче було потрібно повертати фронт проти одного ворога. В цьому був єдиний порятунок.

Згода Гол. Отамана. По коротенькій нараді з Головним Отаманом, прийнято рішення вітати перехід Г. Ар. за Збруч, всіма засобами скрасити й полегшити для неї цей важкий історичний крок.

Отже важливе й відповідальне рішення диктатора Петрушевича й Н. К. Г. А. — співділати разом з Наддніпрянською Армією проти большевиків, — було ними прийнято спочатку цілком самостійно, без жадного впливу з боку Головного Отамана й його Уряду й навіть для них несподівано. Наддніпрянці навіть не уявляли дійсних обставин на Польсько-Українському фронті (офіційних зносин між урядами за останній місяць не було, а отримувалися відомости лише приватним шляхом).

З появою Г. А. ситуація на Поділлі мусила круто змінитися. Об'єднані зусилля обох армій зведуть на нівець успіхи червоних. Треба лише наддніпрянцям утриматися до переходу Г. А. й залишити для її розташування вільний і безпечний від ворога терен, а також вжити заходів, щоби за Галицькими відділами не посунулася за Збруч Польська Армія, щоб остаточно знищити свого упертого ворога.

Тут же було складено телеграму, ухвалено її зміст Гол. Отаманом і надіслано до Н. К. Г. А.

Ось її зміст: „Телеграма Наштадієвої ч. 00930 від 5/VII. Головний Отаман принципово згоджується на перехід Г. А. на східний беріг Збруча, але з тою умовою, що по переході

р. Збруч Г. Ар. має зайняти район Ожигівці—Купин—розїзд Наркевичі—Городок—Купель—Смотрич—Черч—Голосків—Шустівці, всі пункти включно. Так само Гол. Отаман годиться на перешивку колії від Гусятина до слідууючої стації, про що даються відповідні розпорядження Міністерству Шляхів. З північної сторони указанного для Гал. Ар. району, ворожі банди тиснуть наші невеличкі відділи, через що для забезпечення району скупчення Г. Ар. з півночі, необхідно негайно висунути відділи від Сатанова й Волочиська на північний кордон зазначеного для Г. Ар. району.

Українська Наддніпрянська Армія та її Головна Команда приймає Галицьку Українську Армію як братню й всім їй допоможе, що в її силах. Гол. Отаман дає розпорядження в цій справі належним установам і має тверду надію, що тимчасове лихо зміниться й обидві армії, зєднавшись в одне нерозривне ціле, в швидкому часі побачать кращі дні. Отаман В. Тютюнник“.

Як бачимо з тексту цих телеграм, вони сходяться в усіх точках. Лише Штаб Д. Армії пропонує для розташування Г. А. більш північний район, з метою використати частину Г. А. для того, щоби знову відібрати важливий вузол Проскурів.

Така офіційна історія цього нового зближення Галицької й Наддніпрянської Армії і здавалося легко його перевести в життя. На ділі ж, як побачимо далі, ріжність структури урядів, попереднього виховання й культури викликали починаючи від перших кроків і кінчаючи останнім розривом багацько непорозумінь і нещасть.

Тому ми постараємося, наскільки вистарчить наших малих сил, коротенько схарактеризувати Уряди Наддніпрянський і Наддністрянський і вдачі наших армій.

РОЗДІЛ IV.

Вдачі наших армій.

Галицька Армія.

Риси Австрійської Армії. Подамо коротеньке порівняння між Арміями УНР. і Галицькою. Галицьку Армію скомплектовано майже виключно з тих елементів, з яких складалася Австрійська Армія, тому цілком зрозуміло, що Г. А., як її спадкоємиця, мусила заховати деякі риси анальогічні з Австрійською.

Ось ці риси: організованість, нахил до муштри і карність навіть у дрібницях, акуратність, упертість і витривалість в боях суцільним фронтом з забезпеченими крилами, порив в атаці, одначе без належного завзяття та настирливости довести її до кінця за всяку ціну, як це властиве німцям і росіянам („Зайва розкіш втрат при атаках“ — такі закиди робило Вище Австрійське командування в своїх звітах про російські частини).

Негативні: страх за свої флянги та тил, велика обережність в маневрах на одшибі, відсутність взаємної виручки (ріжно-

мовність армії та ворожнеча проміж різних націй); до того, при відвороті, австрійці швидко губили всяку упертість, досить легко підпадали паниці й боялися кінних атак (надто козачих)*).

Оточені, вони досить легко й охоче йшли у полон, що зясується чинниками політичними й національними.

Ще помічалася у них відсутність широкої ініціативи і чекання на детальні розпорядження й накази зверху.

Треба зазначити, що в Австрійській Армії доброю славою користувалися мадяри, дуже активні підчас походу й уперті при обороні, а також і словянські полки, надто „руські“, лише не на східньому фронті. Відомо, що найважчі завдання покладалися на Італійському фронті на ці „руські“ полки й вони їх виконували неохотно з самоофірою. Пригадаємо лише Ізонцо і Пяву.

Взагалі, як показав досвід Великої Війни та європейська військова література, Австрійська Армія була що до своїх бойових якостей значно нижчою за російську, яку вона переважала лишень військовою технікою.

Гиси Галицької Галицька Армія заховала деякі з цих рис і в Армії. творила деякі нові позитивні: одноманітний, національно вихований, з палкою любов'ю до свого краю елемент вплив нову свіжу струю.

Взагалі це була селянська армія, ще не захоплена заразливим і розкладовим духом „соціалістичних свобод.“ Козаки (мужва) багато не вибагали й радо слухалися своїх старшин та були м'яким воском в руках своїх начальників.

Значний відсоток вищого командного складу та Командний склад. офіцери Генерального Штабу — були німці-австріяки, елемент знаючий, працьовитий, енергійний**); вони чесно виконували свої обов'язки до Галицької Армії й бажали добра своїй новій батьківщині.

Решта старшин була різноманітна. Значний відсоток з них мав бойовий досвід, чималий відсоток був з вищою загальною освітою; назагал це був добрий бойовий елемент. На жаль більшість не мала належного стажу й досвіду для керування великими відділами, на чолі яких їм випало стояти. Старшинство знало добре один одного й це сприяло розвитку взаємної виручки.

Треба зауважити, що був деякий відсоток і такої старшини, яку тягло до різних етапів, стаційних команд, дефензив, жандармерії тощо більше, ніж на фронт.

Також необхідно зазначити, що в Г. А. залишилася ще одна „австрійська“ риса — самовпевненість та деяке призи́рство до неподібної до них Наддніпрянської Армії. Старшинство назагал прибільшувало хиби Наддніпрянської Армії й судило про неї лише по тих горе-отаманах і наших безвусих діячах, які по галицьких кавярнях та рестораціях рясно трусили народніми гро-

*) Ця риса Австрійської Армії залишилася й у поляків-галичан (сутьчки з кіннотою Буденного).

**) Польські військові дослідники підкреслюють велику відпорну силу галицького жовніра і слабу маневрену здібність вищих галицьких керівників в боях за посідання Львовом.

шима. Бойова вартість Наддніпрянської Армії була галичанам невідома. Гал. Армію вони рахували незрівняно вищою за Наддніпрянську.

Таким чином, на нашу думку, Г. А. уявляла з себе боєздатну регулярну армію з не зовсім відповідним командним складом; в ній панував лад, карність і надзвичайно добре був організований тил; військовим заосмотренням Г. А. була бідна. З національного боку це була одноманітна маса з піднесеним національним почуттям.

Проти поляків — це поважна сила. Проти росіян (москалів) чи правої чи лівої секти (правої — добровольців, лівої — комуністів) — значно слабша.

З одного боку, пережиток вражінь Великої Війни, майже цілочасна перемога Рос. Ар. над Австрійською й відсутність гострої ворожнечі до москалів стримували бойовий запал Г. А.; з другого, страх перед польським милітаризмом, бо поляк був ближче й дошкуляв він дужче й з давніх давен, а з москалями хоч і важко, а нарешті „як небудь розмежуємося“.

Ось характерний вираз одного з видатніших діячів Г. А.: „Щойно не допоможе пан-Біг приплисти галицькому кораблеві до рідного берега, краще тоді потонути в російському морі, аніж задихнутися... в польському багні“.

Цей погляд поділяло чимало галичан і його треба брати під розвагу, щоби добре зрозуміти характер подій в майбутньому і дати їм правдиву оцінку.

Наддніпрянська Армія.

Гиси Російської Наддніпрянська Армія мала властивості бувшої Армії. російської армії з деякими значними ухилами в гірший бік, деякими — в кращий.

Добре відомі властивості російської армії: упертість, відданість, витривалість, приривство до смерті, слухняність. Алеж солдати потривували постійного догляду й опіки; при відсутності цього швидко розперезувалися й втрачали військовий вигляд.

Найліпшими бойовими частинами справедливо рахувалися сибіряки (німці звали їх каторжанами).*)

За ними по черзі йшли частини, мобілізовані на Україні. Розгром всенької Австро-Угорської Армії в 14. році є ділом рук головним чином військ Київської та Одеської Округи.

За мирних часів „хахли“, як їх називали в армії, були найбільш бажаним елементом у кожній частині. Це здебільшого селяни, слухані, нерозбештані, розумні. Великий % з них ішов в фельдфебелі, вахмистри й лишався на поверхгерміновій службі. Також значна кількість „малоросів“ (малорослих) на ділі являлася „великорослими“, й комплектувала гвардію, флоту й кінноту. Взагалі українці складали чудовий бойовий елемент.

*) Проміж сибіряків значний відсоток емігрантів-українців.

Риси Української Армії. Таким чином Українська Армія мусила бути

що до козачого складу зразковою. На жаль частъ з бувших „салдат“ зіпсувалася через революцію і славетні свободи без обовязків; деякий, правда незначний, відсоток, особливо в кінноті й в тилкових установах, набув нахилу до грабунків. Одначе з цим легко можна управитися, зміцнивши карність, бо значна більшість надавалася до ладу зі своєї істоти. А до того ще козаки перенялися традиціями Запоріжжя з його суворою карністю на поході й в бою. Рівнож, краще заосмотрення армії безумовно сприяло б зменшенню грабунків.

Зрештою в армії лишився, так би мовити, войовничий, переконаний і національно освічений елемент.

Командний склад. Старшинство уявляло ріжноманітний елемент. Наряду з видатнішими, бойовими, національно-вихованими старшинами з великою ініціативою й відвагою, ще лишався й гурточок або авантюристів, або розбештаних людей, яким бракувало відповідної школи, муштри й виховання (див. I—II ч. „Походу“, стор. 28—38).

Треба зазначити, що відсутність відповідальности, контролю й належної організації тилу спричинилася до дезорганізованисти апаратів постачання і пониження моралі деяких постачателів.

Старшин Ген. Штабу, за невеликим винятком, було пристосовано до обставин сучасної війни.

Роля старшин Ген. Штабу була надзвичайно важкою й відповідальною. Не рідко доводилося підлягати (це стосується головним чином до початку 19 року) людям з малою військовою освітою, з невеличким бойовим досвідом і незначним службовим стажем, при системі неповного довірря й навіть деколи й провокації.*)

Одначе старшини Ген. Штабу, за дуже малим винятком, працювали чесно, продуктивно й не вдавалися в політичні авантюри. Гол. Отаман розумів усю вагу праці старшин Ген. Штабу.

Висновок. Наддніпрянська Армія вже в період Проскурівської операції уявляла з себе майже регулярну армію з деякими особливостями, викликаними революцією й національним рухом. Вона мала ріжноманітний старшинський склад зі здоровим бойовим осередком, прекрасний козачий елемент, слабеньку карність й неналагоджений тил, зі слабими й невислабленими мобілізаційними апаратами. Бойова здібність при умовах партизано-большевицького фронту й завзятість — назагал високі.

Порівняння обох армій. Назагал Українська Наддніпрянська Армія була менш організованою й упорядкованою ніж Галицька, карність мала теж значно слабшу, тил і постачання кепсько налагоджені. Це почасти зясовується надто рухомою

*) Пригадаємо лише бувшого Н-ка Штабу Запоріжської групи полк. Ген. Штабу небіжчика Воскобойникова. На ньому одному лежав увесь тягар керування частинами Запоріжської групи й штабової праці в першій половині 19 року. К-рів у нього змінялося безліч; нарешті на ший посаджено Воскобойникова Н-ком Штабу було посажено поручника галичанина. Рогатиневича — „немовлятко“ в військовому ділі й легковажну людину.

війною і призвичаєнням інтендантів ще з часів Великої Війни отримувати всі запаси з базисних склепів і не турбуватися про експлуатацію всіх місцевих засобів, на що були такі мастаки голодні німці й австрійці.

З боку чисто бойового, як здібність маневрувати на широких фронтах, битися на всі чотири сторони світу білого, персональна ініціатива, то наддніпрянці були сильніші за галичан, особливо в умовах партизансько-большевицького фронту. Приклади добре видно з акцій Запоріжців, 3 див. й ударної групи С. С. в Проскурівській операції.

Самі методи боротьби, напівпартизанські, краще відомі наддніпрянцям аніж наддністринцям.

На мій погляд, прекрасною є комбінація зєдинення акуратності, обмежености в бажаннях, навику до послуху й ладу галичанина з ініціативою, войовничістю й широким розмахом наддніпрянця. Вони один одного доповнювали.

РОЗДІЛ V.

Характеристика Урядів Наддніпрянського й Наддністринського.

Директоріят. Приступаючи до характеристики Урядів Наддніпрянського й Наддністринського, ми цілком уявляємо собі й важливість добровільно взятого на себе завдання й велику його трудність для автора — лише військової людини, не бравшої участі в політично-партійній праці. Одначе для належного зрозуміння описуваних нами подій уникнути цього не можна.

Хай компетентніші та авторитетніші в цьому люди внесуть відповідні корективи в нашу працю.

Українська Національна Рада в Станіславові ухвалила зєднання Західньо-Української Народньої Республіки з Великою Україною в Соборну Україну. Зєднання відсвяткувалося в Києві 22 січня 1919 р. на Софійській площі дуже урочисто. Зєднання було актом надзвичайної ваги (див. Додатки).

З цього часу Українські Землі починали нове життя. Вони мусили йти до одної мети — будування незалежної Соборної України. Обєднання збільшувало сили й можливости для Соборної України, але збільшувало й число їх ворогів. Треба було кожній з частин, які склали Соборну Україну, задля спільної користи на деякий час поступитися своїми частковими інтересами, що було не так легко, а представникам Соборної України — рахуватися з ними й взагалі ставити для виконання такі завдання, які відповідали б силам Соборної України, політичному менту й не суперечили б самій ідеї соборности.

На чолі обох Урядів, яко верховна влада, стала Директорія (Директоріят).*)

*) Директорія щиро допомагала Гал. Уряду й Г. А. фінансами, збіжжям і військовим майном, жови у неї була територія й засоби.

Уряди Наддністрянський (Західна Область У. Н. Р.) і Надніпрянський (У. Н. Р.) залишалися цілком автономними у вирішенні своїх справ. Галицький Уряд навіть вів свою закордонну політику, не рахуючись з Директорією. До складу Директорії входило 5 наддніпрянців і доктор Євген Петрушевич, яко презес Наддністрянського Уряду. На 1/VI склад Директорії значно зменшився.

Винниченко. Голова Директорії Винниченко, який схилився все більше й більше до ідей комуністичних, під натиском Антанти, відколовся від Директорії. Він вирушив на захід, щоби в холодочку затишного кабінету зорити за гарячими подіями на Україні й гостро, злісно-талановито їх критикувати, а також своїми творами підготовляти собі шляхи на Радянську Україну.

Андрієвський. Самостійник найбільш поміркованої течії, Андрієвський, наколи сформувався чисто соціалістичний Уряд в У. Н. Р. і ліквідувалося оскілівщину, до якої і він був причетним, теж вирушив на захід і вийшов зі складу Директорії.

Доктор Петрушевич останні два місяці, хоч і лишався членом Високої Директорії, фактично жадної участі в її праці не брав. Між урядами Наддніпрянським і Наддністрянським відносини загострилися й контакт був слабкий, з початку ж червня майже й зовсім обірвався. Кожна сторона вела свою окрему лінію.

Отже остаточно Директорію складав триумвірат: Голова — С. В. Петлюра, члени — проф. Ф. Швець і А. Макаренко.

С. В. Петлюра. Вся влада була в руках С. В. Петлюри.*) Не беруся дати належної оцінки С. В., цій історичній персоні. Це, гадаю, краще за мене зроблять дослідники згодом, коли проясниться виднокруг. Лишень дещо додам до того, що раніш уже зазначив (див. чч. I—II „Походу“, стор. 28—30).

Факти говорять самі за себе. Національна революція висунула С. В. яко головного, національного керівника й на протязі 3—4 років він стояв на чолі й при всяких умовах проводив активну боротьбу за змагання Української нації. Нікого за цей час могутнішого не зявилося йому на зміну, бо такого й не було.

С. В. Петлюра — людина нестримної енергії (див. чч. I—II „Походу“; стор. 28—30), ентузіаст, вірить, хоч деколи тільки інтуїтивно, й вливає свою віру в інших. Це головна позитивна його риса, яко вождя. Повести ж всіх твердо до наміченої мети, рішучо примусити всіх виконувати свою волю, стримати злочинне й спекуляцію національним прапором, досягнути сього С. В. не все надається.

Федір Швець і Андрій. Фед. Швець — висока постать, чесна людина, професор і тільки професор — далекий від життя.

*) На мою думку, впливи на вирішення кардинальних питань з боку п. п. Швеця й Макаренка були незначні.

Андрій Макаренко — людина зовсім иншого гатунку. Має здоровий розум і багато енергії. На жаль, йому бракувало належної освіти й певної системи, любив утручати в усілякі справи, цікавився дрібницями, розкидав свою увагу*).

До військових ставився добре й рахувався з ними.

Кабінет Мартоса. У влади в цей мент був соціалістичний кабінет Мартоса (здаємо й про репрезентантів Трудового Конгресу, але вони тихо вмирали). Він (кабінет) складався виключно з с-д. й с-р. Вони трималися за свої портфелі й владу й не бажали ніякої співпраці з рештою українських партій і відомих національних діячів.

Відсутність спільного національного фронту прикро відбивалася як на самій працездатності уряду, так і на нашій справі. Бракувало інтелігентних сил і була розбіжність думки.

До армії цей уряд ставився невиразно; вона в короткозорій уяві наших політичних діячів була чинником другого порядку. Назагал цей уряд був нездібним дотепно організувати владу на звільнених просторах, а головне не напружував зусиль, щоби завчасно заосмотрити армію хоч одягом, харчами й ліками й дати їй ґрунт і засоби для важкої й упертої боротьби.

Мартос. Голова кабінету с-д. Мартос — типовий революціонер дрібного масштабу, з великими претенсіями та амбіцією; як міністр фінансів — повна нікчемність.

Мазепа. Одначе треба зазначити, що в складі кабінету були й видатні діячі надто серед с-д. Яскравішою постаттю є Мазепа — розумна, тверда й чесна людина; правда, він в цей період мріяв про соціалізацію й ширяв в емпіреях, але підчас походу в запілля ворогові в 1919 р. з ген. Омел. - Павленком реальна дійсність протверезила його.

А. Левицький, С. Тимошенко, Здібний, з широким розмахом, елястичний, хитроумний Уліс — Левицький.

Також діяч з чистими руками — С. Тимошенко.

Захоплюючийся, молодий с-р. Одрина. Треба також підкреслити оригінальну й симпатичну постать незмінюваного й недоторкуваного (об нього розбивалися всі кризи кабінетів) Міністра Жидівських Справ П. Красного.**)

Головна хіба соціалістичного уряду, також, ніде правди діти, й попередніх — це повна відсутність певного фінансового пляну (за браком бюджету), а також контролю і жадної відповідальности. Кошти йшли як на державні цілі, так і на потреби приватних осіб і партійну агітацію.

Мушу сказати, в цілях історичної правди, що Урядові У. Н. Р. і надто Голові Директорії — С. В. Петлюрі, приходилося працювати в надзвичайно важких, несприятливих умовах, не подібних на галицькі. З одного боку безупину напивав червоний

*) Між иншим захоплювався власним салон-вагоном і пильнував його „паче зіниці ока“.

**) Зі своїх переконань далекий від цього дражливого кольору.

максималізм — угнатися за його гаслами жаден з найсоціалістичніших і демократичніших урядів не мав змоги, з другого — приходило боротися з реакційною течією гатунку Протофіс і Ска. Також стояла на перешкоді невиразна національна позиція з боку деяких верств українського суспільства.

Взяти тверду центральну національну течію було важко. Агітують з правого й лівого боку. До того ж населення ще було отруєне демагогічними, революційними льозунгами. Соціалістичний уряд всеж схилявся більше вліво, не рахуючися з вимогами життя й обставин державної праці — партійні цілі на першому пляні. Наші соціалісти соромилися забруднити себе співділанням з демократичними українськими колами навіть такого безобідного гатунку, як соц.-фед. та інші.

Уряд Наддністрянський.

Склад уряду і методи його праці. Уряд Західньої Области У. Н. Р. виник не наслідком революції, а опісля розпаду Австро-Угорщини, що відбилося на його поглядах і методах праці. До складу Уряду увійшла більшість послів і делегатів з австрійського парламента. Вони в масі належали до демократичних партій. Зважаючи на грізну ситуацію всю владу було передано галицькими впливовими колами до рук д-ра Євгена Петрушевича, яко диктатора. Найбільш його підтримували національні демократи.

Всі ці діячі виховання мали австрійське й звикли шляхом довгої упертої боротьби добиватися бодай невеликих результатів і йти вперед крок за кроком. Тому реформи провадилися обережно а іноді навіть не поспіваючи за темпом життя (земельне питання). Було залишено в повному вигляді австрійський адміністративний механізм, що на перших порах було безумовно доцільним. Одначе не введено відповідних коректив.

Треба зауважити, що Галицький Уряд здавав собі справу в оцінці ролі армії і найперші турботи присвячував своєму військові.

Галицький нарід не був розбештаний революційними гаслами, а з істоти своєї він слухняний, смирний і навіть затурканий.

Інтелігенція не мала утопічних мрій ошчасливити цілий світ марою соц. революції, вона поставила собі реальне завдання — збудувати власну державу й зеднати її, як поведеться, зі старшим братом — Великою Україною. Народні маси й інтелігенція йшли поруч, один одного підтримуючи й борючися спільним фронтом. Підпомагало тому національно однакове виховання й освіта галичан, чого бракувало наддніпрянцям, де виховання інтелігенції і селянства було різне через значне омоковлення першої. Всі від селянина до професора гостро відчують свого головного соціального і національного ворога — поляка.

На жаль галицькі поляки не гасили полум'я взаємної ворожнечі, а підливали в нього олію, забуваючи, що це свій брат слов'янин і він теж має право порядкувати в своїй хаті. Треба за-

значити, що й більш помірковані поляки з Конгресувки й Познані не стримували шовінізму галицьких поляків, не думаючи про те, що треба з галицьким народом найти спільну мову. Шляхи ж для молодшої Польської Республіки й Східньої Галичини в багатьох випадках ішли рядом. Тому бажання вирватися зпід „панської опіки“ властиве цілій нації і об'єднувало різні верстви галицького суспільства. Ця єдність давала велику опору урядові.

Що ж торкається ставлення до Сходу, то тут були різні ідейні варіанти. Активніші діячі молодшої формації спочатку ревно прямували до ідеї Соборної України й своє бажання здійснили злукою. Потім і вони трохи зневірилися в силі національного руху й організаційного хисту наддніпрянців, але перехід за Збруч Г. А. є доказом сили й живучости ідеї Соборної України.

Старше покоління (москвофільство) тягнулося безпосередньо до сильної Москви — автономія чи федерація з нею, й за її допомогою сподівалося відірватися від Польщі. Бачимо, що загальна тяга шукати порятунку на Сході від утиску галицьких поляків є фактом. Була ще течія орієнтуватися безпосередньо на окцидент.

Отже Уряд Петрушевича спирався на активний підтрим свого народу й мав з ним один державний напрямок. Розбіжності думки між селянством та інтелігенцією і Урядом не було.

Правда, пізніше відокремилася явно демагогічна невеличка течія з буковинцем с-д. Безпалком і галичанином Вітиком на чолі; вона не знайшла у себе сприятливого ґрунту й приєдналася до Уряду У. Н. Р., де тільки роздувала ворожнечу до Гал. Уряду і загострювала взаємні непорозуміння між двома урядами.

Загальний ворог всім добре відомий. Порятунком так чи інакше на сході: Київ—Москва. В сучасний же мент спертися на Антанту. В своїх національних і соціальних домаганнях назагал галичани були тверезим народом і були далекі від максималізму. Безумовно й у Гал. Уряду були свої хиби й болячки: дрібязковість, провінціалізм, відсутність широких перспектив, деяка самовпевненість і призирство до діячів наддніпрянщини, брак знаючих діячів на деяких відповідальних ролях та т. и. Але це покищо не дуже шкідливо відбивалося на державній праці.

Висновки. Таким побитом умови для праці у Гал. Уряду, який мав глибоке коріння в населенні, були сприятливіші ніж у Наддніпрянського, бо цьому доводилося провадити свою діяльність в загостреній, революційній атмосфері боротьби партій і при різних орієнтаціях населення Великої України. Все це звязувало руки Голові Директорії; йому було важко твердо й непохитно направляти державну керму.

Перебування двох ріжноманітних урядів на терені Великої України, без належної доброзичливости й бажання для користи справи йти назустріч один одному, мусило викликати в дальшому ріжні непорозуміння й шкодило справі. Здається, треба було

реорганізувати Уряд У. Н. Р. й ввести в його склад представників різних політичних течій і створити національно-демократичний фронт (Коаліційний кабінет). Такий кабінет, на нашу думку, найшов би шляхи до порозуміння з демократичним, але з несоціялістичним урядом Галичини, на який спирався доктор Петрушевич.

РОЗДІЛ VI.

Боротьба за підступи до Кам'янця з 8. VII до 13. VII і акції східних дивізій.

Групування червоних Червоні на Кам'янецькому напрямку провадили акції бригадами бувшої Таращанської дивізії з деякими поодинокими полками.

На Жмеринському напрямку більшовики зорганізували з різних частин, що там оперували, Жмеринську оперативну групу, підсиливши її невеликим резервом з Києва під загальним керуванням Штабу 44 д. Групи Вапнярська й Рахнянська склалися з частин 45 сов. див.; її значно підсилено резервами зпід Одеси. Отсі війська були досить міцні й уперті підчас боїв.

Червоне командування, як можна судити на підставі перехоплених у червоних документів, мало на меті:

а) Як можна швидче захопити Кам'янець і відрізати нашу армію від Збруча й зносин з поляками, надто галичанами, поставити їх перед вже dokonаним фактом і цим унеможливити їм перехід до Наддніпрянської Армії. Цей маневр червоні переводили одноразово з політичними заходами перед урядом З. О. У. Н. Р., щоби перетягнути його на свій бік (ці кроки дещо вплинули на галичан і заподіяли Урядові У. Н. Р. чимало турбот).

б) Більшовиків дуже непокоїв енергійний, повсякчас успішний наступ 3-ї див.; вона перетинала шляхи Одеса – Жмеринка.

в) Також, для зручного маневрування червоним з'являлася потреба знову відібрати Жмеринку. Одначе, після захоплення ними Проскурова, для червоних було досить легко опанувати Жмеринкою.

Жмеринській більшовицькій групі було поставлено завдання відтискувати нашу 2-у див. на південний схід, ізолюючи її від Кам'янецької групи.

Треба зазначити, що понад Збручем сунулися на південь до Гусятина бригади Мадярів. Вони намітили собі найдоцільніший і вельми корисний маневр: скінчити своє революційне мандрування по Совдепії й, приплинувши до рідного берега, там почати буржуазне життя на значні кошти награбовані на безмежних просторах червоної Росії (їх потім було таки перепущено через Збруч).

Пляни Штабу Дієвої Армії. Ш. Д. А. намагався використати наближення Г. А. до Збруча, вжити частини цієї армії й за її допомогою знову відібрати Проскурів, наколи поведеться; в крайності не допустити червоних до Кам'янця й схоронити для розміщення Г. А. відповідні простори вільними.

від ворожої загрози. Також треба було вжити заходів, щоб червоні не розбили наших східних дивізій (2-у та 3-ю) й не було втрачено Нової Ушиці й Могилева — нашої нової бази, куди вже з Румунії почав наспівати огнеприпас і деяке технічне приладдя.

Розпорядження Штабу Д. Армії. Ш. Д. А. своїми розпорядженнями стремивсь до чого. Нашими частинами, що оперували на Кам'янецькому напрямку, просунулися спочатку на Ярмолинці—Городок, маючи уступом у Солобківцях частини своїх резервів і цим безпосередньо прикрити Кам'янецький напрямок і ввійти у маневрений зв'язок з двома галицькими бригадами, які з району Підволочиськ—Сатанів мусили наступати на Чорний Острів.

Далі малося на меті цими двома групами вести концентрований наступ на Проскурів (див. Додатки — директиву ч. 00944).

3-а та 2-а див. активно прикривають Могилівський і Ново-Ушицький напрямки.

Події на Кам'янецькому напрямку з 7/VII до 10/VII. На ділі ж події на Проскурівському напрямку відбулися трохи инакше:
Сх. ч. 1.

1) Запоріжці не перейшли в наступ, а провадили аж до 10 го включно збільшену розвідку на Ярмолинці й згромаджували свої надто порозкидані частини в район Зіньків—Солобківці поближче до Ярмолинців. Командування Запор. групи в цей період інтензивно провадило працю по ліквідуванню різних небажаних настроїв на „Запоріжжю“.

2) Група С. С. здійснювала свій намір одірватися на 5—7 діб від ворога й упорядкуватися в районі Лянцкоруня. Нею було залишено невеличкі відділи на південь від Фрамполя. Як доповнили от. Коновалець і пполк. Безручко, С. С. були зовсім нездатні провадити бої навіть в незначних сутичках з ворогом.

3) Волинська група, з причини перевтоми, втратила боєздатність, відкочувалася назад і зупинилася на фронті Смотрич—Сл. Смотричівська. На Волинську групу надто прикро впливало, між иншим, скупчення на її запіллі у Лянцкоруня С. С. Штаб Волинської групи надіслав доповідь, що С. С. збираються вирушити за Збруч. В частинах С. С. почалася деморалізація: так деяких козаків 28 п. п. С. С. за грабунки у Смотричу 8. VII. було затримано Юнацькою Школою; з розпорядження групи С. С. 3-х з них розстріляно.

4) Одна 5 галицька бригада сповна виконала покладене на неї завдання. Вона перейшла 8. VII. Збруч і не стрівши опору, 10. VII. вже обсадила Чорний Острів. 22 гал. бригада ще не скупчилася (біля Сатанова був лише один курінь, який тримався пасивно).

Події на фронті східних дивізій. 2-а дивізія — Запоріжська Січ — під натиском ворога 8. VII. залишила Жмеринку й почала відсовуватися на Бар і далі на Копайгород. На північ від цього району появилися повстанчі відділи Павловського й курінь Холодного Яру, які відірвалися від Запоріжців.
Сх. ч. 1.

Підполк. Удовиченко 8. VII. дійсно захопив Рахни, але з огляду на скупчення значних ворожих сил і розкиненість своєї дивізії, вирішив, по згоді зі Штабом Армії, зосередити задля кращого маневрування свої сили в районі Мурафа—Джурин. Внаслідок цього східні дивізії звільнили шлях Одеса—Жмеринка.

Ситуація над вечір 10. VII. Отже ситуація над вечір 10. VII. склалася досить поважно.

Сх. ч. 1.

Відворот Запоріжської Січі геть аж до Копайгорода відкривав усі шляхи від Жмеринки на Бар—Єлтушків—Нова Ушиця—Дунаївці прямо в тил Запоріжцям.

Запоріжці ж скупчувалися в районі Зіньків—Солобківці й на північ і ладналися до атаки Ярмолинців. Одначе ліве крило їхнє було в небезпеці: більш як на перехід ззаду в районі Смотрича Волинська група, за нею біля Лянцкоруня С. С. Правда, ворожі відділи далі смуги Ярмолинці—Городок поки не пхалися. З появою 5 гал. бригади під Чорним Островом і погрозою її Проскурову значно поліпшала наша ситуація. Одначе повна ізольованість 5 гал. бр. й неготовість до бою галицьких частин, що скупчилися біля Сатанова, ставили цю ізольовану бригаду в ризикове становище. Від 5 гал. бр. через Н. К. Г. А., надійшли відомости про вороже ставлення до неї з боку населення й прохання цієї бригади повернути її назад до Збруча.

Наслідком хисткого стану фронту, в районі Камянця виявилися обози різних частин і дезертири.

Лінія оборони Камянця. Тому після докладного з'ясування цієї справи в Штабі Д. А. в присутності Г. О. було вжито таких заходів:

1) Для упорядкування тилу й безпосереднього захисту Кам'янецького району улаштовано так звану лінію оборони Кам'янця (це розпорядження видано ще 8. VII.). Н-ком її призначено ген. Колодія, до його розпорядимости поступило наказал біля 800 багн. і 2 гарм. Серединою ця лінія проходила через Дунаївці. За цю лінію не мали права переходити ніякі частини й їх тили.

2) Зміцнити своє становище на Кам'янецькому напрямку, притягнувши ще одну галицьку бригаду в район Кам'янця на допомогу Волинській групі. Надіслано прохання про бригаду У. С. С. (для неї призначено район на захід від Оринина).

3) Запоріжців, які вже перегрупувалися, просувувати далі на північ і заатакувати ними Ярмолинці.

4) С. С. висунути вперед для забезпечення лівого крила Запоріжців.

5) 5-ю гал. бригадою загрожувати Проскурову.

6) Всі частини, які зосереджено на сході — 2 див., повстанчий відділ Павловського й курінь Холодного Яру — підпорядкувати пполк. Удовиченкові, бо є можливою перерва звязку зі східними дивізіями.*)

*) Підпорядкувати Божка не повелось.

Другій дивізії ставиться завдання захопити Бар. 3-ій же дивізії дано повну ініціативу виконувати поставлене їй попереднє зарядження.

Події 11—13. VII. У Запоріжців точаться бої з перемінним успіхом 5-а гал. бриг. за підступи до Ярмолинець, спочатку лише однією 8-ю див., а потім і іншими, червоні на- тискують на ліве оголене крило Запоріжців; Волин. гр. й С. С. — без змін.

Удовиченко націлюється для маневра проти ворога, скуп- ченого в двох групах Рахни—Томашпіль, щоб розбити їх по черзі.

5-та бригада сильно занепокоєна й настирливо проситься назад за Збруч. Курінь галичан обсадив Гусятин і повів роз- відку на схід.

На 13. VII. намічався перехід до наступу всієї Запоріж- ської групи на Ярмолинці й далі на північ, а також і рух га- личан від Гусятини й Чорного Острова. На Чорному Острові, як опісля виявилось, вже 12. VII. 5 бригаду при повороті її в район Війтівців було розбито головним чином місцевими большевиками й вона відійшла аж за Збруч.

Червоні провацяють на Камянецькому напрямку перегрупов- ання, щоб зміцнити себе проти загрози з боку Галицької Армії. Наступ на південь тимчасово припиняється.

РОЗДІЛ VII.

Огляд боїв з 8-го до 13-го VII.

Акції большевиків. 1. Головне своє завдання, чергове по захоплен- ню Проскурова — притиснути наші частини до Дністра й фактично відрізати нас від Збруча — червоні не виконали. Вже 7. VII. передові частини червоних обсадили Яр- молинці й націлили дві бригади для переслідування наших ча- стин, одну залишивши в районі Проскурова.

Але їх занепокоїла дійсна загроза зі сторони Збруча: наближення Галицької Армії й енергійний і смілий рух 5. гал. бр. на Чорний Острів одразу звернуло всенюк увагу червоних на захід. Рівнож присутність на південному сході від Ярмолинець цілої Запоріжської групи, не розбитої червоними під Проску- ровом і здатної на розгончасті удари, примушувала червоних не зариватися вперед, щоб не попасти в кліщі.

Замість того, щоб хоч частиною своїх сил переслідувати наше змучене військо, большевики висовують заслон на Ярмо- линці, швидко роблять перегруповку й утворюють новий фронт на захід для прикриття Ярмолинці—Проскурів. На підводах червоні перевозять через Городок на захід зпід Ярмолинців частини Таращанської бригади. В район Проскурова, опріч Богунівської бригади, що там лишилася, скупчують ще й Во- линську червону бригаду. Таким побитом утворюється сильний фронт на захід, слабенький заслон на південь.

На мою думку, червоне командування не мало жадного права нереагувати на радикальну зміну ситуації, викликану появою нового, значного чинника у вигляді Г. А. Большевики мали повну підставу чекати на перехід через Збруч в районі Війтівці—Гусятин цілої групи вслід за своїм авангардом — 5-ю бригадою.

Пхатися на південь в лантух між Запоріжцями й Гал. Армією, маючи перед фронтом групу С. С., яка добре далася червоним в знаки в другий період Проскурівської операції — було для большевиків більш ніж небезпечно. На це не відважилися й такі авантюристи в політиці і стратегії як большевики.

Про те, як би червоні були так докладно поінформовані в ситуації, як оце зараз ми (бо знаємо й сили й ворожі наміри), і натисни вони енергійно на Городок і далі на південь хоч однією бригадою піхоти з кінним полком, то, можливо припустити, що вже 10. VII. Камянець міг би впасти до рук червоних. *)

Це наочний приклад того, як легко критикувати вождів і розбирати операції, сидячи спокійненько на канапці й маючи перед очима всі дані про ворогів, і як важко прийняти рішення н-кам і їх штабам на полі бою при не зовсім з'ясованих обставинах, як завжди буває на війні.

2. Жмеринська совітська група 8. VII. легко вибиває Божка зі Жмеринки й закріпившись в цьому вузлі, починає просуватися на Бар, погрожуючи напрямку Єлтушків—Нова Ушиця. Божка червоні майже не переслідують, направивши на Котюжани лише невеличкий відділ з бронепотягом. Також зі складу Жмеринської групи большевики надсилають через Деражню на Проскурівський напрямок цілий полк. Такі заходи вживають червоні з приводу грізної для них ситуації на напрямку Волочиськ—Проскурів.

На фронті проти Удовиченка 45 див. задовольняється звільненням колії Вапнярка—Рахни від наших військ і не йде в атаку проти 3 див., а скупчує свої резерви, щоб нарешті розрахуватися зі своїм ворогом. І правда, обережність 45 див. мала рацію, як побачимо далі.

Розпорядження і пляни Наближення Г. А. до Збруча припало на Ш. Д. А. і Н. К. Г. А. найкритичніший мент на Камянецькому напрямку. Командування вирішає до переходу головних сил Г. А. захищати підступи до Камянця активно, для співділання використати хоч би дві бригади галичан, які мусили натискувати у саме болоче місце — Чорний Острів—Проскурів.

Наддніпрянські частини в той же час повинні були, як перший етап, вийти на рубіж Ярмолинці—Городок і далі вже на Проскурів.

*) Треба зазначити, що вже до 11—12. VII червоні здали собі справу й почали скупчувати сили в районі Ярмолинці—Городок, чим і зясовується їхній опір Запоріжцям в боях під Ярмолинцями (спочатку вони з Гусятинського напрямку повернули назад свої частини, бачучи відсутність з цього боку небезпеки для себе).

Коли б цього було додержано, навіть як би пляни почали виконуватись хоча б частково, і та гал. бр., що скупчувалася біля Сатанова, розпочала б свій рух бодай 10. VII, то вже 11-го це уможливило б Запоріжцям захопити Ярмолинці, а галицьким частинам через Фельштин ще 11-го ж полати руку 5 гал. бр. Далі хоч невеличка активність з боку С. С. і Волинців, навіть сильна розвідка й наскок їхньої кінноти при наступі Запоріжців спричинилися б до відвороту червоних на північ або оточення нами їхніх частин.

Однаке цього не сталося.

Г. А. повела наступ, правда енергійний, лише 5-ою бригадою, яка вже 10. VII. обсадила Чорний Острів. Біля ж Гусятина рух розпочався лише 11—12-го.

У Наддніпрянців — замість наступу, або принаймні залишення своїх частин на фронті Купин—Франпіль, повний відворот груп С. С. і Волинської. У Запоріжців лише розвідка й скупчення ближче до Ярмолинець.

Все ж натиск одної 5 гал. бр. та напівактивна діяльність Запоріжців зупиняють просовування червоних на 5 діб. Виграш часу мав для нас першорядне значіння. Більшість наших частин мали можливість відпочити морально й фізично, а галичани встигли підтягнути до Збруча свіжі частини.

Ситуація значно покращала.

Отже плян був доцільний і влучний і тільки моральний стан наддніпрянських частин на Кам'янецькому напрямку заважив виконати його сповна. Всеж ми на деякий час вирвали ініціативу з рук ворога; замість наступу й переслідування червоні переходять до оборони.

Акції груп і дивізій. Цілком безсумнівно, рух 5 гал. бр. спричинився до затримки большевицького наступу та врятував Кам'янецьку групу від важкого майже катастрофічного стану. Не так величина цієї незначної складом бригади, скільки напрямок її удару занепокоїв большевиків і підніс дух у Запоріжців. Цей факт яскраво підкреслює те, що на війні грає величезну роль моральний чинник — несподіванка для ворога з флангу й погроза тилу — і є гіршим за сильну баталію на фронті.

Правда, вже 13. VII. стало відомим, що 5-у гал. бр. підчас відвороту розбито большевиками, всеж хоч вона силою обставин і стала офірою, але це окупилося значними компенсаціями на Кам'янецькому напрямку, а значить і на Галицькому, бо було схоронено відповідний терен для розміщення Г. А. Непідтримка 5-ої гал. бр. з боку теї бригади, що була коло Гусятина, або ще якою гал. частиною, на мою думку, зясовується тими настроями, які в цей час захопили Н. К. Г. А. й диктатора Петрушевича, та ситуацією на польсько-галицькому фронті.

Запоріжці. У Запоріжців майже 3 дні пішло на ліквідування внутрішнього розкладу, що почався був серед них, і вжиття заходів для припинення тяги на схід до повстанців.

На те, щоби стримати Запоріжців на Проскурівському напрямку й скупчити їх поближче до Ярмолинець, пішло багато часу й енергії Комгрупи й вони починають наступ лише 11-го, а до того часу провадять тільки збільшену розвідку й зосередження дивізій.

Ось чому Запоріжці починають атаки на Ярмолинці поодинокими дивізіями по мірі того, як вони підходили. Спочатку атакує одна 8-а див., далі її підтримує 9-а Залізнична й нарешті 13. VII. розгортається для атаки всенька група.

Таким чином скупчення Запоріжської групи на південний схід від Ярмолинців і рух її вперед умисне, щоби вчепитися в ворога, були важливим чинником при захисті нами Кам'янецького напрямку. Слід відмітити, що 8-а Запоріжська див. першою почала бої й провадила їх досить енергійно.

Січові Стрільці. Докладно з'ясувати настрій С. С. ми не беремося. Ця група, можливо, підвередилася боями а чи може були й інші причини, нам невідомі. І ні от. Коновалець ні його н-к штабу пполк. Безручко, здається нам, не мали сили притягнути свої частини до бою, бодай хоч утримати їх на призначеному фронті. От. Коновалець і пполк. Безручко всупереч наказу зважилися відірватися від ворога на протязь 5—7 діб (див. Додатки).

Безумовно, найкращим засобом для того, щоб виснажену частину знову зрбити боездатною, є відірватися від ворога на певний час. Цього притримувалися на західньому фронті в часі Великої Війни надто французи (однаке не підчас генерального бою). Вони переміняли свої частини й часто-густо давали їм відпочинок і такий засіб досить добре впливав на загальну боездатність Французської армії (треба пам'ятати, що на заході був міцний фронт і досить резервів). Отже добре було б і на українському фронті притримуватися цього, — на жаль відвести С. С. до резерву, як вони справедливо того домагалися ще 14—15. VI на початку Проскурівської операції, не було жадної можливості, бо вільних частин у нас не лишалося й якраз на відтинку групи С. С. (див. ч. I—II „Походу“, Проскурівська операція) приходилося ставити все на карту, напружувати всі зусилля, щоб не бути розбитими. В Проскурівському районі на відтинку С. С. точилися уперті бої. Спроба зняти з фронту Січовиків в ніч на 1-е була початком нашого неуспіху.

Червоні не давали нам покою й хотіли остаточно знесилити наші війська. В даному випадкові відірватися від ворога в мент початку наступу на нього й критичного, майже катастрофічного стану на фронті не є корисним для загальної справи. Гадаємо, що якісь поважні причини й дуже важкий стан частин С. С. спричинилися до такого рішення.*) Волинська Волинці теж відходили поволі назад.***) Відворот С. С. група. і Волинців оголив ліве крило Запоріжцям і большевики,

*) Важано побачити в пресі міркування от. Коновальця й його Н-ка Штабу, щоб докладніше освітлити це питання.

**) В цей час на чолі Вол. Групи поставлено полк. Осмоловського; полк. Петрів перейняв посаду Військового Міністра.

завдяки цьому, 11—13 VII. охоплюють з південного заходу 8 й 9 див. й стримують їхній наступ на Ярмолинці.

2-й див. — Запоріжській Січі — безумовно було важко власними силами триматися на Жмеринці й зрозуміло, що от. Божко залишив цей пункт під ворожим натиском. На жаль відворот провадився непляново й поспішно. Січ раптом покинула Бар і відскочила на Копайгород, хоч большевики на неї сильно й не напасідали.

3-я дивізія. Пполк. Удовиченко лагодився до рішучих кроків і для цього скупчував полки в районі Мурафа—Джурин.

Загальні висновки. Можна зауважити, що хоч затримка наступу з боку Гусятинської бригади, відворот С. С. і Волинців і початок наступу Запоріжців на Ярмолинці лише 11-го спричинилися до окремої поразки 5 гал. бр. під Чорним Островом, все ж тепер до катастрофи було далеко — видно-круг прояснявся, так дорогий час було виграно. На жаль, дуже непокоїв той настрій, який творився навколо Н. К. Г. А. й у диктатора; перехід решти частин Г. А. затримувався. Роздивимось, в чому полягала справа.

РОЗДІЛ VIII.

Настрій Н. К. Г. А. й вагання диктатора Петрушевича.

Демісія ген. Грекова. Н. К. Г. А. й диктатор Петрушевич цілком самостійно прийняли рішення про перехід через Збруч Г. А. для співділання з Наддніпрянською.*)

Одначе переведення цього рішення в життя стрінуло чималі труднощі й ледве не відпало.

Ось яка утворилася ситуація. Наслідком тел. ч. 3715, Г. А. підлягала зверхньому керуванню Г. О. яко верховному вождю. Цим викликано відповідні пляни Ш. Д. А. що до загальних бойових акцій на Кам'янецькому напрямку — зарядження для Г. А. й нарешті наступ 5-ї гал. бр. на Чорний Острів і зосередження галицьких частин в районі Сатанів—Гусятин. Чекалося на перехід Г. А. за Збруч і Наддніпрянські частини з боями утримували для неї відповідні терени.

Щоб докладніше з'ясувати ситуацію, ми дозволимо собі поділитися з читачем тим, чому авторові пощастило бути свідком і тоді витягти відповідні консеквенції. Полк. Капустянського тричі від 6. VII до 13. VII делеговано до Н. К. Г. А. від Ш. Д. А. Вперше він прибув до Н. К. Г. А. 6. VII, щоб умовитися про надіслання гал. частин для допомоги Наддніпрянській Армії й намітити дальші кроки що до переходу всієї Г. А. за Збруч. В цей день в Н. К. Г. А. була якась метушня й нервовість. Диктатор Петрушевич усунув Начального Вождя генер. Грекова.

*) Телеграму ч. 3715 (дивись стор. 13) подано нами сповна.

Здається нам, одною з підстав до усунення ген. Грекова від керування армією була необхідність рахуватися з настроями Г. О. й його Уряду, які поставилися вороже до ген. Грекова за його небажання працювати на Наддніпрянщині по сформуванню соціалістичного уряду. Були ще інші причини, яких ми не торкаємося. В Г. А., серед суспільства, надто серед старшинства, ген. Греків користувався великою повагою й популярністю. Вихід його до демісії боляче відбився на настрою Г. А. Гадаю, що демісія ген. Грекова не зовсім добре відбилася й на терміні переходу Г. А. за Збруч, бо ген. Греків був, на нашу думку, приклонником спільного фронту. Вищі чинники Штабу, талановитий Любковіч та інші пішли за ним до демісії. На місце Грекова призначено ген. Тарнавського, який командував к-сом, н-ком штабу до нього призначено полковника Ген. Штабу Шаманека.

Хоча новий вождь ще не прибув до Штабу й без нього неможливо було вирішувати кардинальних питань, все ж з дозволу диктатора Петрушевича, після докладу йому полк. Долежаль, референта при диктаторі по військовим справам, згоду дано на зужиття проти большевиків двох гал. бригад (диктатор Петрушевич зазначив, що обов'язково треба допомогти Наддніпрянській Армії).

Правдоподібні причини затриму переходу Г. А. Місія представника від Ш. Д. А. скінчилася добре і через декілька днів, з позиції Ш. Д. А., Н. К. Г. А. дала згоду на пересунення бригади У. С. С. (Галицькі Січові Стрільці) за Збруч хоч цього й не було в термін дотримано. Неспокійні донесення 5 гал. бр. про ворожий до галичан настрій в Проскурівському повіті й нарешті поразка 5 гал. бригади під Війтівцями, а також заходи червоного командування й інші причини, нарешті, склали небажану атмосферу.

Справа полягала в тому, що :

1) Н. К. Г. А. послала свою телегр. ч. 3715, як відомо, 4. VII, коли долі Проскурова ще не було вирішено, а на Жмеринському й Вапнярському напрямках ми досягнули значних успіхів. Таким побутом загальні успіхи Наддніпрянської Армії здавалися далеко більшими, ніж стали за останній тиждень.

2) Галичан дуже турбувало неприхильне ставлення населення до 5 гал. бр. Це є одна з важливіших причин. Галичани цілий час своєї визвольної боротьби з Польщею користувалися цілковитою підтримкою з боку всіх верств населення Східної Галичини, навіть жидів (лишалася ворожою польська меншість). Тому Г. А. призвичаїлася вести свої операції в надто сприятливих умовах з морального боку. А фронт під Війтівцями з 5 гал. бр. занепокоїв Н. К. Г. А. й вона боялася йти на Велику Україну з невідомим настроєм населення. До того ж Н. К. Г. А. мріяла, що їй може пощастити власними силами оборонити від поляків хоч невеличкий клаптик своєї території.

3) Розпочалися акції червоних, щоб перетягти на свій бік Г. А.

4) Була ріжниця в конструкції урядів і жах перед агітацією соціалістичних наддніпрянських кол серед гал. війська.

Нарада. Найяскравіше виявилися настрої диктатора Петрушевича на дуже важливій нараді, що відбулася у нього в Чорткові.

Щоб остаточно вирішити питання про перехід Г. А. за Збруч, у Чорткові до диктатора Петрушевича прибули: член Директорії проф. Швець, Андрій Левицький, лідер с-р. Ковалевський, с-д. Романченко й ще здається два видатних діячі, їх прivityш не памятаю; від Ш. Д. А. делеговано полк. Капустянського. Всі наддніпрянці переконували диктатора Петрушевича в необхідності можливо швидче перекинути Г. А. за Збруч для загальної користи Соборної України. Кожний приводив свою аргументацію. Член Директорії Швець підкреслював постійну симпатію всіх членів Директорії до поміркованого уряду Галичини; п. Ковалевський, на диво, поступився партійними поглядами й рішучо зазначив, що, на його думку, для співділання з Гал. Урядом, як це буде потрібно, його партія може внести корективи в Уряд Наддніпрянський, притягнувши в склад його помірковані кола. А. М. Левицький дипломатично й тонко аргументував свою думку й переконував д. Петрушевича, а він все слухав і слухав. Промовляли й інші.

На всіх нас зробив сильне вражіння доктор Євген Петрушевич. Велика, поважна постать, замислене обличчя, добре розвинене підборіддя — ознака сильної волі, — гострий погляд. До справи він ставився з надзвичайною увагою. Почувалося, що ця людина добре знає, яка величезна на йому одному лежить відповідальність. Здавалося, що він силкується не зігнути під натиском тяжкого історичного менту. Здавалося, ніби він на своїх раменах тримає всю свою країну. В очах дикт. Петрушевича була якась туга, невимовний сум, здавалося, огортав його душу. Та й дійсно було над чим замислитися! Від волі і вдачі диктатора залежало, як повернеться доля його рідного краю. Йому нарід і армія дали до рук всю владу й він один відповідає за своє рішення.

Видко диктатор не був честолюбцем, не впивався владою, а всіма силами намагався лише використати її для щастя своєї бідної, від віків занепащеної країни. Автору мимохіть пригадалися історичні вагання ген. Кутузова перед задачею Москви. Одначе ситуація для д. Петрушевича була страшнішою: там віддавалося ворогові тимчасово тільки столицю, тут — весь нарід. Представники-наддніпрянці вимагали від док. Петрушевича великої офіри для загальної справи. Він опирався за себе й за свій нарід. Нарешті висловився доктор Петрушевич: ним висунуто приблизно такі міркування. — „Панове! Ви кличете нас на Велику Україну, а чи не агенти вашої влади весь час ведуть демагогічну агітацію для розкладу Уряду З. О. У. Н. Р., чи не вони офіційно нацьковують на мою персону, чи не ваші агенти силкуються розікласти нашу армію, відібравши у неї довіря до своїх вождів, і внести політику в армію, чи не ви дали притулок явним ворогам мого Уряду? Скажемо, а що буде з нами на Великій Україні? як поставиться до нас нарід? Випадок з 5 гал. бр. є передосторогою. А як складеться співпраця

наших урядів і наші взаємовідносини? Чим ми заосмотримо нашу армію? А що, нарешті, буде робити людність Галичини під пятою поляків, поки ми будемо мандрувати по Великій Україні?" і т. и.

Нарада точилася далі. Наші представники спростовували й запевняли д. Петрушевича, що при бажанню пощастить налагодити спільну працю й розв'язати всі непорозуміння. Загальне вражіння, що наші представники не зовсім уявляли собі всіх труднощів переходу для Г. А. за Збруч і тих важких обов'язків, які брав на себе Уряд У. Н. Р., запрошуючи на Велику Україну Г. А. Полк. Капустянському теж випало висловитися від Ш. Д. А. Головна думка його доповіді зводилася ось до чого: Без сумніву, при тій надзвичайно складній, ситуації, яка утворилася на Великій Україні, Г. Армію чекають там великі труднощі, а часами й розчарування. До того ж треба брати на увагу гостру галицько-польську ворожнечу й необхідність на деякий час піти з Польщею одним фронтом проти большевиків. Взагалі ситуацію малювалося зовсім не в рожевих фарбах, — однак рішуче було зазначено, що й наслідки для загальної української справи від утворення спільного фронту можуть бути надто корисними й що всяке інше рішення поведе до загибелі й Галицьку Армію й нашу справу. Наступ Соборної Армії безумовно спричиниться до великих успіхів...

Після довгих пертрактацій, нарешті, д. Петрушевич почав схилитися й дав напівзгоду перейти за Збруч.

На другий день наші делегати були в Н. К. Г. А. Тут справа зясувалася трохи гірше для нас. В Штабі малася пропозиція від червоного командування й галичани ще вагалися. Большевики обіцяли допомогти галичанам в їхній боротьбі з Польщею й негайно дати огнеприпас і зброю. Мабуть була в Штабі течія згоди з большевиками.

Повертаючися назад, ще в Галичині ми зустріли Г. О., який на авто їхав до д. Петрушевича. Тут же на житах, біля шоси, Г. О. зімпровізував нараду; його поінформували, й С. В. поїхав розв'язувати цю справу.

І справді, Г. О. і д. Петрушевич нашли спільну мову й було повзято остаточне рішення. Взагалі, в успіхові цієї місії відіграла видатну роль характерна вдача С. В. — уміння переконати й заспокоїти свого бесідника.

РОЗДІЛ IX.

Зустрічні бої в районі Ярмолинців з 13. до 15. VII й події на Ново-Ушицькому напрямку.

Бої з 13 до 15 VII. З 13-го до 15. VII в районі Ярмолинців то-
Сх. ч. 2. чаться уперті бої зустрічного характеру. Дуже цікавий мент з тактичного боку склався до вечера 13-го на Кам'янецькому напрямку. Запоріжці зранку перейшли в рішучий наступ на Ярмолинці головними силами вздовж шоси на північ, маючи на лівому крилі полк Чорних Запоріжців. Спочатку 8 див. була вскочила в Ярмолинці, але потім її відсунено назад; чер-

вони самі перейшли в контрнаступ на широкому фронті. Свій рух вони підтримували сильним вогнем з чисельних кулеметів.

Ситуація 13. VII. на Наші частини почали відворот і до вечера Кам. напрямку. відійшли геть аж на південь від Солобківців.
Сх. ч. 2.

Щоб урятувати ситуацію, ще о півдні 13-го полк. Сальський з району Зінькова кинув у ворожий фланг 6-у див. в напрямі на північ від Солобківців. Пізно ввечері становище здавалося для к-ра групи досить грізним — гро його сил, досить здеморалізоване після добового тяжкого бою, зачепилося на південь від Солобківців, — полк. Сальський не сподівався, що дивізії можуть поставити значний опір. Між Солобківцями й Зіньковом продерлася ворожа кіннота й перервала зв'язок з 6-ю див.*) В резерві у Ком. групи частин уже не залишалося.

Проти Волинців теж почався ворожий рух і їх тиснули в напрямку на Смотрич. З боку Бару ворог обсадив Єлтушків і посовується в напрямку на Нову Ушицю. С. С. й досі рахували себе небоездатними, виштовхнути їх вперед було надто важко. Полк. Сальський назагал з сумом дивився на обставини.

Ситуація видавалася дійсно небезпечною.

До того ж отримано відомости, що 5-у гал. бр. цілком відсунено за Збруч.

Але Штаб Д. А. ще має холодну кров: він вживає всіх заходів, щоби стримати Запоріжців від відвороту й притягнути на Гусятин і далі на фланг червоних хоч дві бригади галичан (дальша загайка з переходом Г. А. за Збруч загрожувала поважною небезпекою). Січі наказано проявити активність в напрямку на Єлтушків.

Повстанчий кіш от. Ю Тютюнника Одначе зза бойових хмар ще виглянуло проміння. 6 а див. рушила й рушила вперед (про це довідався полк. Сальський в ніч з 13-го на 14)

й тиснула перед собою ворога, погрожуючи червоним, які захопили Солобківці. Ця погроза ворожому запіллю й примусила червоних поглядати назад і почати відворот на Ярмолинці. Також зовсім несподівано доля надіслала нам на допомогу цілу повстанчу групу от. Юрка Тютюнника — чисельний склад її біля 3500 люду. От. Ю. Тютюнник 13—14. VII прибув в район Копайгорода, де було розміщено Запоріжську Січ. Поляки натискали на Г. А. й прискорювали перехід її через р. Збруч.

14-го Запоріжці знову кинулися всі, як один, вперед; Бої 14. VII. до вечера навіть було захоплено на деякий час 7 ю Зап. дивізією Ярмолинці.

Розпорядження Групі С. С. було наказано й вимагалось від неї Ш. Д. А. нарешті рушити вперед, а щоб допомогти Запоріжцям переслідувати ворога, висунути свою кінноту на Франпіль. Волинській групі теж — просуватися вперед і забезпечити ліве крило групі С. С.

*) До того ж, Запоріжцям не вистарчало мушкетерських набойів: вони потребували 300 тисяч, надіслано 9 тисяч.

Бої 15. VII. Червоні встигли захопити Нову Ушицю; їхні розізди пройшли ще далі на захід до Миньковець. 15. VII фактично було перервано зв'язок з Удовиченком. Отже було наказано Божкові й повстанчому відділу Ю. Тютюнника звільнити від червоних Ново-Ушицький район.

15-го Запоріжці з перемінним успіхом ведуть бої за Ярмолинці: спочатку вони відкидають червоних на північ від Ярмолинців, потім знову віддають їх червоним.

З цього ж дня нарешті почали свій рух С. С. Вони вже переформувалися в дві дивізії з окремими для них штабами й почали наступ. Також почала наступ і Волинська група.

Зміна ситуації. 15-го отримано телеграму такого змісту: „ч. 3963/оп. Н. К. Г. А. повідомляє, що 14.VII 7-а гал. бр. скупчується в Германівку, звідки буде направлена через Невірку на Камянець. Вслід за нею 16. VII має слідувати ще одна бригада. Крім того дві бригади направлено на Гусятин—Городок. З огляду на несприятливі обставини, що склалися на фронті Галицької Армії (перевага сил на боці поляків, а головне відсутність мушкетних і гарматних набоїв, а також надії в близькому часі денебудь дістати їх), уся Г. А. й Гал. Уряд, починаючи з 15.VII, переходять на Східний беріг Збруча, себто на Наддніпрянщину, щоб усі сили використати для спільної боротьби з большевиками й звільнити від них Наддніпрянську Україну. Питання ж про долю Галичини має бути переданим на вирішення мирової конференції“.

Сталося. Перехід Г. А. створив зовсім нові умови для боротьби й боятися за Камянець і того, що нас одріжуть від Збруча, не приходилося. Так скінчився безпосередній захист підступів до Камянця.

РОЗДІЛ X

Огляд боїв з 13. по 15. VII. включно.

Акції большевиків. Червоне командування, розправившись з 5 Сх. ч. 2. гал. бриг., знову повертається до попереднього пляну добити нашу Камянецьку групу. Під Ярмолинці скупчується частини Тарашанців. Для підтримки своєї Проскурівської групи большевики зпід Жмеринки ведуть допомогів акції в двох напрямках: через Деражню на Михалпіль, підсилюючи Ярмолинську групу, а також розвивають наступ окремим відділом на Єлтушків—Нова Ушиця. Обсадивши Н. Ушицю, червоні фактично відрізали наші східні дивізії від Ш. Д. А. і Камянецької групи. Проти Божка на Копайгород лише заслон.

Бої за Ярмолинці большевиками провадяться активно, на наші атаки вони відповідають контратаками й переходять в наступ на широкому фронті.

На мою думку, червоні не досить звернули уваги на Ново-Ушицький напрямок — сюди ними надіслано невеликий відділ до 600 багнетів і 200 шабель і самий рух провадився не досить форсовано (партизани Аралова й Сорокина).

Вже 8—9 червоні були у м. Бар; до Нової-Ушиці є 40 вер., до Дунаївців — 80. На цім шляху червоним не ставив ніхто значного опору.

Отже до 13—14-го можливо було вже захопити Дунаївці й вийти на тили Запоріжцям. Комбінований наступ червоних від Ярмолинців і Дунаївців, можливо припустити, спричинився б до катастрофи Запоріжської групи (правда, Ново-Ушицька група червоних підпадала під удари з боку Божка). Все ж цей маневр міг би дати значні наслідки.

Проти Удовиченка почалися рішучі бої, обидві сторони вже до них підготувалися.

Акції наших Фактично лише Запоріжці ведуть бої на Кам'янець-груп. кому напрямку. В цих боях Запоріжці розгорнули всі свої сили, б'ються вони енергійно, в активності міряються з ворогом.

Характерні бої 13. VII. Контрудар полк. Сальського 6-ю див. від Зінькова, а також скупчення його активної кінноти за лівим крилом утворюють вигідне тактичне становище для наступу й захисту. Відворот гро його сил на Солобківці не спинив активності Кам. групи; він сам бе по ворожому крилу й вириває ініціативу у ворога. Ситуація до вечера 13-го (дивись сторінку 35) досить навчаюча. Здається, на фронті повний неуспіх. Головні сили Запоріжців дуже потріпані, відскочили назад на 15 вер.; вони, як докладає Ком. групи, не здатні до бою; від ударної групи немає жадних відомостей, ворожа кіннота відрізала сполучення з нею. К-р групи гадає, що ударна група 6-ої див. напоролася на переважаючого ворога й не має успіху. В дійсности, як з'ясувалося вночі, ситуація склалася зовсім инакше.

Отже треба оцінювати розпорядження командирів стосовно до тих відомостей, які у них малися в мент прийняття ними рішення, а не тих, які тепер нам відомі. Наше військове суспільство на жаль не бере на увагу цього методу оцінки, і тому в багатьох випадках судить дуже суворо і несправедливо.

Рівнож, трьохдобові бої ще раз підкреслюють значіння морального елемента. Перемога ударної 6-ої див. знову впливає бойову енергію й запал і Запоріжці сунуть вперед і завзято б'ються.

Бойових акцій С. С. і Волинців не розбираю, бо їх, власне кажучи, майже не було (крім успішної контратаки Волинцями Смотричівки проти незначного ворожого відділу).

Божко, очевидно, рішив ухилитися від сутичок з ворогом і засів в Копайгороді. Правда, і його частини виснажилися в боях за Жмеринку та в часі відвороту, й потребували теж відпочинку, але пильнувати шлях на Єлтушків він все ж мусив.

Загальна оцінка. Тижневі бої за підступи до Кам'янця скінчилися
Сх. ч. 2. в нашу користь. Ми зберегли район для розміщення Г. А., група С. С. встигла добре відпочити й переформуватися. Одначе ці бої дуже далися в знаки 5 гал. бр., Запоріжській групі й Ш. Д. А. Були менти близькі до катастрофи.

До 13-го урядувала ситуацію 5 гал. бр. й завчасна допомога з боку Н. К. Г. А., з 13-го ввесь тягар бою впав виключно на Запоріжців — вони стояли на варті до Камянця й свої обов'язки чесно й самоофірно виконували.

Не зовсім зрозуміла загальна тактика Н. К. Г. А.

Свого пляну допомоги Наддніпрянській Армії вона сповна не виконала. Н. К. Г. А. не хотіла зрозуміти, що коли рішення прийнято, то треба його переводити в життя (це питання нами освітлено на сторінках 32—33). Вагання Гал. Ком.—ня з 5-го по 15-е склало важку атмосферу в Наддніпрянській Армії й почасти спричинилося до неуспіху 5 гал. бр.

Спершу, на 12-е Н. К. Г. А. обіцяє бригаду У. С. С. пересунути через Збруч, потім тримає її в резерві в районі Чорткова (для обох фронтів). Здавалося, було б доцільнішим вже 6-го по отриманню від Г. О. згоди на перехід Г. А. за Збруч, пляново почати евакуацію ціннішого й більшості частин за Збруч. Тоді й сам відворот пройшов би пляново й безболізно. Нам відомо, що багачко майна кинуту Г. А., бо його не встигли вивезти; наприклад, цілі цистерни з нафтою, бензиною, вагони з сіллю. Всього цього дуже потребували на Вел. Україні й в обмін можливо було придбати, крім грубих грошей, також і збіжжя й фуражу та т. и. Становище Ш. Д. А. було надто важким: з одного боку необхідність за всяку ціну утримати відповідний район для розміщення Г. А. й не віддати червоним Камянця, з другого відсутність засобів до боротьби, виснаженість двох груп на Кам'янецькому напрямку й неможливість використати їх для боїв, з третього — вагання Г. А. й її загайка на правому березі Збруча. Нарешті постійна турбота — здобуття огнеприпасу.

Все це турбувало Ш. Д. А. й вимагало повного напруження сил. Г. О. щодня перебував в Штабі, відбирав звіт і своїм впливом на різні урядові чинники полегшував обставини.

РОЗДІЛ XI.

Захист Кам'янецькою групою флянгового маршу Г. А. на В. Україну і чини східних дивізій.

Розпорядження 1) З 15-го по 17. VII на Проскурівському напрямку Ш. Д. А. прямує всі три наші групи висовуються на північ, щоб поширити район для розміщення Г. А. й прикрити її флянговий марш в призначене для неї місце.

2) Повстанчому кошу Тютюнника й Запор. Січі ставиться завдання ударити в напрямку Єлтушків—Бар і відрізати червоних, що обсадили Нову Ушицю, й своїм рухом полегшити наступову операцію полк. Удовиченкові проти 45 совітської дивізії.

Бої на Проскурівському напрямку 15—17. VII. Розглянемо спочатку події на Проскурівському напрямку з 15-го до 17-го. 15-го Запоріжці ведуть бої за Ярмолинці зі змінним успіхом, наші атаки чергуються з ворожим контрна-

ступом і тільки 16-го Запоріжці міцно обсадили Шарівку—Яромолинці й відкинули по упертім 3-х годиннім бою червоних на північ. Нами захоплено значні трофеї. Групи С. С. і Волинська просовуються на північ спочатку без жадного опору з боку ворожого і лише 16-го Волинці мали бої за Городок.

Отже до вечера 17-го наші групи вийшли: Запоріжці на лінію Шарівка—Яромолинці; група С. С. — одною дивізією на Жишинці—Мудроголови, передовими частинами на Олексинець-Польний; Волинці — на Городок, кіннота на Н. Порічча.

Бої на Жмеринському напрямку. Сх. ч. 3. Повстанчий кіш отамана Тютюнника протягом 3 днів трохи упорядкувався і відпочив і вкупі з Запор. Січку 16-го почав наступ. 16-го большевиком на Жмеринському напрямку було завдано значну поразку. Наші частини захопили ст. Копайгород, ст. Бар та ряд сіл навколо й перетяли залізницю у ст. Матійкове. Ворог поніс великі втрати: з гарматі, кулемети й багато полонених впало до наших рук. Цілком зрозуміло, що вже 16-го під загрозою нашої Жмеринської групи, червоні звільнили Нову Ушицю, відійшли на Єлтушків і попрямували на м. Бар.

Зустрічні бої Удовиченкові з 45 див. 15—17. VII. Сх. ч. 4. 15-го липня, мов-би умовившись, Удовиченко й 45 див. раптом припиняють бойове затишша. Червоні намагаються охопити з двох боків, від Рахнів і Томашполя, 3-ю дивізію; підполк. Удовиченко, виставивши заслон проти Томашполя, прожогом кидається на північ на Рахни й по жорстокому, упертому бою на протязі 15—16-го розбиває ворога й виходить на лінію ст. Ярошенка, ст. Рахни, Юрківка. Не гаючи часу, 3 див. повертає фронт на південь і провадить наступ на Тульчин—Вапнярку—Томашпіль. В цьому бою дивізією захоплено 5 гармат, 15 кулеметів, бронпотяг і 200 полонених.

Ворог бився завзято. Дух дивізії піднесений і пполк. Удовиченко зазначає: „які б обставини на Проскурівському напрямку не склалися, дивізія назад не піде, — тільки вперед“.

Бої точаться й 17-го до вечера; наші частини обсадили с. Вапнярку, Комаргород і Томашпіль. Червоні підтримували своїх 3-ма бронпотягами сильної конструкції. До червоних підходить підсилка з боку Одеси.

Перехід Г. А. через Збруч. Сх. ч. 5. 16-го почався відворот Г. А. й галицької інтелігенції за Збруч. Авторіві довелося на власні очі бачити це історичне вийстя. З сотником Гузаром, галичанином, ми зі Штабу Г. А. поверталися до Кам'янця. Скрізь ішли кольони й не стільки, здавалося, того війська, скільки тулилося до нього обозів, — тут і провіянт і приватний скарб і збігці. Все це прямувало на Велику Україну.

Важко було військові переходити Збруч і не один жовнір повернувся назад „домів“.

16-го мусила скупчитися Г. А.: 1-й к-с зосередитись у Лянц-жоруна; 2-й — Оринин, 3-й — Фридрівці — Залучча. Тримали напрямки: 1-й к-с на Балин, 2-й — Шатаву й 3-й — Янчинці.

Дві бригади повинні були прямувати через Гусятин, 7-а бр. через Нестерівці на Камянець.

16-го Н. К. Г. А. дісталася до Камянця.

Нарада в Ш. Д. А. До Штабу Д. А. прибув шеф Штабу полк. Ген. Штабу Шаманек, австрійський німець з ним було декільки старшин оперативного штабу, сотники Ген. Штабу Кох та Шобер. Полк. Шаманека було докладно познайомлено в Ш. Д. А. з ситуацією на фронті та настроями населення.

Полк. Шаманек робив вражіння людини розумної, знаючої, чесною та працьовитою. На мою думку, він не виявляв великої ініціативи.

Доклад був в українській мові; Шаманекові все поволі перекладалося на німецьку мову. Цікавився шеф Штабу настроями населення, і про це його було докладніше поінформовано; особливо шефа та його старшин тішило прибуття з Херсонщини цілого повстанчого коша Юрка Тютюнника. Пройти тисячі верстов по тилах ворогових з обозами й пішки 3500 люду було можливо лише при підтримці з боку населення й ворожості до червоних.

В докладі підкреслено, що об'єднані Українські Армії мають в собі таку силу, що зможуть успішно звільнити Правобережжя від большевиків. Тут же повзато рішення всіма засобами допомогти Г. А. стати твердо на Наддніпрянщині й увійти в контакт з місцевою людністю. Для цього делеговано до кожної гал. частини (штаба бригади й вище) наддніпрянського старшину з відповідними інструкціями. Ці старшини мусили інформувати населення й з'ясовувати йому ролі Гал. Армії та її завдання на Україні. Докладного стану Г. А. полк. Шаманек не подав.

Тут же просилося шефа Штабу про призначення 2-х гал. бригад до резерву Ш. Д. А., щоб підсилити Наддніпрянську армію, поки розміститься й відпочине Г. А. Взагалі ця нарада та мінйба думками, а також інформації трохи прояснили атмосферу й видно було, що шеф Штабу дуже серйозно ставиться до справи й сподівається успіхів від з'єднаних армій.

Ситуація 17. VII Отже до вечора 17-го Укр. Наддніпрянська Армія ^{ввечері.} досягнула успіхів на всіх відтинках. Пполк. Удовиченко побив одну групу 45 див., другу ж групу цієї дивізії потиснув на ст. Валярку. Підхід резервів зпід Одеси показував, що бої тут лише почалися.

Юрко Тютюнник і Зап. Січ просунулися вперед і примусили червоних звільнити важливіший напрямок на Нову Ушицю — Дунаївці. Камянецька група в повному складі обсадила рубіж Шарівка — Ярмолинці — Городок.

Всенька Г. А. зі своїми обозами і частиною бази перейшла Збруч. Другу частину бази захопили поляки.

Таким чином Наддніпрянська Армія за допомогою одної лише 5 гал. бр. (з 8 до 12. VII) утрималася проти большевиків і схоронила великий простір для розміщення Г. А. і для господарчої експлуатації та мобілізації.

Межі цього простору йшли з півдня Дністром, з заходу Збручем, з північного сходу через Городок—Ярмолинці, через ст. Бар на Ярошенку і далі через Рахни майже до ст. Вапнярка, — углиб 70 верстов і вздовж 250—300.

Ось який район посідала Наддніпрянська Армія, коли перейшли Збруч галичани. Це було далеко більше ніж територія в межах р. Збруч — р. Смотрич (кількадесят верстов, від м. Смотрича на південь, а від Камянця на північ, як неправдиво подає один з галицьких дослідників *).

У нас була нова база Могилів, куди вже поступало з Румунії військове майно, хоча ще й в невеликій кількості. Цей напрямок прикривав Удовиченко.

Взагалі наші східні дивізії настільки зміцнішали, що мали змогу на випадок наших неуспихів в районі Камянця розвинути самостійні операції на схід на з'єднання з повстанцями.

РОЗДІЛ XII.

Наступ 1-ої сов. дивізії і наші контракції.

Бої з 18. до 24. VII. Занепокоєне нашими успіхами на Вапнярському й Жмеринському напрямках, а також рухом вперед на Ярмолинці—Городок Камянецьких груп, червоне військо переходить 18-го в наступ на своїх крайніх крилах. Зпід Одеси на підсилку 45 див. підвозиться залізницею резерви (матроські та інтернаціональні частини). Ворог намагається за всяку ціну відтиснути 3 дивізію від залізниці й проробити собі вільний шлях на Жмеринку.

Рівнож зпід Сарн большевики забирають два полки і перевозять їх на підмогу 1-й сов. дивізії і переходять в рішучий наступ на широкому фронті Ярмолинці—Городок, маючи на меті продертися до Камянця. На 18. VII наше командування також видає розпорядження про дальший наступ на Жмеринському напрямку на м. Бар, звідки й погрожувати ст. Комарівці—Жмеринка.

На Проскурівському напрямку вимагається просунутися вперед для надійнішого захисту флянгового маршу Г. А. Для Удовиченка лишається попереднє завдання — активне прикриття Могилівського напрямку. На цілому фронті запалали запеклі бої.

Бої на Вапнярському напрямку. Розглянемо спершу бої на Вапнярському напрямку.

18. й 19. точилися завзяті бої за посідання ст. Вапнярка. Супротивники за всяку ціну намагалися звалити один одного. Частини сходилися в упор. Червоні понесли значні втрати: червоний прапор, 12 кулеметів і багато полонених (між ними чимало ранених).

Нам теж дорого обійшлися ці бої: зі складу 8. полку вибуло забитими та раненими від 30 до 40%.**)

*) Дивися: О. Левицький. Галицька Армія на Великій Україні, стор. 9.

**) В бою загинули К-р 2-го курія і к-ри 1, 2 й 3 сотень, ранено к-ра 5-ї сотні.

Пполк. Удовиченко докладає про видатну стійкість 8-го Чорноморського полку й к—ра 7-го полку Царенка.

Бої до вечера 19 ушухли; Удовиченко відвів своє праве крило за р. Русавку й залишив Томашпіль. Червоні скупчилися у ст. Вапнярка й Комаргород.

20—21. VII вороги тримаються спокійно, лікують свої страшні рани й лаштуються до нового герцю. У ст. Ярошенка наш відділ мав частковий успіх і захопив 2 гаубиці й декільки кулеметів. 22-го, за допомогою партизана Павловського, Удовиченко знову кидається у бій й вривається ненадовго через Комаргород на ст. Вапнярка.

Одначе в боях з 22-го до 24-го пполк. Удовиченка примушено звільнити участок залізниці ст. Вапнярка — ст. Рахни. Червоні в районі Крижополя стягли біля півтори тисячі нових бойців і, щоб їх подолати, треба було зробити нове перегрупування.

Бої 18. VII на Проску- Ранесенько-рано 18-го червоні енергійно рівському напрямку. повели атаки в двох напрямках: на Ярмолинці—Солобківці й руслом річки Смотрич. До вечера вони обсадили Ярмолинці й Городок. С. С. ще тримають свій фронт; Волинці відійшли шойно назад. На 19. командування видає розпорядження Запоріжцям і Волинській групі вибити червоних з Ярмолинців і Городка, С. С-ам флянговим ударом допомогти цим групам. До вечера 19. зясувалося, що Волинська група дійсно в ніч з 18. на 19. рушила вперед, захопила Городок і просунулася на 5 верстов на північ від нього, нанесла ворогові втрати, взяла трофеї — кулемети й обоз.

Нажаль, група С. С., непевна за своє праве крило (бо Запоріжці відійшли на південь), не тільки не перейшла в атаку, а подалася трохи назад на південь від Франполя, не повідомивши про це завчасно Вол. групу.

Висунених наперед Волинців було заатаковано з відкритого правого флянгу й тилу й тим примушено швидко під ворожими ударами цофнутися назад. Це їх сильно здеморалізувало й вони вже далі не ставили належного опору ворогові.

Ситуація 19. VII Отже 19 го наші групи назагал більше ніж на ввечері. 1/2 переходу подалися назад. Але ситуація не була загрожуючою, бо вже дві галицькі бригади під командою полк. Бізанца підходили до розпорядимості Ш. Д. А. для захисту шляхів на Камянець і були вже на північ від Балин—Дунаївці, 2-й к-с скупчувався на південь від Смотрич—Лянцкорунь, а 1-й і 3-й гал. к-си — в рухові на призначені місця.

20-го Запоріжці під натиском ворога ще трохи подалися назад, Волинська група — теж, С. С. перейшли в контрнаступ і захопили з бою Франпіль—Савинці.

Ходило лише про те, щоб остаточно розбити настирливу Тарашанську дивізію з доданими до неї частинами, надто ту кольону, що наступала через Смотрич прямісенько на Камянець.

Контрманевр Подаємо виборку з розпорядження Ш. Д. А. від групи С. С. 20.VII 2 г. 10 хв., ч. 2029/к. „Сьогодні 20.VII група С. С. перейшла в протинаступ і захопила Франпіль — Савинці. Вол. група під натиском ворога відійшла на Ритинці — Грицьків. На 21.VII Г. О. наказав: 1) Групі С. С. на протязі ночі з 20 на 21 липня відтягнути одну дивізію в резерв з тим, щоб цією дивізією ранком 21.VII перейти в протинаступ в напрямі Велика Левада в тил ворогові, щоб полегшити тяжке становище Вол. гр. 2) Запор. групі для забезпечення правого флангу гр. С. С. просунути в Солобківці свій авангард. 3) Волинській групі ввести в бій всі резерви, тримати Ритинці й далі на південь не відходити. 4) Всім групам готуватися для протинаступу вкупі з бригадами Галицької Армії з ранку 22.VII “.

Як бачимо, головна роль випадала гр. С. С. і пора вже їй було проявити активність і бойове напруження, до чого в неї взагалі був хист, хоч протягом останнього місяця й помічалось певне пониження боездатності.

Справді, С. С. блискуче справляються з поставленим їм завданням. По впертій бою 22-го, смілим ударом по тилах Тарашанської бригади, що захопила Смотрич і продиралася на Камянець, група розбила вщент цю бригаду, власне кажучи один полк, захопила 4 гарм., 8 скринь до набоїв, увесь полковий обоз і біля 200 полонених.

Запоріжці обсадили Солобківці й наступали далі.

2-й к-с Г. А. розгорнувся на фронті Смотрич, але не брав участі в бою і посувався вперед. 7-а гал. бриг. з частинами 9-ї див. посувалася на Зіньків. 1-й та 3-й к-си прямували на Миньківці—Нова Ушиця.

Червоні в повному відвороті на північ.

Переслідування З 22-го до 24-го Запоріжці й С. С. переслідують нашими групами. відходячого ворога. Запоріжці прямують на Ярмолинці, С. С. на Городок. Волинська група скупчується в районі Лянцкорунь для відпочинку. До 24-го наші групи знов висунулися на рубіж Сутківці—Ярмолинці—Городок, висунувши свої передові частини й кінноту верстов на 10 на північ.

2-й Гал. к-с скупчується на північ від Балин—Дунаївці верстах в 3—4 (на лінії Мукарів-Польний—Нестерівці). Тільки 25.VII група пполк. Бізанца одною бригадою націлилася на Зіньків, другою на Солобківці. 1-й і 3-й к-си з 24.VII почали відпочинок на 5 діб в районі Нова Ушиця—Миньківці.

Бої на Жмеринському 2-й дивізії, яку для зручності операцій на напрямку. Жмеринському напрямку підпорядковано от. Сх. ч. 6. Ю. Тютюнникові, поставлено завдання вкупі з повстанчою групою Ю. Тютюнника захопити Жмеринку.

От. Божко і Ю. Тютюнник енергійно натискають на червоних і до 24-го досягнули значних успіхів. Божко 23-го бє червоних на Матійковому і захоплює у них 2 гармати, кулемети й полонених. Тютюнник перетинає залізницю Деражня—Жмеринка на відтинку ст. Комарівці-Сербинівці й обсажує села навколо.

РОЗДІЛ XIII.

Оцінка наступу 1-ої сов. див. і наших контракцій.

Акції. Треба зазначити надзвичайну енергію й настирливість червоних. 45-ї й 1-ї сов. дивізій. Як тільки червоні виявили не-успіхи на Вапнярському напрямку своєї південної групи (що її було скупчено в районі Рахні—Ярошенка), вони до 18-го встигають зміцнити її резервами з Одеси, атакують нашу 3-ю дивізію й затримують її рух на Вапнярку, навіть примушують полк. Удовиченка дещо відтягнути своє праве крило й на деякий час припинити наступ. Врешті вони були навіть відтиснули 3-ю див. від залізниці і лише тому, що її не розбито, її не переслідують, бо на це не вистарчило б сил.

Отже, червоні покладали надію на те, що 45-а див. нарешті зломить 3-ю див. (большевики сильніші були числом і мали найбоєздатніші частини на цьому напрямку). Гадаю, червоні не доцінили свого ворога й його героїчних частин.

На мою думку, большевикам було вже доволі часу переконатися в силі 3-ої див., ще жадного разу ними непереконоженої. З 2.VI до 20.VII 3-я дивізія завжди була червоних, тому для знищення її большевики мусили, здавалося б, на деякий час поступитися захистом Жмеринки й скупити проти цієї дивізії 45-у з доданими частинами й більшість частин Жмеринської групи, в Жмеринці ж лишити лише заслони. Розбивши 3-ю див., червоні мали вже тоді змогу розправитися досить легко з от. Божком і Тютюнником.

Як побачимо, 3-я див. наробить червоному керуванню чимало турбот і наврослі.

Свій наступ на Кам'янецькому напрямку большевики провадили не тільки рішуче, а прямо таки нахабно.

В наказах 1-й сов. див. зазначено: Таращанській бригаді (силу цієї бригади доведено до 3000 багн.) проломитися на Смотрич і далі на Кам'янець і зірвати фланговий марш галицьких частин та внести заколот в їхній рух.

Хоча цей плян їхній не здійснився, все ж бурхливий наступ змусив наше командування пережити не одну неспокійну хвилину і розгорнути 2-й гал. корпус (три бригаді) й групу Бізанца (дві бригаді).

На Жмеринському напрямку червоні лише захищаються.

Акції наших. На Вапнярському напрямку пполк. Удовиченко вря-
частин. товує ситуацію здатністю до маневра та упертістю своїх частин.

Не маючи змоги в боях 18-го—19-го побити червону південну групу, він робить за 20-е й 21-е перегруповку й на 22-е знову йде в бій; на тили ворога накерує партизан Павловського — вони йому стали в пригоді; 22-го нами захоплено Вапнярку. Після важких боїв 22—24. VII. пполк. Удовиченко хоча й звільняє залізницю, однак не відходить задалеко, а згромаджує свої сили для нового удару.

Божко й Тютюнник також натискають на большевиків, захоплюють Бар і, погрожуючи залізниці Деражня—Жмеринка, намагаються полегшити нашу важку ситуацію на Проскурівському напрямку.

Найцікавіші з тактичного боку бої на Проскурівському напрямку.

Запоріжці, треба зазначити, менш активні ніж завжди.

С. С., які переформувалися за тиждень в районі Лянцкорунь в дві дивізії зі своїми штабами і відпочили, уявляли частину сильну, з бойовою енергією. До 20-го вони тримаються обережно, всі свої акції підганяють під маневри сусідів, а не допомагають їм флянговим ударом. Так, 19-го, коли Волинці контратакою вибили з залишеного ними 18-го Городка червоних і проскочили навіть на 5 верстов на північ, С. С. не перейшли в наступ, а відійшли в район Франполя й відкрили праве крило Волинців. Сюди й ударили червоні.

19-го ж, на мою думку, С. С. мусили нагірше хоч утримати свій фронт, резерви ж підтягнути ближче, бо Запоріжці відійшли аж за Солобківці. Правда, С. С. може не мали надії, що Волинці перейдуть в наступ, — про відворот Запоріжців вони знають, — тоді треба було докладно з'ясувати ситуацію, що до лівого сусіда та обов'язково завчасно його поінформувати про свій відворот і повідомити про це також Ш. Д. А., щоб той міг скасувати свою директиву на 19.VII і стримати від наступу Волинську групу *).

Волинці виконали наказ і енергійно ударили на Городок, нанесли втрати ворогові, але непідтримані вони мусили відійти назад. Таким чином їхнє героїчне зусилля, на жаль, не дало корисних наслідків для загальної справи, лише здеморалізувало саму Волинську групу. Тому то С. С. в ближчий уже час відчували на собі відсутність боездатного сусіда.

Дуже повчаюча ситуація 20-го і 21-го. Група С. С. в коритарі між двома шляхами Ярмолинці—Солобківці, Городок—Смотрич, направо від неї, уступом ззаду, ще боездатна, хоч й перетомлена Запоріжська група, наліво—Волинці ослабі після свого дебюту 19-го. Вони в повному відвороті на південь, — лише юнаки ще билися, решта легко котилася назад.

Ш. Д. А., беручи на увагу ситуацію, наказує С. С. витягнути одну їхню дивізію з фронту, зосередити її за своїм лівим крилом і вдарити в північно-західному напрямку по тилах Тарашанської бригади. От. Коновалець і його помішник от. Мельник не мають належної віри до цього маневра й посилаються на свій великий фронт і втому частин, але от. В. Тютюнник рішуче домагається від групи С. С. удару.

Вже пізно ввечері о 22 год. 21.VII от. Мельник докладає, що група понесла 20.VII великі втрати, вона займає великий фронт, усі сили введено в діло, а тому стягнути дивізію до резерву для протинаступу неможливо, тим більше, що Волинська група

*) Мушу пояснити, що зауваження роблю на підставі лише тих документів, які у мене є, й можливо, що помиляюся, тому бажано від С. С. і Волинців отримати докладніші відомості.

не є боездатною і 22.VII може відступити ще далі на південь і тоді зовсім оголить ліве крило групи С. С. і поставить його в катастрофічне становище. Дійсно, скажемо й ми, ситуація була в цей час загрожуючою. Червоні захопили вже Смотрич, глибоко пройшли на південь і заливали тили і фланг С. С.

От. В. Тютюнник вимагає виконання маневру за всяку ціну.

Ніде правди діти: С. С. хоч і вагалися та опиралися до початку маневру, проте повзявши рішення перевели його рішуче, сміло й мистецько.

Цей бій є одною з красних сторінок історії С. С. Вони розбили большевиків комбінованим наступом 11-ої дивізії, яка звалилася на тил червоних, і кінним дивізіоном Бориса з дрібними частинами стрільців, що стримували наступ з фронту і прикривали штаби. Розбиті групою С. С. червоні загубили свою чванливість і подалися на північ. Цим боєм С. С. прикрили Кам'янецький напрямом, зупинили ворожий наступ і розгромили найліпший Таращанський полк *).

На цьому прикладі видно, яке велике значіння має на війні воля. Категорична вимога з боку Шефа Штабу конечности маневру змусила групу С. С. відважитись на нього. Наслідок — блискауча перемога.

Друге. Треба лише мати холодну кров, вірне око і добре війсьско і тоді ніякий ворожий обхід не є страшний.

Галицька армія хоч і не взяла значної активної участі в бою, все ж розгорнувшись підтримала морально наддніпрянські частини й, давши на себе опертися, уможливила всім їхнім силам рух наперед. 2-й Галицький к-с уже йшов через район розпомищення Вол. групи на допомогу С. С. Добре також видно на цьому прикладі значіння резервів, бодай ще й невведених у діло.

3) Слоганити частину легко, направити її й зробити знову боездатною — значно важче й на це потрібується час. Приклад — Волинська група.

4) Треба спинити увагу на енергії от. Юрка Тютюнника, що розпочав наступ і погрозою залізниці Деражня—Жмеринка мав допомогти Кам'янецькій групі.

5) Ш. Д. А., на нашу думку, правильно оцінив ситуацію, визначив маневр для групи С. С. і рішуче домагався його здійснення.

РОЗДІЛ XIV.

Наступ на Проскурів.

Події з 25.VII до

30.VII включно.

Сх. ч. 7.

З переходом всієї Галицької Армії на Вел. Україну, давши Галицьким частинам час для деякого відпочинку і упорядкування їхніх тилів, треба було об'єднаними арміями розпочинати широкі операції по звільненню Правобережжя.

*) Маємо відомості, що докладні дані про цей маневр складено б. начальником Штабу 11 дивізії полк. Отмарштейном. Чекаємо на вихід його твору в світ. Керував 11-ю дивізією пполк. Сушко.

Перед початком об'єднаного наступу необхідно було утворити сприятливий ґрунт і забезпечити належне розгортання для всіх наших сил для удару у вибраному напрямку.

Отже ходило про те, щоби в першу чергу знов опанувати Проскурівським районом і цим надійно прикрити важливий для нас напрямок Проскурів—Камянець.

Треба було вибити червоних також зі Жмеринки та захопити Вапнярський залізничний вузол. Тоді вся залізниця Проскурів—Жмеринка—Вапнярка з вітками на Камянець і Могилів лишається у нашому посіданню.

Пляни командування. По згоді з Н. К. Г. А. вирішено з 26-го почати наступ на Проскурів. Для цього призначено групи: Запорізьку й С. С. й приділено 2 гал. к-с з групою Бізанца (вона знов увійшла під керування 2-го к-су).

1-й і 3-й к-си відпочивають.

Галицька інтендантура й стройові штаби ретельно взялися за збір збіжжя і заосмотрення своєї армії.

Ідея маневра — розбити червоних на Проскурівському напрямку, захопити Проскурів і вийти на р. Бужок.

З фронту наступають Запоріжці, приблизно на Гречани; 2-й к-с забезпечує Запоріжців і обходить Проскурів зі сходу, С. С. — головний напрямок на Чорний Острів—Миколаїв.

По захопленню Проскурова Запоріжці переходять до резерву Гол. Отамана.

Лінію р. Бужка обсаджують лише 2-й гал. к-с і група С. С.

Тютюнник з Божком атакують Жмеринку й тим допомагають наступу на Проскурів і полегшують ситуацію на Вапнярському напрямку.

Пполк. Удовченкові дається завдання захопити і міцно тримати Вапнярський вузол.

Сили большевиків Червоні, понесши поразку на Камянецькому та їхні пляни.

Сх. ч. 7.

напрямку та неуспіх на Жмеринському і до того стиснені Денікіном на Лівобережжю, не маючи змоги одержати з Києва значних резервів проти Укр. Армії, мусили напрямки Проскурівський і Жмеринський боронити і лише на Вапнярському наступати, але ж Проскурів рятувати було нічим. Чисельний склад наддніпрянців з додатком до нього цілого гал. к-су значно збільшувався і переважав червоних.

Очевидячки, Проскурів треба евакуювати; на допомогу 1-й сов. див. підвозиться лише невеличкі частини з польського фронту, наприклад: 16-й погран. полк і незначні відділи китаїців. Загальна кількість багнетів і шабель в районі Проскурів—Деражня 6—6½ тис.; люди значно здеморалізовані.

Червоні намагаються утримати Жмеринку — головний напрямок на Київ.

Оперативна Жмеринська група зміцнюється невеликим резервом з Києва. Рівнож у Жмеринку вскочили деякі відділи зпід Ярошенки—Рахни по їхньому розгромі в цьому районі 3-ю дивізією. Загальна кількість біля 4 тис. багнетів і шабель.

На Вапнярському напрямку їх бентежить 3-я дивізія тому зпід Одеси підвозиться все нові й нові частини. Взагалі найбільшу увагу звернено ними на цей напрямок.

Наступ на Проскурів Наступ на Проскурів почали самі С. С., бо і бої 27.VII. Запоріжці спізналися через непорозуміння (переплутали початок директиви) й почали рух лише 27.VII. 2-й к-с наступав уступом позад Запоріжців.

27-го Запоріжці і С. С. зломали ворожий опір, вийшли приблизно на лінію Скаржинці—Андрійківці—Райківці, кіннота захопила Кудринці та переправи через р. Самець. Ворог залишив Запоріжцям 10 кулеметів, 500 мушкетів та інше майно. С. С. з боями осягнули Фельштин—Доброгоща.

Галичани 3-мя бригадами підійшли до Михалполя—Мазники—Охримівці—Зіньків (головна їхня увага на напрямок Деражня—Михалпіль).

Волинську групу задля ліпшого розпоміщення відведено на північ від Лянцкоруня верстов на 20 в район Купин (включно)—Чемерівці (включно).

Бої 28.VII. 28-го наступ провадиться далі. Запоріжці натискають на Проскурів і ведуть успішні бої за переправи на р. Самець. Бронепотяги вже обстрілюють ст. Гречани й Проскурів, С. С. підходять майже під Чорний Острів. Галичани стягують свої бригади в район Михалполя для захисту Деражнецького напрямку й на шосе Ярмолинці—Проскурів (4-а бригада для атаки Проскурова). Ворог ставить їм незначний опір.

29-го намічено загальний наступ на Проскурів.

В 7 год. ранку Чорні Запоріжці і частини 7-ої дивізії увійшли в Проскурів після невеличкого бою.

В Проскурів також вмаршувала 4 гал. бригада. Чорні кинулися вслід за відступаючим ворогом, настигли його, бють і женуть на Заруддя.

Большевики висадили міст через р. Бужок; С. С. вночішньою атакою по упертім бою (захоплено кулемети й полонених) здобули Чорний Острів. Ворог в паниці тікає на північ. Кіннота С. С., ступаючи усліди йому, прямує на Миколаїв. Частини С. С. посовуються на Бужок.

Ситуація На 30-е галичани обсадили всі переправи через Бужок до 30.VII. від Ярославки до Орлинців, С. С. — далі на захід; Сх. ч. 11. С. С. не тільки вийшли на р. Бужок, а кинулися переслідувати ворога, висовуючися на р. Случ.

2-й к-с до вечера розтягнувся на схід і обсадив Деражню—Голосків—Меджибіж. Запоріжці стали в районі Проскурів—Гречани в резерві. Розбитий ворог відходить.

Отже, директиву виконано до 30.VII.

Бої за опанування От. Ю. Тютюнник 26.VII перейшов в рішучий на-
Жмеринкою. ступ на Жмеринку. Атака велася з двох напрямів:
Сх. ч.ч. 7 і 11. дві повстанчі дивізії з заходу вздовж залізниці
Деражня—Жмеринка, Божко з південного заходу вздовж залізниці Бар—Жмеринка. Наші частини захопили декілька сел під

Жмеринкою : Станіславчик, частину Межирова; наш бронпотяг бився на Посту Подільському.

27-го прибули до от. Ю. Тютюнника повстанці Лятичівського пов. п. н. Подільської див.; їх скеровано в обхід Жмеринці з північного заходу.

Завзяті й уперті бої точилися аж до 30.VII, але захопити Жмеринку не було сили. 30.VII вже знесилену 2-у дивізію було відсунено назад, її багнети зменшилися до 400—600. От. Ю. Тютюнник ще провадив свої атаки, але його теж відіпхнуто назад. Відчувалася потреба в свіжій частині, бронпотягах та гарматах.

Жмеринська група видала максимум свого напруження.

Оцінка боїв на Жмеринському напрямку. На протязі 4-х діб от. Ю. Тютюнник і Божко ведуть уперті бої і змушують червоних відійти аж до самої Жмеринки. Наші частини наближаються на 6—7 в. до самої стації, захопити ж Жмеринку не пощастило ось з яких причин.

Большевики завзято боронилися, ближчі підступи до ст. Жмеринки оплетено дротами; Жмеринку захищало три бронпотяги; 3 Київська невеличкі, але міцні частини — школа червоних командирів та інші — надійшли вчасно. У нас відчувався брак гармат, бронпотягів та набоїв; на весь повстанчий кіш малося лише 4 гармати: 3 польових і 1 гірна.

У Божка теж лишалося 2 батареї (по дві справних гарматі).

Кіш Тютюнника ще не було досить переформовано. До того, здається, в мент рішучого удару з рук От. Тютюнника вирвалася Подільська повстанча дивізія й блукала десь на північ від Брацлава й безпосередньої участі в ударі не взяла. Рахував би, що її треба було тримати ближче до головних сил, але докладних відомостей про неї у мене немає.

Значіння боїв за Жмеринку. Наша активність і настирливість під Жмеринкою безумовно спричинилися до полегшення ситуації на відтинку 3-ї дивізії.

Вся увага 44-ї див. й всі її сили було приковано до Жмеринки. Допомога з Києва йшла до Жмеринки, а не проти 3 див. Наскільки відчував пполк. Удовиченко всю вагу боїв під Жмеринкою, видно з того, що 30.VII в часі боїв, він просив Ш. Д. А, щоб Тютюнник та Божко брали Жмеринку, бо 3-й див. доводиться тримати заслону на ст. Рахні.

Пполк. Удовиченко справді тримав лише заслону на цьому напрямку, гро своїх сил мав повну змогу скупчити під Вапняркою.

Окрім того, бої за Жмеринку значно полегшили й наш наступ на Проскурів, бо всім Проскурівським групам доводилося мати діло лише з частинами, що безпосередньо захищали Проскурівський напрямок.

Оцінка наступу на Проскурів. Большевики, на мою думку, не обрахували своїх сил на Проскурівському напрямку і ставили порівнюючи міцний опір проти далеко чисельнішого противника. Також, рахую, вони спізналися вивести головні свої

сили з Проскурова і Чорного Острова, що спричинилося до поразки 1-ї сов. див.; як відомо, наша кіннота — Чорні Шлики — й бронепотяги настигли їх у с. Калинівки й нанесли їм значні втрати. На цьому напрямку відходили 3 п-ки з 12 гарматами. Рівнож і під Чорним Островом червоні поносять значні неуспіхи. Взагалі бої під Проскуровом настільки знесилюють 1-у сов. див., що вона в повному відвороті.

Можливо ще припустити, що червоним потрібний був час, щоб евакуювати Проскурів, і тому вони зважилися на такий бій.

Для нас цей наступ є дуже характерний, як перший приклад співділання Наддніпрянських і Наддністрянських частин, порівнюючи в значній кількості й плече в плече *).

При розробці плянів бралися під увагу як бойові вимоги, так і деякі моральні чинники, стосовно до політичного менту.

Тому маневр розраховано так, щоби при наступі 2-й гал. к-с стрінув найсприятливіші умови, себто незначний опір з боку ворога, і разом з тим його частини взяли безпосередню участь в атаці Проскурова.

Тому, як бачимо, головна бойова роля випала на Запоріжців; вони до 28-го ведуть найупірніші бої з гро ворожих сил по обидва боки шосе й залізниці Ярмолинці—Проскурів. 29-го, як вже було зломано ворожий опір, атаку на саме місто Проскурів мусили вести 4 гал. бригада й Запоріжці. Також С. С. вели досить сильні бої з великим завзяттям; правда, ця група розгорнула лише одну див., друга йшла на $\frac{1}{2}$ переходу ззаду.

Цікаво зробити порівняння між акціями наддніпрянців і наддністрянців. Наші частини наступають швидко, розгортають широко свої сили й атакують ворога, охоплюючи його. Кіннота (Чорні Запоріжці й кінний дивізіон С. С.) настирливо переслідує ворога й деморалізує його. 2-й к-с просовується поволі, занадто турбується за своє відкрите крило. Для захисту Дераженського напрямку скупчено всю групу полк. Бізанца — дві бриг., 27-го навіть три бригаді. Правда, 2-ому к-су поставлено завдання, наступаючи на Проскурів, вжити всіх заходів для забезпечення свого правого крила з боку Деражні. Але проти галичан було скупчено всього 2—2 $\frac{1}{2}$ куріні й декілька гармат та дві сотні кінноти.

Побоюватися дуже за своє праве крило 2-му к-су не було чого, бо майже всю 44 дивізію була сковано під Жмеринкою, а залізничну дільницю Комарівці—Сербинівці посідав Тютюнник. В Деражні лишався невеличкий ворожий відділ лише в 200 бойців (багнетів).

Після захоплення Проскурова 2-й к-с, всупереч директиві, звертає більшу увагу на схід і видає спочатку розпорядження: обсадити р. Бужок на північ від Проскурова лише одною бригадою, три бригаді скупчити в районі Меджібіж—Деражня—

*) 5-а гал. бриг. в наступі на Чорний Острів чинила окремо лише 4 добі, також і частини 2-го к-су в боях 21—22 грали допоміжну роль, головним робом, резервів.

Богданівці й одну в резерві в Проскуріві. Лише після зауваження з боку Ш. Д. А. висовується на призначений для них відтинок ще одну бригаду (тел. від 29.VII, ч. 001007). Рахую, що штаб 2-го к-су ще не зясував собі важливості напрямку Проскурів—Старокостянтинів—Шепетівка, звідки можна було чекати різних несподіванок з боку червоних, на що були вони такі майстри (побачимо, потім це й скоїлося). В цьому напрямку й одійшли головні сили ворога. Взагалі видко було, що Гал. Армія ще не призвичаїлася до зовсім нової для неї партизансько-большевицької війни й цілком слушно розпочинає свої акції обережно й оглядаючися.

Треба зазначити, що на 2-й гал. к-с випадала важка доля — почати марш на Проскурів без жадного відпочинку. З польського фронту — впрост на большевицький. В цей же час вже спокійно розпомістилися в своїх районах 1-й і 3-й гал. к-си. Безумовно, ця обставина мусила вплинути на рух перетомлених частин 2-го к-су. Все ж участь 2-го к-су в наступі спричинилася до наших успіхів, і вони (галичани) виконали поставлене їм завдання.

Моральне значіння цього братерського співділення було велике. Тепла й урочиста зустріч місцевим населенням гал. відділів в Проскуріві, а також в інших місцях спричинилася до піднесення настрою серед Гал. Армії. Велика Україна обхоплювала своїм впливом вразливу душу гал. війська і потроху усувала болючі спогади.

Рівнож Галицька і Наддніпрянська Армії почали знайомитися одна з одною на полі бою зі спільним ворогом і битися плече в плече і звикли цінити та поважати одна одну.

Бої під Вапняркою та Жмеринкою стали відомі галицькому військові і воно на власні очі побачило, що Наддніпрянська Армія хоробрий та добрий бойовий товариш.

Населення Вел. України почало цінити слухняні та організовані гал. частини. Вони не грабували, не гвалтували нарід, а радо допомагали йому по змозі навіть в домовій господарській праці. Це була не червона розбештана армія.

Зближення і взаємна приязнь найшли собі відгук в гостинному сбіді, який улаштували Запоріжці в Проскуріві для Вишого Командного складу 2-го к-са. На цьому обіді гучно пролунали льозунги Соборної України і бойового братерства Українських Армій.

РОЗДІЛ XV.

Вапнярська операція.

1-й період з 26 до 31. VII. 3-я дивізія, починаючи з 26. VII веде бої цілком самостійно за посідання Вапнярським залізничним вузлом, кожна з сторін намагається захопити Вапнярку і утримати її в своїх руках, — тому ми назвемо цю операцію Вапнярською.

Щоб попередити атаку червоних, які групувалися з метою розбити 3 дивізію, пполк. Удовиченко 26 го переходить в наступ і по добовому упертому бою (до пізної ночі) бє ворога в районі с. с. Вербове—Журавлівка й відкидає червоних в напрямку на Тульчин. На ст. Журавлівка захоплено багато ще гарячих паротягів і ешелони з майном та амуніцією.

27-го большевики з боку ст. Крижопіль (Одеський напрям), самі рішуче атакують 3 дивізію, яка встигла повернути фронт на південь. Розпалюються завзяті бої, що тривають до ранку 31/VII.

Червоні намагаються, на чому б то не стало, прорватися на північ на Вапнярку й подати руку тим частинам, що відскочили на північний схід. Дарма — цей цикл боїв знову кінчається перемогою 3-ї дивізії. Удовиченко нарешті давши знамениту відсіч переходить до рішучого наступу. Ворога розбито й він відходить далеко на південь приблизно на фронт Рудниця—Ольшанка—Ямпіль.

Треба зазначити, що червоні надсилають окремий відділ, щоб захопити Ямпіль і погрожувати нашій базі — Могилеву. Вздовж р. Дністер Могилів прикривали лише незначні відділи Могилевської залогі. Всі свої сили Удовиченко скупчив на Вапнярському напрямку, а на захист Могилева лишив окремі відділи.

Для характеристики цих боїв подаю доповідь Удовиченка від 28.VII: „Копія, з Томашполя, військова 29. VII. Негайно Наштадарму Дієвої. Оперативний звіт на 23 год. 28. VII. Мапа три верстві в дюймі. За минулої доби дивізія перебувала в тяжких боях, в ніч з 27 на 28 цього липня ворог вчинив нічну атаку на ст. Вапнярка з лісу, що на схід від цієї стації. Зав'язався тяжкий нічний бій з переважаючими силами ворога. Занимавший стацію 2 і 3 курінь 9-го пішого стрілецького полку стойко відбивався під керуванням старшини курія Дженеля, самий вокзаль переходив чотири рази з рук до рук, бій провадився виключно рукопаш і гранатами. На 24 год. 27 липня ми мусили залишити стацію Вапнярку через переможні сили ворога. Але на світанку 28 липня ми знову перейшли в контрнатуп і заняли стацію Вапнярку, розбивши ворога. Ворог на одному тільки вокзалі втратив 28 забитих; у нас забитий ручною гранатою командир 8 сотні і 8 козаків 9-го полку. Командир курія легко ранений в обличча. Одночасно ворог повів наступ на 7-й Синій полк, займавший село Вербове, алеж понісши втрати відступив; Синій полк теж поніс втрати, головним чином раненими. 28. цього липня о 12 год. дня 7-й Синій полк і частина 9 стрілецького полку знову відбили атаку ворога на село Вербове з боку Крижополя. О 16 год. дня ворог знов заатакував село Вербове, але наші частини перейшли в контратаку і на плечах розбитого ворога вірвалися в село Крижопіль, який обсадили. Ворог відступив на полустанок Княже. У нас тяжко ранено командира 1-го курія 7 Синього полку, одного сотенного командира і забито декільки старшин і козаків. Чота 1-ої батареї 8-го гарматного полку, перебуваючи на позиції в передовій лінії, своїм вогнем допомогла піхоті і декільки разів від-

бивала ворожий панцерний потяг, чота втратила 2-х забитими і одного раненим козаків. До пізньої ночі на різних відтинках цього фронту точився бій. Тяжкість бою збільшував дощ. На відтинку Макарівка—Савчине ворог цілий день вів наступ на 8-й Чорноморський полк, алеж всюди був збитий. Частини дивізії ведуть вже 4-й день безпереривний бій і страшенно втомилися. Почувається великий брак в набоях. Проти дивізії, з допиту полонених та огляду забитих, виявлено такі ворожі частини: 54, 399 совітські полки, учебний одеський батальон, 1, 2, 3 і 4 Бесарабські полки і ще деякі частини, назви яких точно ще не встановлено. Над вечір розвідка донесла про рух кольони ворога з боку Тульчина на ст. Вапнярка. Кидається у вічі стійкість, виявлювана ворогом і гарне озброєння та одяг козаків. Деякі частини ворога були в шлемах-касках. До 28 липня вже відкрито на фронті дивізії 21-ну частину. Розвідка не може виявити, колиж в кінці кінців припиниться підвоз нових сил ворога, коли зменшиться підвоз його резервів. Ч. 697. Нач. див. 3 пішої Полковник Удовиченко.

Оцінка акції червоних. Треба зазначити, що червоні дуже поважно поставилися до наступу на 3 див. Вони стягують найкращі, так би мовити, премійовані частини.

Опірч 45 див. вирушив проти української дивізії регулярний полк самого „папи комунізму“ товарища Леніна.

Крім того, матроси, краса й гордість „безкровної революції“, й декільки інтернаціональних відділів, між ними й жидівський відділ. Разом до 6—8 тисяч бойців, 3 бронпотяги солідної конструкції з важкими гарматами.

Удовиченко, повстанці Павловського мали лише 3—3½ тисячі багнетів та шабель.

Отже червоні дійсно скупчили переважаючі сили, вели бої уперто й настирливо.

По несподіваній для їхньої Вапнярської групи поразці 26. VII червоні вже 27-го рішуче атакують праве крило Удовиченка й провадять свої атаки на протязі 4 діб.

Цікаво, що для допомоги 45-й див. на Вапнярському напрямку, червоні демонструють на Могилів, захоплюють Ямпіль, своїми бандами намагаються внести заколот на тилах 3 див. Цим вони думають притягнути сюди увагу 3-ї див. Гадаю, що головною причиною їхнього неуспіху сталося запізнення загальної перегруповки їхньої Південної групи.

Полк Леніна прибуває лише 27-го й розпочинає свій наступ. Мені здається, що перейди большевики в протинаступ 26-го своєю південною групою — і наслідки боїв, можливо припустити, були б трохи інші. Також звертає на себе увагу їхня слабенька демонстрація на Могилів і нехтування командуванням напрямку Рудниця—Ольшанка—Ямпіль—Могилів.

Захоплення червоними Могилева, на що вони мали змогу (малосилість нашої могилевської залоги), подавало їм надію на успіх. Втрата цього важливого пункту примусила б Удовиченка відтягнути туди частину своїх сил і ослабити Вапнярський напрям.

Думається нам, що червоні не бажали вести будь яких операцій значними силами вздовж Дністра, зважаючи на „непевність“ своїх відносин до Румун, а тому й провадили лише слабеньку демонстрацію, яка, зрозуміло, й не дала бажаних наслідків.

Оцінка акцій пполк. Бої 3-ї дивізії під Вапняркою заслуговують
 Удовиченка. окремого вивчення, як позитивні зразки успішних і смілих чинів меншої частини проти далеко сильнішого ворога.

Удовиченко, скупивши свою дивізію, не дає ворогові перейти в загальний наступ та обхопити себе з двох боків, а сам попереджує його намір блискавичним ударом спочатку на північ і жене ворога геть з поля бою; на другий день він вже готовий до рішучого бою з сильнішою південною групою. Тут Удовиченко спочатку дає відсіч ворожому натискові і лише 30-го, коли червоні знесилилися, він атакує їх по всьому фронту і відсовує на південь. Треба зазначити, що частини 3-ї див. не чекають на наказ з гори, а самі оцінюють ситуацію й з власного почину допомагають одна одній. Так 27-го, коли червоні густими лавами навалилися на с. Вербова, яке стійко тримали в своїх руках сотні 7-го полку, 9-й полк, помітивши небезпеку для свого сусіда, хоч у самого на фронті бій, валко бє по тилах червоних, що напірали на Вербова, й ворога відбито з великими для нього втратами. Гарматчики ділили бойову славу зі стрільцями.

Бій виграно.

Необхідно оцінити те важке становище, в якому опинилася 3-тя дивізія. Серйозний неуспіх, можливо припустити, спричинився б до повного знищення частин цієї дивізії, бо в близький час ані підкріпити завчасно Удовиченка ані рятувати його по неуспіхові було ніким і нікому.

3-я див. чинила ізольовано й мусила рахувати на свої власні сили й умілість.

Ситуація з 27 до 29 була настільки загрозливою й небезпечною, що в штабі з тремтінням чекали на хід боїв, — отже наш Ролянд не загинув, а придбав бойової слави собі й українським прапорам.

Оцінка й аналіз операції. В наслідок боїв на цілому Українському фронті з 26. VII до 30. VII ми розбили большевиків на крайніх крилах. На Вапнярському напрямку кривавий двобій між Удовиченком та його славетною дивізією з одного боку та Вапнярською червоною групою з другого скінчився блискучою перемогою наших військ.

Ворог відсунувся далеко на південь, щоб відірватися від непереможної 3-ї дивізії.

На Проскурівському напрямку ми також розбили 1-у сов. дивізію й здобули Проскурівський район, обсадивши р. Бужок. Ворог в повному відвороті на північ, шляхи на Старокостянтинів і навіть Шепетівку майже вільні.

На Жмеринському напрямку ситуація склалася дещо складніше. Ми відкинули ворога до самої Жмеринки. Тютюнник і Божко сиділи верхи на залізницях Жмеринка—Могилів, Жме-

ринка—Проскурів, і, погрожуючи Жмеринському вузлу мов би казали: „memento mori — години твої підраховано“. Правда, їм не пощастило взяти Жмеринки, але нові зусилля мусили привести до її упаду.

Загальні висновки. Отже Вапнярку, Проскурів здобуто. Одначе бої за Вапнярку втомили 3-у див., бої за Жмеринку знеслили Тютюнника й Божка, треба було розпочинати нову операцію, щоб захопити Жмеринку та звільнити залізницю Вапнярка—Жмеринка—Проскурів від большевицьких частин.

РОЗДІЛ XVI

Поляки та їхнє ставлення до Української Армії.

Польська армія, отримавши мандат на Східну Галичину, підійшла головними силами до р. Збруч. Відворот Галицької Армії в повному складі за Збруч для операцій на большевицькому фронті був не зовсім до вподоби польському командуванню з причин, на яких ми зупинятися зараз не будемо.

Окремі польські відділи перейшли Збруч в багатьох пунктах і доходили аж до р. Смотрича. Ці команди на селах обеззброюють нашу міліцію, арештовують представників влади, подекуди обеззброюють навіть військові частини. Подаємо витяги з двох характерних докладів: командира Кордонного корпусу ч. 247. Наштаб Волинської, ч. 2282.

„Польські передові частини перейшли на східний беріг р. Збруча й обсадили м. Гусятин—Шидлівці та інші місця. По донесенню державного інспектора Волинської групи полковника Нагурного, польські частини 20. VII прибули в м. Лянцкорунь, захопили в полон наш відділ кордонної охорони, забрали з місцевого склепу 2 гарматі без замків і повезли їх у Шидлівці.

Командир польського війська обіцяв звільнити полонених кордонників по зясуванню загального становища.“ *)

Доки Гал. Армія не встигла цілком відірватися від Збруча, на кордонній смузі траплялися сутички розвідчих частин польських з галичанами. Нарешті Головний Отаман видав гострого наказу, щоб всі галицькі відділи відійшли на схід поза Надніпрянську Армію.

Уряд і командування вживає всіх заходів, щоб стримати на Збручу польські відділи, до прикордонних польських частин надсилається делегації, доводилося звертатися і до представників Антанти, які запевнили, що польське військо не має права рушити за Збруч.

Цілком зрозуміло, що ця погроза осередкові уряду, Кам'янцю, безумовно прикро відбивалася на Кам'янецькій політичній атмосфері. Нервувалися надто галичани.

Командування нарешті наказало Волинській групі у випадку ворожої акції з боку польських відділів вживати зброї.

*) Доповідів про такі вчинки є ще декількі.

Треба зазначити, що згодом взаємовідносини між армією У. Н. Р. і польською налагодилися.

Значіння Вапнярських боїв. Взагалі успіхи на Вапнярському напрямку мали для нас велике значіння:

1. Найбоєздатніший на українському фронті совітській 45-й дивізії з поодинокими ударними частинами нами нанесено значну поразку.

2. Ми міцно посідаємо Вапнярку і відкинули ворога далеко на північ.

3. 3-я див. погрожувала Одеському напрямку і большевики відділя не мали змоги допомогти Жмеринській групі.

4. Могилевський напрямок було надійно прикрито і складалася сприятлива ситуація для розпочаття широких операцій.

Отже перемога лишилася на боці слабішого кількістю, але сильнішого духом, злутотворенням і вмілістю. Кожну з большевицьких груп було розбито нарізно.

РОЗДІЛ XVII.

Короткий огляд стратегічної ситуації на проти-большевицькому фронті в зв'язку з операціями армій Соборної України.

Ситуація на фронті наших військ до вечора 31. VII.

Становище на всіх відтинках зазначено нами в попередньому розділі, його видно на схемах ч. 10 і 11.

Взагалі, ми міцно посідали Вапнярський та Проскурівський райони. Жмеринка хоч і була в руках ворога, але цей напрямок надійно прикривала група от. Ю. Тютюнника.

Два гал. к-си вже 5 діб відпочивали в своїх районах, де вони набиралися фізичних і моральних сил по своїх важких пригодах.

Час було починати широкі операції; обставини для цього як на українському так і на інших фронтах склалися надто сприятливо.

Розглянемо коротенько ситуацію на протибольшевицькому фронті й відведемо в ньому належну роль Українській Армії; без цього не можливо дати серйозної оцінки ні плянам нашого командування ні істоті самих операцій, ні нарешті розібратися в усьому цикльові подій, що розгорнулися на Україні на протязі другої половини 1919 року.

Білі армії і їхні вожді.

Сибірська Армія і адм. Колчак.

Антанта вирішила підтримати протибольшевицькі мілітарні угруповання, щоб за їхньою допомогою повалити комісародержавіє, яке подібно проказі розідало велетенське тіло бувшої Російської Імперії і простягало свої криваві долоні до здобутків європейської культури.

Противольшевицький фронт складали чотирі окремі армії, які мусили концентрично наступати на центр Росії і погрожувати „авангарду рускої революції“ — червоному Петрограду.

В Сибіру організовано Російський уряд з „верховним правителем“ адміралом Колчаком на чолі. На цей уряд, як на кін, ставила Антанта свої ресурси. Він мусив звільнити Росію від большевиків і зібрати Установчі Збори.

Адмірал Колчак є без сумніву талановитий моряк, чесний патріот, людина сильної волі, нестриманої енергії і високих моральних якостей. Був поміркованою ліберальною людиною.

На самовизначення народів Колчак дивився прихильно і рахував, що лише націоналізмом можливо перемогти московський інтернаціонал. Цікаво, що на посту командира чорноморської фльоти в часі революції і на початку большевизму адмірал ішов в повному контакті з українськими організаціями і завжди рахувався з ними. Він охоче дав свою згоду на українізацію чорноморської фльоти. Дружина його співчувала українському рухові й іноді появлялася в урочисті дні навіть в нашому національному вбранню.

Взагалі, Колчак користувався великою повагою у чорноморської фльоти і українського суспільства в Севастополі. За часу Центральної Ради делегати від фльоти і від наших українських організацій висовували кандидатуру Колчака на пост морського міністра. У Колчака було забагато моралі і бракувало здібности пристосовуватись до обставин, так конче необхідної діячу революційного часу. На жаль, не адм. Колчак був нашим безпосереднім сусідом. Може б тоді зовсім инакше стала справа в московсько-українських взаємовідносинах.

Осередок Сибірської Армії складав Чеський корпус, що в 1918 році продерся з України на Сибір, далі Сибірські козаки і різні добровольчі частини. Між иншим, в армії Колчака була й окрема українська бригада в складі двох полків (сибіряки-українці). Загальна кількість армії щось біля 100 тисяч бойців.

Добровольча Армія На чолі так званої Добровольчої армії (Добро- і ген. Денікін. армії), після загибелі Корнілова і смерті ген. Олексієва, стояв генер. Денікін — видатний військовий керівник, але заслабий політичний діяч (про це він сам одверто зазначав).

Зверхнє керування арміями в тій надзвичайно складній ситуації, яка утворилася на бувшому колись півдні Росії (Україна, Дон, Кубань, Кавказ), було генералу Денікіну не підсилу.

В питаннях національних він розбирався слабо і мірив їх дореволюційним масштабом (ідея єдиної неподільної Росії трактувалася ним прямолінійно і без жадних компромісів). Ген. Денікін і той уряд, який склався при ньому, в своїй зовнішній і внутрішній політиці наробив багато кардинальних помилок, найбільшою з них була ворожість до українського національного руху. Ці помилки катастрофічно відбилися і на його і на наших справах, і на операціях на противольшевицькому фронті.

Добр. Армія мілітарно уявляла значну силу, бо вона складалася з кращої в світі козачої кінноти — донців і кубанців — і загартованої в боях піхоти (пластунські і кубанські частини і добровольчі полки). Добровольча Армія, з приєднанням до неї козачих військ і поширенням зони операцій значно збільшилася і число її бойців перевищило за 200 тисяч.

Негативні риси Добрармії — це нахил деяких її частин до грабунків, здирства і погромів, відсутність тісного злютовання між козачими частинами і добрармією, що нарешті й розкололо озброєні сили цієї армії і зруйнувало фронт. В числі негативних рис треба поставити незграбність та злочинність тилу.

Армія ген. Юденіча. Армією, що спиралася на Естонію і на побережжя Балтицького моря, керував відомий ще з війни на Кавказі ген. Юденіч. Як видатний військовий діяч, він користувався великою популярністю (розгром Енвер-Паші в 1914 р. і успішний штурм Ерзерума — діло рук Юденіча.*)

Однак на політиці розумівся дуже слабенько. Ні він, ні його цивільні порадики (Північно-західний уряд) не зуміли зговоритися з Естонією і налагодити з нею бойове співділання.

Генерал Юденіч не приймав самостійних рішень, а чекав на вказівки Верховного Правителя.

Ця армія була невеличка — біля 30—40 тисяч бойців. Вона складалася з добре організованого корпусу Родзянка та відважної, але ж з партизансько-бандитським напрямком дивізії відомого в Польщі атамана Булак-Балаховича.

Армія ген. Гурка. З північного побережжя Архангельск—Мурман розпочав акції ген. Гурко (син відомого ген. Гурка, співучасника турецької війни 1877 р.). Його армія була невелика, але добре заосмотрена англійцями.

Ще була така козака „група Дутова“, що наступала з прикаспійських степів на поволзьське низів'я.

Ідея операції.

Здається, пляни цієї грандіозної операції полягали в тому, щоб одночасовим наступом зі всіх сторін відрізати большевиків від цілого світу, посісти найродючіші місцевості б. Росії, а також вугільні й рудяні басейни. Стиснувши таким кільцем центр Росії, примусити червоних капітулювати або ж викликати повстання, хвилі якого зметуть комісарів.

Головні напрямки Сибірська армія Колчака відрізає від Москви наступ. цілий Сибір, Урал, посідає центральну частину Волги і зміцнюється в цих районах.

Армія Денікіна захоплює побережжя Чорного моря і Кавказ. Отаман Дутов — зв'язок між цими арміями.

*) Це був генерал обережний, що пильнував за державним скарбом та за добробутом своїх підлеглих. Для всього персонального складу своєї армії ген. Юденіч приховав в банках відповідну квоту, яку кожний співучасник або його родина при ліквідації армії, на випадок неуспіху, мав змогу отримати й забезпечити своє існування хоч на перших порах.

Дальший крок — генеральний наступ на Москву з півдня армією Денікіна, зі сходу — Сибірською.

Армія Юденіча погрожує а при нагоді і наступає на Петербург; його ліве крило підтримується ангельськими панцирними кораблями.

Армія Гурка просовується на південь, її лівий фланг шукає дотику з Колчаком, висунувши відділ Північною Двиною і далі залізницею через Котлас. Центром ця армія висувається на Вятку і звідціль погрожує Петербургові зі сходу.

Такі, на нашу думку, були пляни білих. Отже, як бачимо, ідея протибольшевиків полягала в тому, щоб унеможливити червоним захист усіх фронтів, на які насувались білі армії.

Настрій, що панував в Совдепії, сприяв намірам і операціям противобольшевицьких угруповань.

Населення боляче відчуло шкідливість для себе методів червоної Москви і її комуністичних експериментів. Вся інтелігенція була ворожою до большевиків, селяни теж зненавиділи большевицьку владу там, де вона перебувала довший час; в інших же районах, де влада ця ще не далася в знаки, селяни трималися неутрально. Лишався ще прихильним до большевиків деякий відсоток робітників та безземельний авантюристичний елемент і партія комуністів.

Таким чином, сила білої, чисто російської, коаліції полягала: 1) в одночасовому наступі і в значному збільшенні своїх армій підчас просування вперед; 2) в багатстві баз, на які вона опиралася; 3) в допомозі Антанти військовою технікою, умундируванням і фінансами; 4) в ворожому проти большевиків настрою більшості населення; 5) в активній підтримці з боку російської інтелігенції, яка охоче і в багатьох випадках з ентузіазмом ставала в ряди білих армій.

Слабість білих: 1) відсутність єдиного, авторитетного для всіх військового керування, яке б завчасно направляло зусилля всіх армій до одної мети. Генерал Денікін не завше рахувався з Верховним Правителем. 2) Відокремлення армій великими просторами, тому кожній армії приходилось поки що чинити на своєму напрямку. Так, Сибірська армія була цілком ізольована і лише після захоплення нею Волги малося на увазі увійти в зв'язок з Денікіном і Гурком. Юденіч і Гурко на далекій півночі були роз'єднані неутральною Фінляндією. У Добрармії висіло в повітрі ліве крило і на північний захід від нього на 1000 верстов не було ще бойового спільника, зв'язаного з білим фронтом. 3) Боротьба партій серед російських протибольшевицьких кол і шкідлива політика більшості с.-р. з Черновим на чолі, які працювали і на білих і на червоних, а найбільше — для своїх партійних інтересів. 4) Неправдивий напрямок в національних питаннях: Верховний Уряд намагався всі кардинальні питання, що до розмежування з новими державами, які повстали на терені бувшої Росії і вже почали організуватися і жити самостійно, розв'язати на загальних Всеросійських Установчих Зборах. Бувші окраїни домагалися свого визнання і обі-

цяли лише після цього взяти активну участь в загальній боротьбі проти большевиків. Взаємовідносини ж з Росією мусили би остаточно вирішитися згодом, після упадку червоних.

Таким чином, щоби здійснити свою мету — оточення Совдепії — і аналювання своїх слабих сторін, білим російським організаціям конче було потрібно втягнути в орбіту протибольшевицького фронту і сили бувших окраїн (Естонія, Латвія), а також досягти співділання з боку Фінляндії і Польщі. Річ Посполита Польська в цей мент уже виявляла поважну силу, але поляки були напівпасивні.

Але в цей час на терені між польською армією і Добрармією проломилася на Поділля і успішно билася з большевиками і була в силі звільнити Правобережжя від червоних і заповнити цю прірву організована, завзята, національно настроєна майже стотисячна Українська Армія.

Доля послала нового могутого спільника білим арміям.

Обурення на Україні до большевиків набирало гострих форм. Розпочався сильний повстанчий рух. Нарід чекав на своє військо і на Уряд У. Н. Р. з Головним Отаманом Петлюрою на чолі.

Наступ Української Армії обіцяв значні успіхи.

Успіх білих армій. Колчак, почавши свої операції з весною 1919 р., спочатку мав величезний успіх, просунувся аж до Волги і своїм центром опанував Самарою. В тилу його лишалися необмежені терени Сибіру і багатий рудами Урал, але большевики, скупчивши сили, відтиснули Сибірську армію і вона почала відворот. Однак, ще всієї сили вона не загубила і не була деморалізована.

Добрармія підсилилася спілкою з козаками, які дружно повстали проти большевиків і, спираючись на порти і родючі багаті козачі землі, прямувала через Харків впрост на Москву. Особливими успіхами визначився наступ лівого крила цієї армії.

Армія Юденіча, прикрившись р. з. Буг, збільшувалася і готувалася до наступу.

Гурко просовувався наперед.

На Україні, як уже зазначено, повсталася сильна небезпека для червоних.

Отже, на большевиків ішла загроза зі всіх боків.

Червоному командуванню лишилося для захисту два засоби: 1) чинити по внутрішнім операційним лініям і 2) внести розклад серед ворогів.

Центральне положення Москви, до якої сходяться всі залізничні артерії, великі простори, ізольовані чини білих армій давали червоним надію на успіх.

Необхідно було, скупчивши сили, розбити одну з армій, а проти решти лише опиратися, потім швидко повернутися проти другого небезпечнішого ворога. Мимо того, большевики вживали всіх заходів, щоб дезорганізувати білих та посварити їх проміж собою — в цьому був єдиний порятунки.

Червона Армія. Троцький стояв на чолі Рев. Воєн. Совета і при допомозі старшин Ген. Штабу реорганізував червону армію, підсилив її комуністами, збільшив її кількість мобілізацією надто робітників. Чисельність армії тоді виносила до мільйону людей. Назагал ця армія не мала великої опорної сили.

Червоній Москві допомагали німці, які мали надію використати комуністів, розвалити Антанту і досягти реваншу, бодай дійти перегляду Версальського трактату.

Сили большевиків полягали: 1) в залізній організованості комуністичних верхів та бажання їх лишитися у владі; 2) в скупченню всієї влади до рук Совнаркому (диктатура); 3) в безоглядному, нічим нестриманому терорі і геніальній провокаторській здібності зруйнувати і знищити всякий замах опозиції різних ворожих організацій на внутрішньому фронті; 4) в демагогічності і знанню психології народу. Троцький і Ленін висовували такі лозунги, які навіть не відповідали ідеям комунізму, аби придбати собі нових прихильників. Також комуністи запозичили націоналізму у буржуазії і ним оперували, прикидаючись „собирателями руської землі“ під червоним прапором; 5) в надзвичайно умілій агітації серед європейської opinio і народніх мас. Всіх незадоволених чи то соціально, чи національно комуністи брали під свій захист.

Нарешті, у червоної армії був ще один плюс — це здібність оцінити важливіший і небезпечніший напрямок і на ньому скупити всю свою кольосальну енергію і максимум зусиль, а також внести заколот в ряди своїх ворогів.

Висновки. Отже і в червоних і в білої коаліції були великі сили і можливості. Червоні мали назагал більше війська, але його треба було зуживати і на зовнішніх і на внутрішніх фронтах.

Проти червоних — вороги навколо, небезпека з тилу, брак амуніції і військової техніки, слабкий залізничний рух, погроза з середини, господарча розруха, але у них одна залізна воля, яка не спиниться перед нічим, навіть знищити увесь нарід, аби лише досягти своєї мети.

Ворог не об'єднаний. Антанта, що мусить взяти твердий провід в свої руки, не має сталого політичного пляну. Франція веде власну політику, Англія силкується як найбільше використати для своєї економіки заверюху на сході. Вона одною рукою дає, ніби помагає, другою сама ж псує справу.

До того ж, ні Антанта, ні російські кола не вжили всіх заходів, щоб притягти до боротьби і всі новоутворені держави, використавши їхнє національне піднесення і свіжу творчу енергію, і таким чином збільшити свої сили і замкнути оточуюче коло.

Найбільша небезпека була для лівого крила Добрармії (головної ударної сили білих), а тому активна участь у наступі Української армії набирала великого значіння.

Всього у білих було до 400 тисяч бійців на 10000 верстовому фронті, а тому багато залежало для перемоги

тої чи іншої сторони від того, на який бік терезів кине свого гострого меча майже 100 тисячна Українська Армія.

РОЗДІЛ XVIII.

Пляни Ш. Д. А. в зв'язку з ситуацією на Денікінському і польському фронтах.

Оцінка ситуації Головний Отаман і українське командування сподівалися, що Антанта і Денікін досить зорієнтувалися в стратегічно-політичній ситуації, взяли на увагу наслідки Великої Війни і Революції. Тому командування мало надію, що Українську Армію буде вжито як активний чинник в боротьбі на протибольшевицькому фронті, а Правобережжя, яко базу для наступу.

Головний Отаман і його штаб цілком виразно уявляли собі, що боротися українському військові проти большевиків з надією на повний успіх і здійснити змагання української нації можливо лише в контакті з іншими протибольшевицькими угрупованнями.

Ось в якому масштабі Укр. Ген. Штаб уявляв собі боротьбу з большевиками, тому й вживав усіх заходів до здійснення свого плану.

Українське командування найбільше турбовало сусідство Добрармії і її евентуальні операції на Вкраїні.

Ситуація на лівому Добрармія, розгорнувшись на широкому фронті, крили Денікіна. швидко посовується вперед. Для забезпечення

свого лівого крила Денікіну потрібно було або протягнути його ще далі на сотки верстов на захід до Дністра, для цього при несприятливих умовах погрожував оружний конфлікт з Українською Армією, або шукати з Україною військової згоди і за її активною допомогою надійно забезпечити собі лівий фланг і головний операційний напрямок Київ—Ніжин, і взагалі використати бойове співділення Української Армії на большевицькому фронті.

В цей час прибули до Кам'янця військові представники від Америки, Франції та Англії. Нашим командуванням, головне з інформаційною метою, на нараді в Ш. Д. А., що відбулася 30.VII, було рішуче висловлено свій погляд. Тут же викладено й бажаний план операцій проти червоних на південному сході. Активну участь в ньому мусила взяти й Польська Армія. Про це було поінформовано польське командування телеграмою й через нашого представника.

Навожу копію телеграми — схоронилася у автора лише чернетка: „Бухарешт Генералу Презано Начальнику Румунського Генштабу. Отаману Дельвігу.

З'єднані Армії Вел. України під моїм керуванням 5.VII почали рішучі операції для остаточного звільнення України від загального ворога культури й цивілізації — большевиків.

Мета наступу захоплення Києва—Одеси і звільнення Правобережжя.

Для успішного наступу Українських Армій та забезпечення наших флангів від можливого контрманевру з боку червоних військ було б дуже важним, щоб почалися енергійні операції з боку інших армій, які теж ведуть боротьбу з большевиками. По відомостям червоні скупчують свої резерви по залізниці Коростень—Калинковичі—Гомель—Брянськ, тому було б доцільним, щоб Польська Армія, що оперує в Лунинецькому напрямку повила інтензивніший наступ на Гомель—Могилів. Гол. От. Петлюра (підпис і копії)*.

Плян стремив ось до чого: Ген. Денікін веде головну операцію на Москву, то треба уможливити йому повну свободу рухів і скупчення гро своїх сил на напрямку Харків—Курськ—Орел.

Українська Армія звільняє від червоних Правобережжя й надійно займає своїми відділами напрямом Київ—Ніжин, а як потрібно то й Київ—Чернігів.

Взагалі Українська Армія забезпечує ліве крило Добрармії.

Щоби створити сильну погрозу Москві з заходу, Польська Армія своїм правим крилом просовується на Дніпро до Річиці, на це вона мала змогу знявши свої дивізії з зовсім безпечного українського фронту. Звідси через Гомель іде шлях Брянськ—Москва, центром погрожує великому наполеонівському шляху Мінськ—Смоленськ. Ш. Д. А., як уже зазначено, надсилає телеграму П. А. зі своєю пропозицією. Тоді цілком зрозуміло, що умови для наступу Добрармії значно полегшали б, сили для удару збільшилися, досягнулося б скорочення фронту (два сильних відтинки на заході) і з певністю можна сказати, що це уможливило б знищити червоних.

До цього треба додати, що при активній участі Української Армії в спільній боротьбі база Добрармії значно скорочувалась і, посівши Орел, його ліве крило мало можливість базуватись на Київ.

Українська Армія своїми бойовими чинами спричинилася би до звільнення України від червоного терора, а великою своєю військовою допомогою склала б сприятливий ґрунт для остаточного розв'язання своїх державно-національних інтересів.

Крім того, наша армія, отримавши військову техніку від Антанти, розгорнула б свої кадри до 400—500 тисяч і цією сильною армією забезпечила б Соборній Україні вільно виявити свої бажання на Українських Установчих Зборах і домогатися їх здійснення.

Керування всіма операціями мусила б взяти Антанта, бо большевизм був чинником світового масштабу, загрожував наперед всього цій самій Антанті, а тому й боротися з ним треба було в міжнародньому масштабі.

Урегулювати наші взаємовідносини з білими мусили представники Антанти, на це у них малася повна змога.

При складанню пляну операцій, потрібних для здійснення наших цілей, чи буде яка військова згода з Добрармією чи буде війна з нею, хоч-не-хоч, а треба було рахуватися з наступом.

Денікіна на Лівобережжю і з евентуальним забезпеченням нашого лівого крила рухом польських військ на Рівне—Калинковичі. Розглянемо важливіші напрямки на Правобережжю і зв'яжемо їх з ситуацією червоних на Лівобережжю і польському фронті.

РОЗДІЛ XIX.

Київ чи Одеса.

Район Правобережжя і операційні напрямки.
Сх. ч. 12.

Навколо операційного напрямку Київ чи Одеса як в Кам'янецькій так і пізніше в Галицькій пресі велася досить жвава полеміка і нарешті у Галичан склалася така опінія: Гол. От. Петлюра зробив помилку, що пішов на Київ, а не на Одесу, це є перша причина всіх наших неуспівів.

Розберімся, панове, докладніше в цьому питанню і побачимо, що тут криється велике непорозуміння.

Розглянемо можливіші напрямки на Правобережжю в зв'язку з нашими операціями і загальним становищем большевиків на Україні.

Для зручності викладу спочатку опишемо коротенько великий район Правобережжя, що обмежено: на заході — р. Дністер, на півдні — Чорним морем, на південному сході і сході — р. Дніпро, з північного заходу — залізничною магістраллю Могилів—Жмеринка—Київ і вітками на Бердичів і Проскурів. Потім скажемо декільки слів про Волинь і Полісся.

Цей район простягався в південно-східному напрямку. Найбільшу ширину він мав на лінії Катеринослав — Дубосари і найменшу на побережжю Чорного моря.

В цьому районі немає сильних рубежів, які могли рішучо вплинути на операцію. З річок лише Буг перерізає район з півночі на південь і з форсуванням його треба рахуватися.

Найбільший же сильний рубіж на р. Дніпро.

Чотирі головних залізниці перерізують цей район і через р. Дніпро йдуть на Лівобережжя, де вони круто повертають на північний схід в спільнім напрямку на Москву: 1) Миколаїв—Катеринослав з віткою на Олександрівськ, 2) Бирзула—Знаменка—Кременчук, 3) Вапнярка—Христинівка—Черкаси й нарешті 4) хребет Правобережжя й Волині магістраль Могилів—Жмеринка—Козятин—Київ.

З півночі на південь і південний схід на Побережжя Чорного моря йде лише дві широкоторових залізниці: 1) Фастів—Квіткове — Знаменка — Миколаїв — Херсон, 2) Жмеринка — Вапнярка — Одеса.

Та ще від Винниці на Зятківці—Ольвіопіль вузькоторова.

Всі ці подовжні шляхи, як бачимо, виходять на магістраль Київ—Жмеринка. Через Дніпро ще йде шлях Черкаси—Одеса.

Всі поперечні шляхи через Дніпро мають залізничні мости фундаментальної будови. Ціле Правобережжя це родючий край з необмеженими запасами збіжжя. Найбагатший хлібом район це

південь Херсонщини й Катеринославщини. Київщина й Поділля менш родючі, але в цьому районі найбільше розвинулась цукрова промисловість, а в Бердичівському повіті багато гарбарень. На Катеринославщині розвинена завідська промисловість (багатство залізною рудою). Отже все Правобережжя надається для операцій великими силами. Цей район може прохарчувати міліоніву армію.

Для наступу на південь набирають великого значіння подовжні залізничні шляхи. Для наступу на схід — поперечні. Р. Дніпро запирає всі залізниці на Правобережжя на своїх переправах.

Розглянемо залізничну сітку на Волині й частині Полісся. З Ковеля й Пинська на схід ідуть 3 шляхи. 1) З Ковеля через Сарни на Київ, 2) з Ковеля через Шепетівку на залізницю Козятин—Київ, 3) з Пинська на Річицю—Гомель. Поперечні шляхи: 1. Здолбунів—Сарни—Лунинець. 2. Бердичів—Житомир—Короostenь—Мозирь і далі на Могилів й на зал. Минск—Смоленськ—Москва. Знову таки два залізничні шляхи виходять на Київ—Жмеринка.

Район Північної Волині й Полісся є бідний шляхами, мало заселений, вкритий лісами й багнами (надто по р. Припяти) й не надається для операцій великими силами.

Напрямок (операційна лінія) наступу. Як же починати наступ, щоби звільнити від червоних все Правобережжя й міцно закріпитися на ньому проти можливих ворожих контракцій? Сил в Українських Арміях при даній ситуації мусить вистарчити, бо з просуванням наперед до нашої розпорядимості поступав би великий контингент мобілізованих, які охоче підуть до рядів нашої армії.

Отже, конче потрібно було Армії Соборної України, щоб досягнути значних політичних наслідків від свого походу, посісти все Правобережжя й прикритися хоч на деякий час сильним водним рубежом — р. Дніпром, щоб мати змогу організуватися та налагодити спокій і державну працю на цьому великому терені.

Оцінка Київського напрямку. На Правобережжю є два найважливіші напрямки: один веде на Київ, другий на Одесу.

З політичного боку вага Київа, „матері городів руських“, для української справи зрозуміла без жадних коментарів.

З економічного боку посідання на Київщині цукроварнями, винокурнями та гарбарнями спричинилося б до поліпшення нашого тяжкого матеріального стану.

Оцінка Одеського напрямку. Посідання нашими частинами побережжя Чорного моря між Одесою і Херсоном мало величезне економічне значіння — цей район, як зазначено, найбагатший. Відділя ми мали доступ до Європи, з нею є можливим безпосередньо налагодити торговельні, а за допомогою їх і політичні зносини.

Відділя ж є змога найзручніше отримати ззакордону зброю, одяг і ліки.

Безумовно, посідання нами побережжя Чорного моря відкривало великі перспективи, але й червоні посідали й побережжя Чорного моря ще з початку 1919 р. й частину Балтицьких портів і величезну територію, а Європа не хотіла з ними входити в будь які доброзичливі відносини. Очевидячки, не в цьому одному полягає справа.

Наступом на Одесу захоплювалося Галицьке військо й політичні керівники, а також наш уряд і Ш. Д. А. і сам Гол. От. С. В. Петлюра.

Одначе з огляду на політичну і стратегічну ситуацію, яка складалася на протибольшевицькому фронті, для того, щоб посісти найшвидче побережжя Чорного моря, треба було вести операцію гро своїх сил на Київському напрямку. Розглянемо, о що ж тут ходить.

Ген. Денікін, розбивши червоних на Херсонщині, просувався своїм лівим крилом вздовж Дніпра і поволі відрізував від Лівобережжя XIV больш. армію, що займала побережжя Чорного моря й Катеринославщину. Всі переправи через Дніпро від Херсону до Катеринослава були у його в руках. Знову ж від Полтави й Катеринослава він погрожував залізничній переправі в Кременчугі. Цею обставиною рух XIV армії на схід по двох поперечних шляхах Херсон—Катеринослав і Бирзула—Ольвіопіль—Кременчук було унеможливлено. Лишалася ще переправа в Черкасах, але дальшим наступом і цю переправу замикалося.

Отже тоді XIV армія мусила, або пробиватися на схід через р. Дніпро й усю товщу Денікінських військ, що було не під силу большевикам, або відходити на магістраль Київ—Козятин—Жмеринка по двох подовжних шляхах Одеса—Вапнярка—Жмеринка і Миколаїв—Знаменка—Фастів, а також і по вузькоторовій Ольвіопіль—Калинівка—Козятин.

Таким чином, треба лише перетяти шляхи відвороту XIV-й большевицькій армії на північ і на північний схід і ввесь південь Правобережжя зі всім залізничним майном і колійовим табором і вся база червоних на Україні впадають до наших рук.

Ключи від Одеси й Херсону лежали на залізничних вузлах Черкаси, Бобринська, Квіткове, Христинівка, Вапнярка і на переправах через Дніпро.

Треба лише посісти цю лінію і міцно триматися на ній, і тоді доля XIV армії і все побережжя в наших руках.

Большевикам, по мірі просовування наших частин на північ, лишиться або пробиватися до Києва або капітулювати.

Безумовно, червоні мусять пробиватися й на зустріч їм з Києва буде надіслано сильну допомогу, щоб з двох боків розбити барер на шляху відвороту XIV армії.

Тому, щоби стримати контракцію червоних, необхідно на Київському напрямку мати і досить сил і висунути їх далеко на північ, аж до Фастова, щоб притягти на себе Київську воюючу групу.

Отже, як бачимо, треба було мати для операцій на Одеському й Київському напрямках дві групі чи армії.

Одна має метою закрити всі шляхи відвороту XIV арм. з побережжя та бути в силі стримати її натиск і дати належну відсіч при її проривові на північ.

Друга — активно прикриває Київський напрямок від контр-акцій ворога й унеможливорює червоним обвалитися з Києва всіма своїми силами на Одеську групу.

Окрім того, треба було рахуватися з можливим і правдоподібним наступом червоних з півночі через Коростень—Мозирь—Витебськ—Москва. Шлях цей був вільний і ніхто йому не загрожував.

Тільки з цих двох напрямків червоні мали змогу підтягнути свіжі резерви й почати рішучий контрнаступ.

З півдня вони могли оперувати лише частинами XIV армії.

Тому то нам для забезпечення себе з боку Київського і Сарненського напрямків треба було гро своїх сил мати на цих напрямках. Київ вавив до себе й обмежитися лише обороною на цьому напрямку не було рації.

База—Одеса. Нарешті ще був один спосіб ділання: лишити заслон на Київському напрямку й почати гро своїх сил наступ на Одесу вздовж залізниці Жмеринка—Вапнярка—Бирзула—Одеса, по шляху 3-ї дивізії.

Тоді, на випадок контрнаступу червоних на Жмеринку—Могилів, нашим частинам просуватися на південь і після того, як вони обсадять побережжя Чорного моря, зовсім відірватися від Збруча й перекинути свою базу на Одесу. XIV армії лишити вільний рух відвороту на Знаменку—Бобринська—Фастів.

В цьому разі ми мусили мати який небудь договір з Антантою або Денікіном, бо інакше ми попадали в тяжкі умови. Договору ж ані з Антантою, ані з Денікіном у нас ще не було, тому базуватися лише на Чорне море було цілком неможливо.

Озброєний конфлікт з Добармією, що не було виключеним при такій ситуації, правдоподібно спричинився б до нашої катастрофи.

Ми наражувалися на небезпеку бути замкненими в куті між Денікіном і поляками.

Українське командування мало ще опертися лівим крилом на Польську Армію; про бойове співділання з нею наші представники вели переговори. А тому зовсім відриватися від неї було недоцільно.

Таким чином, стратегічні обставини вимагали вести операції головними силами на Київському й Коростеньському напрямках; окремою південною групою відрізати шляхи відвороту XIV арм. Знищивши її або змусивши капітулювати, обсадити побережжя Чорного моря з Одесою.

Отже треба було одноразово розпочинати операції проти Києва й проти Одеси.

Групування наших сил. При націлюванні армій на той чи інший напрямок засади було покладено такі:

1) Гро сил — Київський і Коростеньський напрямки. Менша група на Одеський. Для надійного забезпечення лівого крила необхідно було висунутися на Коростень — Мозирь.

У Галичан була спочатку думка, щоб Наддніпрянська Армія вела наступ на Київ, Галицька на Одесу, але через бойові умови здійснити це було дуже важко. Сил одної Наддніпрянської Армії без 3 див. Удовиченка, яку було приковано до Вапнярки, на Київський і Коростеньський напрямки не вистарчило б, довелося б не менш як одним к-сом галичан зміцнити Київський напрямок, чим порушувалось би єдність Галицької Армії, яку так рішучо обстоювали Н. К. Г. А. й диктатор Петрушевич.

2) Звільнення Києва при головній допомозі Гал. А. мало значіння як політична демонстрація великих послуг Гал. А. в загальній боротьбі на протибольшевицькому фронті. Через столицю Соборної України — Київ — вели шляхи на Східну Галичину й до ідеї Соборної України.

Тому було вирішено на нараді з вищими військовими чинниками Г. А., ген. Курмановичем та іншими, цілу Галицьку Армію й дві сильніші групи наддніпрянців, С. С. і Запоріжців, націлити на Київський і Коростеньський напрямки.

Решту наддніпрянців підсилити 1—2 бригадами галичан і скерувати на Одеський напрямок.

Група С. С. мусила йти на самому лівому крилі, яко посередна верства між галичанами й поляками, Запоріжці на правому крилі в напрямку на Київ, вони зєднували Галицьку Армію з Наддніпрянською.

Цей думки спочатку не поділяли галицькі військові преставники, а потім і вони, обміркувавши докладніше це питання, погодились.

Остаточнo це питання було розв'язано Вищим Штабом (т. зв. Штабом Г. О.) на нараді 10. VIII (необхідність сформування цього Штабу гостро відчувалася галичанами й наддніпрянцями).

Про Вищий Штаб низче.

РОЗДІЛ XX.

Пляни Ш. Д. А. що до операцій на Київ—Одесу.

Директива ч. 2067/К. Штаб Д. А. видає таку директиву що до загальних операцій на Київ—Одесу.

1. Загальний наступ починається 2.VIII.

2. Операції на Жмеринку ведуть дві наддніпрянські групи. Тютюнник з Божком атакують Жмеринку з південного заходу. Запоріжці від Проскурова флянговим маршем через Літин виходять на Винницю, щоб захопити її, допомогти Тютюнникові й перегородити відворот червоним.

3. Група С. С. і 2. к-с Гал. А. наступають на Старокостянтинів—Кульчини і виходять на р. Понору, їхні резерви за лівим

крилом. Два корпуси Г. А. наступають через Лятичів—Літин приблизно на фронті Янів—Уланів—Любар. Удовиченко активно прикриває Вапнярку.

4. На Старокостянтинівському напрямку наші бронепотяги й кіннота далі переслідують ворога на північ. Це перший етап.

В дальшому малося розгорнути гро Галицької Армії на рубежі Козятин—Бердичів—Житомир. Група С. С. через Шепетівку прямує на Звягель (Новоград-Волинський) і далі на Коростень; 2. к-с Г. А. зосереджується в резерві в районі Шепетівки й підтримує наступ на Коростень. Запоріжці, захопивши Винницю, дальшим рухом забезпечують праве крило нашим головним силам. Тютюнник через Жмеринку, для забезпечення лівого крила Удовиченка, прямує на Брацлав і далі на Христинівку.

Волинська група в резерві Гол. Отамана; її треба зосередити в районі Жмеринки для допомоги Одеському напрямку.

У. С. С. теж в резерві Гол. Отамана.

За основу пляну взято такі засади:
Оцінка директиви. 1. Маневром обходити всі важливіші залізничні вузли та економічні центри, щоб перегородити відвороті совітським військам і цілком захопити колійовий табор, а також військове та инше майно. На те, щоб відбити у ворога військову здобич, необхідно було звернути пильну увагу, бо це був головний засіб заосмотрення наших армій. Також нам бракувало й колійового табору (паротягів і вагонів).

2. Розгорнути сильну групу на Київському напрямку й мати відповідний резерв на напрямку Шепетівка—Коростень.

3. Розбити ворога й обсадити р. Дніпро біля Києва до підходу ворожих резервів і значно раніш, ніж це зробить Добр-армія.

4. В Одеському напрямку висунути групу на лінію Вапнярка—Христинівка, щоб надаліше обсадити Бобринську й відтяти XIV. армію від Києва.

Цей маневр при тих силах, які були на Правобережжю проти Українських Армій, з певністю можна припустити, привів би через 7—10 діб наші сили до першого етапу (від Уланів—Янів до Нової Ушиці 120 верстов, — 6 переходів + 1 або 2 переднівки).

В цьому напрямку значного опору червоні не могли поставити, бо в них тут не було сил. 45, 44 і 1 сов. див. мусили битися за залізничні колії, яких вони прикривали.

З цього етапу приблизно за 2 тижні й до Золотоверхого Києва. Отже, уже 22—24.VIII можливо було сподіватися на скінчення наступу на Київ. Тоді для допомоги групі Одеського напрямку в її боротьбі з XIV армією можливо було висунути резерв і зовсім ліквідувати й цей напрямок. Ці розрахунки, як побачимо далі, мали підстави.

Виграш часу передовсім мав для нас велике значіння при тій складній ситуації, яка утворилася навкруги.

Швидкими успіхами стратегія давала зброю до рук нашої дипломатії, перед якою стояла велика праця і надзвичайні труднощі.

Опозиція Н. К. Г. А. Але директива ч. 2057/к не пройшла сповна в життя. Проти неї рішучо виступила Н. К. Г. А. з таких мотивів:

1) Н. К. Г. А. принципово відмовлялася виконувати директиви Ш. Д. А., хоч вони й видавалися від імені Г. О. Н. К. Г. А. висувала пропозицію організувати новий вищий орган керування всіма озброєними силами з авторитетних та уповноважених представників від Наддніпрянської та Наддністрянської армій (Штаб Гол. От.).

Підпорядкувати цьому штабові обидві Українські Армії.

Поки ж такого органу ще не створено, Н. К. Г. А. не починає загальної офензиви.

2) Н. К. Г. А. не згоджується з напрямком наступу, пропонуваним 1-му і 3-му к-сам, без залізниць, по ґрунтових шляхах. Марші здавалися Н. К. Г. А. при таких обставинах надто важкими й майже непосильними для армії.

Що до першого пункту, то Н. К. Г. А. має рацію: Ш. Д. А. сам висовував цю думку й рахував доцільним і бажаним, щоб для користи загальної справи Н. К. Г. А. мала змогу надіслати у Вищий штаб своїх представників, яким вона цілком довіряє й вони б боронили її інтересів. Одначе гадаю, що для цього не слід було припиняти операції, а скорше складати Вищий Штаб.

Між иншим, Н. К. Г. А. не подобалося, що на чолі Ш. Д. А. стояв от. Василь Тютюнник, молода людина, без належного стажу й вищої освіти.*)

Треба зазначити, що до менту переходу Г. А. за Збруч наказний отаман Осецький зовсім одійшов від Ш. Д. А. й начальникові його от. В. Тютюннику надано всі права н-ка Штабу Верховного Головнокомандуючого.**)

1-й і 3-й к-си при своєму марш-маневрові, хоч, правда, й не йшли цілий час вздовж залізниці, проте вони спиралися на залізницю Жмеринка—Проскурів, відриваючися від неї (при першому етапі) всього на 2 — 2½ переходи.

Правий фланг цієї групи в районі Янів—Хмільник—Калинівка, як раз посідав вузькоторову колію, після ж захоплення Запоріжцями дільниці Винниця—Калинівка, вузькоторова колія зв'язувалася з залізницею Калинівка—Винниця—Жмеринка.

Крайнє ліве крило цих груп базувалося б на м. Старокосянтинів (яке посідав би 2 к-с) менш як 2 переходи.

*) Характеристику В. Тютюнника нами подано, I—II чч. „Походу“, стор. 30—31.

**) Рівнож і от. Андрій Мельник вже більш як 1½ міс. не був при Ш. Д. А.; перед Проскурівською операцією він вернувся до гр. С. С., як помічник от. Коновальця. На жаль, помилково нами про це не було зазначено в I-й частині.

Нарешті, коли праве крило вийшло б на Козятин, то тили правофлангового к-су можливо було автоматично перекинути на залізницю Калинівка—Винниця—Жмеринка.

До того ж Лятичівський, Літинський і Бердичівський повіти настільки багаті хлібом, збіжжам, фуражом, цукром, що місцевих запасів вистарчило б на всю Галицьку Армію.

Ходило про підвоз вогнеприпасу, але його було так мало, що жახатися непідвозу його завчасно не було жадної рації. Приходилося більше турбуватися про те, щоб вогнеприпас відбити від червоних (а для цього відповідно скомбінувати маневр) аніж дбати про організацію регулярного підвозу по залізниці вогнеприпасу з неіснуючих вогнебаз.*)

Наступ же вздовж залізниці позбавляв нас можливості відтягти від большевиків склади з військовим майном, бо при фронтальному наступі червоні мали змогу завчасно евакуювати частину військового майна.

Та й бої на залізницях мусили провадитися обережніше і з більшими втратами: у червоних було багато бронепотягів сильної конструкції, які являлися поважним чинником в боротьбі за залізничні вузли.

Все ж і по пляну Ш. Д. А. і по пляну Н. К. Г. А. ми нарешті мусили подолати ворога, бо він був значно слабший за нас.

Ходило лише про час і змогу скористуватися ріжною військовою здобиччу. Треба зауважити, що плян Начальної Команди Г. А. мав одну ще позитивну, так мовити, господарчу рису. В часі відпочинку в Ново-Ушицькому повіті Галицька Армія, власне кажучи її інтендантура, почала заготівлення великих запасів збіжжа й фуражу. Їй допомагали стройові частини.

Таким побутом, наслідком приведених вище причин доводилося до сформування Вищого Штабу або зовсім припинити операції або провадити їх лише наддніпрянськими частинами за деякою допомогою галичан. Припинити зовсім свої операції було недоцільним, а тому вирішено обмежитися поки що лише захопленням Жмеринки, що була нам сіллю в оці, і через цей вузол подати руку Удовиченкові.

Ставлення С. С. до З приводу наміченого для групи С. С. на директиви. прямку на Шепетівку—Звягель, себто забезпечення лівого крила наших армій, а не наступу на Київ, військові керівники С. С. були дуже незадоволені.

Січовики бажали і на цей раз взяти безпосередню участь в наступі на Київ.

*) Набої надсилалися цілим групами в такій максимальній кількості як 30 50 тисяч мушкетних, 500—600 штук гарматних.

РОЗДІЛ XXI.

Жмеринська операція.

Сх. чч. 14, 15, 16 і 17. З 2-го до 10.VIII наші війська ведуть наступ, щоб міцно опанувати Жмеринський вузол і посісти р. Буг у Винниці для певнішого захисту цього вузла.

Акції цього періоду назвемо Жмеринською операцією.

Наши сили Наши сили, що мусили взяти уділ в цій операції: і ворожі. Запоріжська група (без 9 дивізії), група Ю. Тютюнника і 2-а дивізія (Січ). Ідея цього маневра — згідно з п. 2 директиви 2067/К.

Ворожі сили — схема ч. 14. Вони склалися: в районі Винниці — біля 1250 бойців, в районі Жмеринки — біля 4000, сюди ж наспівав ще один полк з Києва; на Шепетівському напрямку лишалася все та ж 1-а сов. дивізія; на підсилення цієї дивізії червоні скупчували в район Шепетівки біля 1500 свіжих бойців.

План досліду. Для кращого досліду Жмеринської операції поділимо її так:

1. Акції наших частин безпосередньо під Жмеринкою.
2. Марш-маневр Запоріжців на Винницю.
3. Акції на Шепетівському напрямку.

Акції на Жмеринському напрямку складаються з трьох періодів:

а) з 2. до 5.VIII провадять чини під Жмеринкою лише наддніпрянські частини;

б) з 5. до 7.VIII включно — група Тютюнника і два галицькі корпуси ведуть підготовчу працю до наступу на Жмеринку;

в) нарешті з 8. до 10.VIII точаться бої за Жмеринку і наші частини переслідують ворога.

Марш-маневр Запоріжців розібемо на два періоди:

З 3. до 7.VIII включно — рух Запоріжців на Винницю і з 8. до 10.VIII скупчення під Винницею й атака.

На Старокостянтинівському напрямку з 2 до 7.VIII наступ групи С. С. і раптова підтримка цієї групи лише 4-ю галицькою бригадою. З 7 до 10.VIII перехід у наступ на р. Хомору групи С. С. і 2 галицького корпусу і відворот їх.

Жмеринський напрямок.

Акції Ю. Тютюнника Група Ю. Тютюнника складалася з 5-ї та й Божка. 12-ої повстанчих дивізій, повстанчого загону отамана Шепеля, що прибув зід Лятичева, й 2 дивізії.

На підсилку от. Тютюннику приділено батарею й три бронепотяги.

Склад групи. Група Тютюнника, особливо його штаб, були слабо організовані, в досвідченій старшині почувався великий брак. Також і в його повстанських дивізіях не вистарчало знаючих військове діло старшин. Чимало старшинських посад

посідали люди відважні, але мало військові (серед них значний відсоток учителів). Вони зі своїми односельчанами приєдналися на поході до от. Ю. Тютюнника і досі ще лишалися на чолі своїх відділів.

Тому Начальником Штабу до от. Тютюнника призначено підполк. Решке, людину серйозну й надзвичайно працездатну. Також до штабу приділено сотника генштабу Переседу. До стройових частин надіслано деяку кількість досвідченої старшини.

От. Тютюнник, добре розуміючи хиби своїх партизанських відділів, вживає заходів, щоб надати своїй групі регулярний вигляд і зробити її боєздатною.

Події до 5.VIII. От. Тютюнник не розпочинає наступу всіма силами на Жмеринку, лише провадить підсилену розвідку, але 3.VIII 2 дивізія раптом кинулася з південного заходу на Жмеринку, захопила Станіславчик і погрожувала м. іст. Жмеринка. Одначе ворожим протинаступом її було відкинено. Решта повстанчої групи от. Тютюнника не підтримала цього наступу Запоріжської Січі.

5.VIII видано наказ Ш. Д. А. про розформування Запоріжської Січі. Увесь персональний склад, а також і майно мусили перейти на поповнення повстанчої групи от. Ю. Тютюнника.

Розформування Мотиви для цього: невиконання наказів Ш. Д. А., Запор. Січі. не визнання от. Ю. Тютюнника, якому Січ підлягала в справі провадження операцій, й відсутність карності в частинах Січі. Головна ж причина полягала в авантюризмі самого шефа, батька Божка (див. ч.ч. 1—2 „Походу“, стор. 35, і Додатки до неї ст. 86 й 87), який вніс дезорганізацію й свавільство в свою частину.

Навіть були випадки, коли цей отаман „шомполізував“ негідну йому старшину.

Розформування 2 дивізії викликало сильне обурення серед прихильників Божка в його бунчуковому куріні та серед його близького оточення. Лише дещо згодом у Жмеринці прийшлося майже з боєм заарештувати от. Божка.

В дальших боях під Жмеринкою 2 див. активної участі не бере.

Галицька Армія, рух її корпусів на Жмеринку.

Згода Н. К. Г. А. на рух вперед. Наслідком нарад і розмов по дроту між Головним Отаманом і Ш. Д. А. з одного боку й д-ром Петрушевичем та Н. К. Г. А. з другого до 5.VIII зясувалося, що:

1) Н. К. Г. А. згоджується почати наступ на Київ, але на підставі пляну, якого буде оброблено Штабом Гол. От. по його сформуванню.

2) Галицька Армія підтягувала 1-й і 3-й корпуси ближче до Жмеринки, очевидно, щоб провадити наступ вздовж залізниці Жмеринка—Козятин.

3) Н. К. Г. А. обстоювала необхідність передачі до її рук залізниць Козятин—Жмеринка й Шепетівка—Проскурів, себто

двох головних залізничних магістралів з важливими вузлами Жмеринка й Проскурів. В такому разі наддніпрянська Одеська група й Уряд У. Н. Р. опинилися б в повній залежності що до користання з залізниць від Н. К. Г. А.

Пасивність групи от. Тютюнника під Жмеринкою й розформування Січі, а також порівнюючи кволий рух Запоріжців на Винницю примушували Ш. Д. А. використати також і галицькі частини для штурму Жмеринки, щоб швидче пробити собі шлях на Винницю. На це Н. К. Г. А. охоче погоджувалася й навіть пропонувала своє співділання.

Тому прийнято таке компромісове рішення. Подаємо витяг з наказу Гол. От. ч. 2116/к.

Наказ 2116/к. В додаток до директиви від 30 липня ц. р. ч. 2067/к про загальний наступ Г. О. наказав:

1) для руху 1 й 3 корпусам Гал. Армії предоставити всі шляхи на схід від шосе Проскурів—Камянець до залізничної лінії Жмеринка—Козятин включно.

2) Коли до 7 цього серпня при наступові цих корпусів ст. Жмеринки не буде здобуто, то Гал. Армія своїм правим крилом допоможе Наддніпрянській захопити Жмеринку, залізницю Гнивань—Козятин передати до розпорядимости Н. К. Г. А. з тим, щоб вона рівночасно обслуговувала потреби наших військових груп.

7-го серпня зранку дві бригади Гал. Армії розпочнуть наступ з півночі в напрямку на Браїлів. Головний Отаман наказав: „7-го ж зранку повстанчому кошу Ю. Тютюнника, тримаючи тісний зв'язок з галицькими бригадами, перейти в рішучий наступ для захоплення ст. Жмеринки“.

Рух Галицьк к-сів на Жмеринку. 5-го починається рух 2-х галицьких корпусів: 1-й прямував через Бар на Васютинці, на північ від залізниці Деражня—Жмеринка, 3-й зосереджувався в районі Бар—Єлтушків. Резерв (10-а бригада)—у Волковинці. Штаб 1-го корпусу — у Васютинці, Штаб 3-го корпусу — у Бар.

Треба зазначити, що вже 2.VIII у м. Бар для зв'язку з групою Тютюнника й для більшого прикриття галицьких корпусів з боку Жмеринки висунено 6-у гал. бригаду.

Але 7-го наш загальний наступ не відбувся, бо Н. К. Г. А. загаялася й не встигла вирушити до передових корпусів. 1-й корпус розгорнувся на схід від Браїлова—Демидівки трьома бригадами, одну бригаду він залишив на залізниці Деражня—Жмеринка. 3-й корпус скупив гро своїх сил в м. Бар.

Повстанчий кіш Ю. Тютюнника розгорнувся по обидва боки залізниці Проскурів—Жмеринка. Отже наші частини були готові до бою.

Бої за посідання Жмеринкою.

Бої 8.VIII. Наши частини зранку розпочали гарячий бій. Ворог ставив завзятий опір. Тютюнник натискував з заходу; на північ від нього дружно наступали бригади 1-го корпусу; вони намагалися перетяти шляхи відвороту Жмеринській

червоної групі. До вечера повстанчі частини захопили Пост Подільський й підступили до Жмеринки. В руки Тютюнника впало до 450 полонених. Галичани з кривавими боями тиснули большевиків і захопили м. Браїлів, Демидівку, зіпсували залізницю й вислали кінноту на ст. Ворошилівку. 3-й гал. корпус загрожує Жмеринці з півдня. До пізнього вечера точаться вперті бої. Нами відтято в Жмеринці біля 7 ворожих бронепотягів і силу ріжного майна. Чекалося на оточення ворога. Всю ніч червоні працюють, щоб найти собі шляхи відвороту.

Бої 9.VIII. 9-го зранку Ю. Тютюнник і 5-а галицька бригада **Схема ч. 1б.** (2 і 3 куріні) вдерлися в Жмеринку. Червоні в безладдю відходять по різних напрямках. До наших рук впала сила військового майна, на яке позаздрили галицькі частини й намагалися накласти свою руку. Але Тютюнник поставив їм рішучий опір. Запахло порохом. Кожний для своїх частин бажав скористувати майном. Однак конфлікт швидко залагоджено, й наддніпрянці з галичанами охоче помирилися на компромісові.

У Жмеринці залишилося багато паротягів і колійового табору.

На жаль, як виявилось потім, всі бронепотяги й частина ешелонів встигли з боями в ніч з 8 на 9 прорватися на північ через галицькі частини, яких змушено було залишити Браїлів.

Переслідування ворога. На 10.VIII 1-й корпус мав осягнути рубіж Гнивань

Схема ч. 15. —Ильківка. 10-а бригада рушає на Винницю навздогін червоних. От. Тютюнник йде на переправи Ворошилівка—Тиврів. 3-й гал. корпус скупчується на південний схід від Жмеринки. Огже Жмеринський вузол у наших руках. Ворога розбито, він в повному відвороті.

Марш-маневр Запоріжців.

Рух Запоріжців до 7.VIII. Штаб Запоріжської групи, отримавши директиву **Схема ч. 14.** 2067/к, просив не розпочинати руху з 2.VIII, як то йому було запропоновано, а дати Запоріжцям спочатку відпочити хоча б на 5 діб. Комгрупи докладає, що на протязі останніх двох місяців Запоріжці не мали жадного відпочинку, виснажилися і знеслилися, а тому потрібно налагодити всякі справи, привести до порядку зброю, амуніцію, переглянути обоз і т. п.

Командування погодилось нарешті й Запоріжцям дати відпочинок хоч на короткий термін. Було дано дозвіл розпочати рух зранку 4.VIII. о г. 22. Але Запоріжці стали на марш 3-го і до 7-го вони вже зосередилися в районі Літин—Літинка—Івча на напрямку Винниця, кіннота просунулася на Хмільник.

Шлях Проскурів—Лятичів—Літин був назагал вільний від ворога й лише на півночі в районі Хмільника було виявлено ворожий відділ у 200—300 багнетів.

Щоб координувати операції Запоріжців з нашою Жмеринською групою, Ш. Д. А. надсилає полк. Сальському інформації

про ситуацію на Жмеринському напрямку і про термін наступу галичан і Тютюнника на Жмеринку (ч. 2125, 6.VIII). Також надіслано 7.VIII. до штабу Запоріжської групи телеграму про необхідність прискорити рух групи на Винницю. Запоріжці рушили поволі з переднівками і всебічно використовували багаті райони Лятичева й Літина, щоб заосмотрити свої частини.

Акції Запоріжців з 8-го до 10.VIII. 8-го Ш. Д. А. дає розпорядження (2039/к) полк. Сальському енергійно провадити далі наступ і обов'язково кіннотою перетяти й зруйнувати залізничну колію в районі Винниці. На жаль сполучення зі штабом Запоріжців було нестале і не всі розпорядження вчасно отримувалися ним.

До вечера 9-го Запоріжці підходять на півпереходу від Винниці. Вони розміщуються так:

- 1) 6-а й 8-а дивізії в Якушинцях і хут. Мизяківських.
- 2) 7 дивізія в резерві в районі Балина — ззаду за лівим крилом.
- 3) Полк Чорних Запоріжців прикриває групу з півночі.

Бой 6-ої див. 9.VIII. Ввечері 9.VIII 6-а дивізія в Якушинцях заатакувала невеликий ворожий відділ до 250 багнетів, переважно з матросів і жидів. Й розбила його вщент, захопила кулемети й трофеї. Увечері 8-у дивізію скеровано в напрямку на Стрижавку, — її кіннота мусила просунутися далі і висадити мости біля Судниця-Могилівка. Штаб групи перебував у Літині.

На 10. VIII. намічався наступ Запоріжців.

Атака Винниці 10.VIII. У досвіта 10.VIII несподівано для ворога 6-а Запоріжська дивізія рушила на Винницю, захопила двірець й околиці міста, але контрударом Винницької залоги при допомозі червоних частин, що відходили від Жмеринки, Запоріжців відкинуто назад. Лише о 16 год. 10.VIII 6-а Запоріжська дивізія спромоглася знову заатакувати Винницю й захопила самотужки це місто; в цей час з півдня просувається до Винниці 10-а галицька бригада.

8-а дивізія, не виконує сповна покладеного на неї завдання і лише встигає перетяти ґрунтовий шлях на північ і зруйнувати переїзди на ньому, залізничний же міст не було висаджено. 7-а дивізія участі в бою не бере.

У Винниці нам лишилася значна військова здобич і склади з різним майном. На двірці в штабовому вагоні Жмеринської червоної групи найдено всі документи цього штабу.

Населення радо вітало наші війська. Червоний терор довго тривав у Винниці й усім остогид. Ворог тікає на північ і гуртується в районі Калинівки. До вечера 10-го Запоріжці закріпилися у Винниці й висунули свої частини наперед на північний схід верстов на 10.

Таким чином Запоріжська група 10-го над вечір виконала поставлене їй завдання. На жаль наступ її спізнився на одну добу, сама ж атака велася Запоріжськими дивізіями розрізнено й ворог встиг вивезти значну кількість свого майна.

Акції на Шепетівському напрямку.

Наступ групи С. С. і тактика їхня. Обставини, які склалися на Шепетівському напрямку, взагалі несприятливі співділанню групи С. С. і 2-го корпусу.
Схема ч. 16.

Група С. С. добре відчувала ворожу слабкість на цьому напрямку і мала нестриманий нахил просовуватися все вперед і вперед, щоб поширити район свого посідання до скупчення на цьому напрямку большевицьких резервів.

Ш. Д. А. теж мав на увазі розпочати активні чини на Шепетівському напрямку, щоб полегшити ситуацію для наших частин під Жмеринкою та Винницею, притягнувши увагу червоних на Шепетівський напрямок. Директивою 2067/к і ставилося таке завдання. На жаль Н. К. Г. А., як відомо, не згодилася з цією директивою, а тому не давала згоди на рух 2 корпусу вперед.

Але, життя не рахувалося з теорією. Бригади 2-го гал. корпусу, які перебували на бойовому фронті, теж падали бажанням підтримати наступ групи С. С. Це викликало різні непорозуміння.

Група С. С. прагне до своєї мети і, починаючи з 1.VIII, поволі з боями просовується вперед, цілий час напіраючи на ворога своїм лівим крилом, захоплює рубіж за рубіжем. С. С. все влучно використовують аналогічний маневр. Одну дивізію вони тримають на фронті, другою маневрують у вороже крило. 1-го вони вийшли на переправи через р. Случ, 4-го вони досягнули р. Понори, 5-го простують ще далі й виходять в район Салиха—Зелена. В цьому районі большевики поставили їм опір і навіть відсунули С. С. дещо назад.

Рух 2-го галицьк. корпусу і бої. Отаман Коновалець і Ш. Д. А. увесь час звертаються за допомогою до 2-го галицького корпусу, щоб він рухом своїх бригад забезпечив праве крило цій групі. Змушена силою обставин команда 2-го корпусу починає частковий рух вперед 4-ю бригадою. Взагалі бригади 2-го корпусу просовуються обережно, маючи ззаду за правим крилом далеко на південний схід гро своїх сил, приблизно в районі Лятичів—Меджибіж—Маломолинці.
Сх. ч. 16.

4.VIII галицькі частини вступили до Староколятинова, а 4 бригада просовується поволі вперед. Ліве крило галичан простяглося далі на захід (Кузьмин—Красилів), звільняючи відтіля полки С. С. Треба зазначити, що 2.VIII галицькі частини за підтримкою наших бронепотягів, відрізали й захопили два ворожі бронепотяги (сильної конструкції) і значну військову здобич.

Так невиразно йшли акції на Шепетівському напрямку до 7.VIII-го.

Скупчення Волин. групи. Для захисту Проскурова від небезпеки з заходу з боку не то ворогів, не то наших спільників — поляків, в район Війтівці пересунено до ранку 6.VIII Волинську групу. В районі Підволочиська й далі по Збручу перебувала 6-та польська дивізія. В складі її було декілько вищої французької старшини. Треба зазначити, що ця дивізія жадних ворожих акцій проти нас не чинила, а також не гнітила населення.

Погоджений наступ групи С. С. і 2-го корпусу і їх відворот.

Бої з 7-го до 10.VIII. Наступ на Жмеринку галицьких корпусів і ситуація на Шепетівському напрямку нарешті спричинилися до того, що Н. К. Г. А. погодилася на наступ 2-го галицького корпусу вкупі з С. С. Тим і другим дається розпорядження вийти на Хомору.

До 9-го наши частини провадять підсилену розвідку й поволі просовуються вперед. Група С. С. своїм лівим крилом увійшла в дотик в районі Ямполя з сильною повстанською групою полк. Висоцького, якого й підпорядковано Штабу С. С.

10-го на цьому напрямку сталися несподівані події. Ворог, скупчивши в районі Шепетівка—Полонне біля 1500 багнетів, зміцнив цим свіжим резервом 1-шу сов. дивізію і заатакував наши частини. Оголошена цією несподіванкою 4-а галицька бригада, яку ізольовано від решти бригад другого корпусу і висунуто далеко вперед, раптом цофнулася назад; за нею спішно почали відворот і інші бригади 2-го корпусу. В наслідок залишено нами Старокостянтинів, р. Случ, і 2-й корпус відійшов назад. Група С. С. проте, хоч її теж було заатаковано з двох боків, веде уперті бої і лише трохи подається назад.

Таким побитом, до вечера 10.VIII під ударами значно слабшого від нас ворога ми далеко відійшли назад. Одначе небезпеки для Проскурова не було, бо всі бригади 2-го корпусу були вільні і їх легко вжити для протинаступу.

С. С. також схоронили свою боєздатність і відпорну силу. Треба було лише розгорнути проти ворога досить сил і повести проти нього рішучий наступ.

РОЗДІЛ XXII.

Оцінка Жмеринської операції.

Наші успіхи і неуспіхи. В наслідок Жмеринської операції ми на-
Сх. ч.ч. 14, 15, 16 і 17. загал осягнули значних успіхів.

1. Наше військо опанувало Жмеринським та Вапнярським залізничними вузлами, вийшло на р. Буг в цьому районі й просунулося на північ на р. Десну (доплив р. Буг). Ворог, розбитий нами, відійшов аж до Калинівки, де намагався ставити нам опір. Важливіша магістраль Жмеринка—Козятин на протязі 50—60 верстов одійшла до розпорядимости українського командування.

2. Вся залізниця Вапнярка—Жмеринка—Проскурів була в наших руках, це значно полегшувало перекидування наших військ і утворило сприяючий ґрунт для початку широких операцій на Київському та Одеському напрямках.

3. Становище Вапнярської групи (3 див.) значно покращало; тепер явилася змога подати руку й полк. Удовиченкові, — як з Винниці на Гайсин, так і з Жмеринки безпосередньо на Вапнярку.

4. 44-й сов. див. з доданими до неї частинами ми завдали значну поразку й цим полегшили дальший наступ на Козятин.

5. До наших рук дісталася велика військова здобич і багачко колійового табору.

6. Ця перемога над ворогом спричинилася до піднесення настрою в наших частинах і давала нашій політиці певний ґрунт для її праці.

Одначе, нам не пощастило оточити або зовсім знищити всю ворожу Жмеринську групу, до чого прагнув Ш. Д. А. і що відчиняло нам вільний шлях на Козятин—Фастів, а також захопити 7 бронпотягів, що прорвалися на Козятин. Червоні встигли за 9.VIII евакуювати через Винницю значну кількість ешелонів з різним майном.

Розпорядження Жмеринська операція в загальному наступі Українських Армій згідно з директивою 2067/к (дивись стор. 68—69) була лише одним епізодом. Проте вона мала в своїй істоті певну ідею, а тому її можливо було здійснити і як цілком самостійну операцію, на що й відважилося командування. Плян цієї операції простий і зрозумілий. Група Тютюнника, підсилена бронпотягом і гарматою, атакує Жмеринку і сковує ворожу групу, що провадить ворожі акції в цьому районі.

Запоріжська група, без 9-ої дивізії, що лишилася в Проскурові в резерві комгрупи, смілим флянговим маневром через Літин виходить несподівано для ворога на захід від Винниці, захоплює переправи на р. Буг та відтинає усі шляхи відвороту для большевицької Жмеринської групи. Цей маневр змушував червоних швидко залишити Жмеринку або пробиватися на північ чи розпорошитися. Тютюнник, по захопленню Жмеринки своїм авангардом і бронпотягами, невідступно женє червоних і не дає їм змоги всіма силами обвалитися на Запоріжців. При сприяючих умовах вся Жмеринська й Винницька бази та весь колійовий табір лишаються в наших руках.

З першого погляду марш Запоріжців здавався досить небезпечним.

Запоріжська група на протязі майже $\frac{3}{4}$ свого руху мала відкритим для ворожого наступу своє ліве крило. Однак загальна ситуація сприяла нашій операції. Для протиманевру у большевиків не було вільних значних сил. Під Жмеринкою і на Шепетівському напрямку наші групи сковували ворожі частини і сюди потрібувалися теж свіжі частини. 45-а дивізія під Вапняркою по своїй поразці ледви трималася і цілий час поглядала на Одесу з надією на нові й нові підсилення.

Отже, Запоріжцям поставлено посильне завдання.

На нашу думку, Ш. Д. А. з початком руху Запоріжців на Винницю, не зазначив їм бажаного терміну для захоплення цього вузла (8 чи 9.VIII). Тому, як ми бачили, треба було вже підчас маршу підпихати Запоріжців. Гадаємо, Ш. Д. А. рахував вистарчаючим поставити певні завдання і докладно з'ясувати обставини, що й було зроблено. Крім того, важко було визначити термін атаки, бо підчас маршу Запоріжців могли чекати різні бойові несподіванки. Ось чому, здається нам, і не поставлено певного терміну. Та

ще Ш. Д. А. добре знав рухливість Запоріжців і їхню велику активність і сподівався, що вони скомбінують мент свого удару з ситуацією на Жмеринському напрямку.

Цілком доцільне і потрібне розформування 2-ї див. чи, правдивіше, усунення Божка від керування цією дивізією, на мою думку, було зроблено невчасно. Воно сталося якраз перед атакою Жмеринки, що трохи ослабило наш наступ з південного сходу.

Отже, з боку стратегічного, плян Жмеринської операції було широко задумано і він взагалі відповідав обставинам. На Козятинському напрямку здійснення його дало нам значну перевагу над ворогом.

Акції от. Ю. Тютюнника до 5.VIII. От. Ю. Тютюнник не підтримав 3.VIII Божка підчас його атаки на Жмеринку. В наслідок цього 2-а дивізія понесла великі втрати, а ворогові піднісся дух. Нам здається, що от. Тютюнник з перших чисел VIII-го місяця увійшов у контакт зі штабами 1-го й 3-го галицьких корпусів і заручився їхньою згодою що до спільного наступу на Жмеринку, тому то він не розпочинає самостійно акції і не підтримує наступу Запоріжської Січі *).

Перед початком Жмеринської операції от. Тютюнник дає обіцянку Ш. Д. А., на разі його групи буде підсилено бронепотягами, арматой і вогнеприпасом, взяти Жмеринку.

Н. К. Г. А. і акції галицьких корпусів під Жмеринкою. Н. К. Г. А. спочатку відмовилася брати спільну участь у наших операціях до сформування Вищого Штабу, але потім поволі починає звертати увагу на Жмеринський напрямок. 5.VIII Н. К. Г. А. вже зважується висунути цілі два корпуси на залізницю Жмеринка—Винниця.

Небажання Н. К. Г. А. взяти участь у наступі на Шепетівському напрямку дало, як ми бачили, негативні наслідки.

Зважившись взяти активну участь у Жмеринській операції, Н. К. Г. А. ставиться до діла серйозно і вживає всіх заходів, щоб забезпечити собі успіх:

1) Ще 2.VIII висовується, яко авангард двох корпусів, 6-у бригаду.

2) 4.VIII от. Ю. Тютюнник, думається нам, відповідно до вказівок Н. К. Г. А., розпочав сильну бойову розвідку і демонстративний наступ на Жмеринку, розгорнувши для цього цілу дивізію і намагаючись остаточно намацати укріплену позицію червоних.

3) Під Жмеринку галичани скупчують цілі два корпуси. Для обходу Жмеринки з півночі вони скеровують 1-й корп. Наступ зі сходу провадить Тютюнник, маючи поперед себе бронепотяги.

*) Зазначаємо, що про стосунки от. Тютюнника і штабів 1-го і 3-го галицьких корпусів у нас документів немає, і сказане є нашим міркуванням. Про правдиві мотиви невідтримки Січі цікаво отримати від от. Ю. Тютюнника.

Отже для наступу на Жмеринку було вчасно скупчено достатньо сил і лишалися значні резерви, щоб підтримати атаку позиції або, на випадок неуспіху, стати опорою нашим атакуючим кольонам.

Бої 8.VIII й 9.VIII дуже цікаві. До вечера 8-го Тютюнник і 1-й гал. корпус осягнули значних успіхів. Фактично, відворот ворогові було відрізано. 9.VIII, здавалося б, треба було лише закінчити оточення і тоді Жмеринська залога і все майно стали б нашим трофеєм. На це у нас були і значні сили і відповідні їх угруповання.

9-го Тютюнник і 5-а галицька бригада прожогом скочили у Жмеринку, — але ворожих бронепотягів і слід проколів. Вночі ці бронепотяги пробилися через галицькі частини на північ. На 10.VIII галичани переслідують ворога на Винницю.

Які ж причини неповного успіху під Жмеринкою? На мою думку, хоч 1-й корпус і було добре скеровано на північ від Жмеринки і його бригади билися завзято, але наступ провадився широким фронтом. Не було зовсім переведено засади зосередження гро своїх сил на важливішому пункті атаки. Чи не краще було б не розгортатися так широко, а наступати зосереджено, направивши на переправи значний кулак (не менше від двох бригад), який би не тільки мав силу зруйнувати залізницю, але й міцно опанувати переправи на р. Бугові та витримати навалу червоних підчас їхнього відвороту на північ. Тому, здається, було б доцільнішим доручити безпосередню атаку Жмеринки з фронту лише Тютюнникові: він чинив досить енергійно, що видно з того, що забрав до полону 450 людей і розпоросив цілу ворожу частину. В той же час кинути гро 1-го корпусу (три бригаді) на Браїлів або Демидівку і ними міцно сісти на переправи через Буг.

Далі, 8-го у вечері бій стихає. Наш великий успіх не розвивається.

Правда, протягом цілого дня точилися вперті бої і військо дуже втомилося, але не менше знемігся і ворог, а проте червоні цілу ніч працюють під сильним вогнем з нашого боку. Здавалося б, що треба напружити всі зусилля й провадити бодай сильними авангардами дальший наступ і вночі. А на ділі вночі большевики взяли верх над галичанами, виявивши більше бойової енергії, й усунули їх зі шляху свого відвороту.

Проте розпорядження на 10.VIII Н. К. Г. А. цілком доцільні. Взагалі, галицькі частини билися вперто та відважно, але вони ще не призвичаїлися до большевицької тактики. Тактика боротьби з бронепотягами їм не досить відома.

Огнева сила сімох бронепотягів велика і стримати їх досить важко*).

*) На жаль у автора немає докладних відомостей про хід боїв за Жмеринку (акції окремих бригад); ми користувалися головним чином короткими звітами Н. К. Г. А. і большевицьким радіо, тому можливо і наші висновки не охоплюють питання зі всіх боків. Бажано, щоб Жмеринську операцію описали галицькі старшини. Також не ясна роль 3-го корпусу; нам здається, і він наступав на Жмеринку з півдня лише одною бригадою.

Марш-маневр Запоріжців Запоріжці трохи спізналися й скупчилися на північний схід від Винниці лише 9.VIII у вечері, себ-то тоді, коли Жмеринку було вже захоплено й червоні мали змогу евакуювати через Винницю рештки різного майна зі своєї Жмеринської бази.

Яка ж тому причина? Від району скупчення Запоріжської групи до Винниці 108—110 верстов; рахуючи по 27 в. переходу на добу — 4 переходи, по 25 в. теж 4 переходи, бо останній день перед атакою Винниці, дивізії могли зупинитися на півпереходу від неї, щоб зранку тієї ж доби розпочати саму атаку. На переднівку досить одної доби, — разом 5 переходів; себ-то на 8-е атаку, — такий розрахунок робив Начальник Штабу от. В. Тютюнник. Беремо трохи обережніший розрахунок: по 22 верстві — 5 переходів, 1 переднівка, — разом 6. Отже 8-го кінчався маневр, 9-го вже можна й атакувати. Старшини Генерального Штабу й рахували правдоподібним наступ Запоріжців не пізніше як 9-го. Треба брати під розвагу ще умови можливості руху частин, використання на місцях підвід, що значно полегшує й прискорює марш. Це мова цифр.

Тепер бойові умови. Цілком зрозуміло, що успіх маневру Запоріжців залежав від швидкості руху й несподіванки для червоних удару на Винницю. З одного боку, млявий марш відкриває наші карти й дає червоним час ужити відповідних заходів, щоб відбити наш маневр, з другого, комбінований одночасовий удар і на Винницю і на Жмеринку дав би найкращі наслідки. Отже бойові умови вимагали так само скорого руху, до того ж Ш. Д. А. підкреслював, як зазначено вище, щоб Запоріжці прискорили марш. Окрім того, командирів групи надіслано інформації про час атаки Жмеринки.

Треба зазначити, що підчас маршу ворог не чинив нам жадного опору, бо большевицьких частин не було на головному шляху наступу Запоріжців і лише 9.VIII під Винницею 6-а див. здобала й розбила поодинокий відділ червоних, а тому й з цього боку не було затримки для руху. Так само не було сильної погрози і з півночі; лише біля Хмільника перебував невеликий большевицький відділ. І все ж Запоріжці трохи спізналися.

Перевтома дивізії Запоріжської групи, що протягом двох місяців не мали жадної змоги відпочити й хоч трохи впорядкуватися, змушувала командира групи й начальників дивізій використати багатий район Лятичівського й Літинського повітів і дати своїм частинам переднівки, щоб вони могли відпочити фізично й морально. Людність цих районів прихильно ставилася до наших мучеників і радо допомагала їм усім потрібним. Постачання Запоріжської групи також використовувало місцеві засоби й майже цілком забезпечило свої частини одягом і взуттям. В самому Лятичеві було закуплено біля 2 тис. пар чобіт. На заосмотрення з тилу годі було сподіватися. Такої „буржуазної“ звички не було ні у нашого Військового Міністерства ні у постачаннях. Люди відпочили, одяглися й підживилися. Отже, на цей раз, господарчі вимоги взяли перевагу над бойовими. Взагалі Запоріжці мали на меті, відмовившись

відпочивати у бідному Проскурівському районі до 4.VIII, на що згоджувався Ш. Д. А., краще відпочити ці дві доби в багатих повітах Лятичів—Літин. І вони безумовно мали рацію.

Але ж поклавши підсилити боездатність Запоріжської групи переднівками на марші, треба було, на нашу думку, завчасно, не менш як за два переходи вперед, вислати на Винницю кінний відділ. Рухливі й завзяті в боях Чорні Запоріжці для цього найбільше надавалися. Вони мусили зруїнити міст через р. Десну й цим унеможливити евакуацію большевицького колійового табору. Це, на мою думку, дало б гарні бойові наслідки.

Ком. групи Запоріжської видає розпорядження, щоб 8 дивізія висунула для цієї мети вперед свою кінноту *). Вона спізнюється і не виконує поставленого їй завдання вповні.

Бої Запоріжців 3 маневра Запоріжської групи не зовсім видко, 10.VIII. власне кажучи, куди ж націлено головний удар.

6-а дивізія, правда найміцніша, атакує Винницю з фронту, 8-у дивізію скеровано на Стрижавку о півпереходу на північ (там переправа через р. Буг), 7-а дивізія більш ніж о півпереходу заду, уступом за лівим крилом, для захисту тила лівого крила.

Наслідки: 6-а дивізія зранку вдерлася у Винницю, її швидко звідти вибито. Лише через 5—6 год. вона знову спромоглася почати атаку Винниці. Тому багато дорогого часу було втрачено і червоні встигли за цей час відвести свої розбиті під Жмеринкою частини та евакуювати значну кількість ешелонів з майном.

Рівно-ж і 8-й дивізії не повелось зруйнувати залізничний міст через р. Десну (вона лише зруйнувала міст на шляху Винниця—Михалівка). Мабуть вона трохи спізнилася. Взагалі, 8-а дивізія не вплинула значно на бої за Винницю хоч і загрожувала відворот червоних. 7-а дивізія виконувала своє завдання й активної участі не брала.

Нам здається, було б доцільнішим тримати 8-у й 6-у дивізії в більшому маневреному звязку і тоді б їхні об'єднані зусилля значно полегшили б ситуацію. В такому разі можливо було націлити обидві дивізії на Винницю, — одну з заходу, другу з північного заходу, — і вони б тоді захопили місто і втримали його в своїх руках.

Можлива була ще й така комбінація: гро 6-ї і 8-ї дивізій скерувати на Стрижавку й опанувати переправи на Десні, на Винницю провадити лише демонстрацію, що також запирало відворот червоним. Але такий маневр був не так безпечний, бо тоді Запоріжці далеко відірвалися б від нашої Жмеринської групи і могли потрапити під удари з півдня і з півночі.

Слабкість резервів у червоних могла бути невідомою в Запоріжській групі. Нарешті, здається, і 7-у дивізію краще було б притягнути ближче до бойового фронту. Можливо припустити, що Комгрупи Запоріжської бажав 8-ю дивізією чинити від Стрижавки на Винницю з північного заходу. Одначе, маневр не повівся.

*) Кіннота 8-ї дивізії (полк Костя Гордієнка) порівнюючи слабенька і не мала при собі гармат.

Все ж Запоріжці пройшли більш як 100 в. походом, з боями захопили 10.VIII Винницький вузол, вийшли до вечера на переправу на р. Десну і цим спричинилися до виконання Жмеринської операції.

Захист червоними Винниці від наступу галичан з півдня цим наступом Запоріжців унеможливлено. З перехоплених у большевицькому штабі документів видно, що червоні намагалися поставити міцний опір нашому наступу, добре влаштувавши укріплену позицію від Винниці. Удар Запоріжців примусив їх в безладді відійти далеко на північ.

Акції червоних. На Жмеринському й Проскурівському напрямках большевики були значно слабші від нас. Проте, треба відзначити їхню енергію й активність. 10.VIII за допомогою лише 1500 свіжих бойців червоні переходять до протинаступу і примушують наші групи на Шепетівському напрямку відійти далеко назад. Слабший кількістю, але активний, безсильнішого, сили якого розпорошено на другорядних напрямках.

Під Жмеринкою большевики виявляють велику впертість в боях та маневрену здатність. 3.VIII своїм контрударом вони паралізують наступ Божка.

8.VIII вони стримують сильну атаку групи Тютюнника і цілого галицького корпусу.

В ніч з 8 на 9 червоні проявляють кольосальну бойову енергію; в безпосередній близині з переважаючими ворожими силами, під сильним вогнем вони направляють зіпсовану колію і продираються на північ перед фронтом трьох галицьких бригад. 10.VIII вони вибивають з Винниці 6-у Запоріжську дивізію і дефілюють на Козятин перед фронтом двох Запоріжських дивізій.

Проте, під Винницею у большевиків помічається слабенка розвідка, вони до вечера 9-го не звертають жадної уваги на рух Запоріжської групи, все поглядають на Жмеринський напрямок. Ця необачність при сприятливіших для нас умовах (швидкий рух Запоріжців і комбінований наступ 9.VIII двома дивізіями на Винницю) привела б до відрізання всенької Жмеринської большевицької групи. Їй загрожувала катастрофа.

Вапнярська операція (другий період). З 1-го до 10.VIII пп. Удовиченко прикриває Вапнярку і зміцнює своє становище. Червоні, яких він розбив до 9.VIII, жадної активності не проявляли; лише 9-го й 10-го вони знову починають атаки на різних відтинках нашого фронту. Але Удовиченко легко відбиває їх і вони відходять на попередні позиції. Отже, в другий період Вапнярської операції (останній) ми мали перевагу над ворогом і ті успіхи, яких досягнуто нами в перший період цієї операції, нами закріплено.

✓ **Загальні висновки.** В період з 31.VII до 11.VIII в наших операціях, особливо на Шепетівському напрямку, на жаль не чувається одного твердого керування за певним планом. Про причини ми вже сказали.

Небажання Н. К. Г. А. взяти всіма своїми силами активну участь в операціях, поки утвориться Вищий Штаб, стримувало наші акції. На Шепетівському напрямку це спричинило наші неспіхи. Треба зазначити не зовсім доцільні, на наш погляд, розпорядження коменданта 2-го корпусу. Він посилав в наступ лише одну дивізію, а решту своїх бригад тримає далеко ззаду. Для характеристики може служити телеграма Начальника Штабу ч. 2159/к від 11. VIII.

Взагалі, затримка руху галицьких корпусів на північ віддалила час здобуття нами Козятина, Бердичева, Житомира. Наколи б директиву 2067 було виконано вже до 11. VIII, то два галицькі корпуси (без двох бригад, які можливо було лишити на підмогу Жмеринській групі) зосередились би в районі Піков—Любар. В такому разі, гадаємо, і другий корпус не вагався б, а сміло, разом з С. С., обсадив поважною силою р. Хомору. Сформований тим часом Вищий Штаб перейняв би команду і гайнування дорогого часу не було б.

Все ж зроблено було багато. Шляхи на Калинівку—Козятин розчищено, утворився відповідний ґрунт для нашого генерального наступу. Обидві армії в бойовому співділанні зливалися в єдине ціле. Галицька Армія де далі то все більше пристосовувалася до большевицько-партизанської тактики.

РОЗДІЛ XXIII.

Вищий орган керування арміями У. Н. Р.

Ш. Г. О. 11.VIII нарешті було утворено вищий орган керування військами, так зв. Штаб Головного Отамана, потреба в якому гостро відчувалася в зв'язку з переходом Галицької Армії за Збруч.

В цей Штаб увійшло на 50% Наддніпрянців і Наддністрянців.

Отаман Юнаків. Головний Отаман поставив на чолі Штабу генерала Миколу Леоновича Юнакова, професора Військової Академії. Безумовно це призначення мусило імпонувати представникам обох армій.

Ще з Військової Академії учні проф. Юнакова знали його як апольогета так званої нової системи викладання військових наук, себ-то вироблення зі старшин генштабу не енциклопедистів і верхоглядів, а справжніх керівників і добрих знавців військової справи.

От. Юнаків по натурі шляхетна, дуже вихована людина. Він прекрасно розбирався в обставинах і глибоко їх аналізував. В часі Великої війни от. Юнаків посідав вищі штабові й командні посади. Трохи бракувало йому лише здоров'я та упертості в зносінах з вищими чинниками нашого Уряду. Великого досвіду що до боротьби з большевиками він ще не мав, бо до цього часу активної участі в ній не брав.

Ген. Курманович. Генкварт (Австрійського Генштабу) ген. Курманович, з походження галичанин, знаючий, серйозний і працездатний старшина. Здається, трохи зденерований від перевтоми.

Ген. Курманович був деякий час шефом штабу Н. К. Г. А. Оперативний Начальник Оперативного відділу підполк. Долежалъ відділ. (Австр. Генштабу), чех, видатний старшина, з ініціативою, дуже здібний. Зі слів гал. старшин, іноді втручався в політичні справи.*)

В помішники йому приділено наддніпрянця сотника Кузьминського. Він скінчив один курс Військової Академії. Сотника Кузьминського автор добре знає, починаючи з Києва, по його корисній праці в оперативному відділі Ш. Д. А.

Розвідка. Начальник розвідного відділу підполк. генштабу Гриців порівнюючи слабенький старшина генштабу.

Взагалі ж Вищий Штаб складено з відповідних осіб і добре його організовано. Тому цей орган, на нашу думку, мав силу справитися з оперативними завданнями менту.

На перших порах цьому Штабові трохи не вистарчало досвіду в боротьбі на большевицькому фронті, але постать Начальника Штабу й близьких помішників, а також сприятлива ситуація давали надію на те, що вище керування матиме успіх. Порівнюючи слабшою була лише розвідка.

Компетенція Ш. Г. О. доручено лише оперативне керування, Ш. Г. О. заосмотрення армій до нього не належало.

Обмеження компетенцій Ш. Г. О. лише оперативним боком, на нашу думку, було недоцільним, бо в належному заосмотренню нашої обдертої, голодної і не досить заосмотреної вогнеприпасами армії полягали наші дальші успіхи. Ш. Г. О. для залагодження цієї важливої справи мав змогу вплинути на Військового Міністра і Вищих Чинників, які, на жаль, звертали увагу в зовсім інший бік.

Штаб Д. Армії і його роля.

Ш. Д. А. Розглянемо коротенько ролю Ш. Д. А. і зупинимось докладніше на останньому періоді перебування Ш. Д. А. в Кам'янці.**)

Необхідність конечно урятувати ситуацію в часі „Тернопільської катастрофи“ примусили вище військове керування (Головного Отамана і його Штаб) на деякий час взяти активнішу участь в розв'язанні питань, що стосувалися до взаємоділянь стратегії і зовнішньої політики.

Стратегія і Наслідки цього швидко показалися: політика.

1) Польські війська почали заховуватись до Наддніпрянської Армії неутрально, а потім підписали з нею у Львові проєкт військової згоди.

*) Підполк. Долежалъ був референтом по військовим справам при диктаторі.

*) Характеристику Ш. Д. А., дивись ч. I „Походу“, ст 29—32.

Анулювання її не залежало від волі Головного Отамана та Ш. Д. А.

2) Далі От. Дельвіга делеговано до Румунії, щоб налагодити добросусідські стосунки з Румунами і нав'язати з ними торговельні зносини. Нам ходило про повернення зброї Запорізькому корпусу, яку було одібрано Румунами, а також про купівлю обмундирования і ліків для армії.

Того ж таки часу вже з розпорядження Уряду виїхав до Румунії також проф. Мацієвич.

Наслідки цих кроків були досить корисні. Як нами зазначалося румуни пропонували нам улаштувати через Дністер два мости і потроху постачали нас військовою технікою.*)

3) Також в справі налагодження контакту з Г. А. стратегія відіграла значну роль. Першу телеграму від Н. К. Г. А. від 4. VII було отримано в Ш. Д. А. в присутності Гол. Отамана і тут же по його вказівках складено на неї відповідь. Про цей надзвичайної ваги крок Уряд довідався *post factum*.

В часі вагання Н. К. Г. А. найбільше зусиль вживає Ш. Д. А., щоби притягти Г. А. для боротьби на большевицький фронт і полегшити умови для її праці на Великій Україні.

4) Вищі представники Ш. Д. А. (от. В. Тютюнник, от. Сінклер, полк. Капустянський), з пропозиції Гол. Отамана, робили доклад на засіданню Ради Міністрів і переконували її в необхідності утворення єдиного військового українського фронту зі всіма консеквенціями.

5) Після зірвання ген. Грековим завішення зброї Ш. Д. А. поклав великі зусилля, щоб знову добитися з боку Польської армії як не бойового співділання з нею, то бодай дружньо-невтрального ставлення.

Головним Отаманом делегується до Польського війська комісія під головуванням полк. Ген. Штабу Ліпка.**)

Штабом Д. А. надсилається протести до представників Антанти і Польського командування, щоби стримати на Збручі польські відділи і не дати їм змоги вдарити на Г. А. на Поділля.

6) Широкі пляни наступу Української Армії в співділання з Польщею і Добрармією було висунено Ш. Д. А. перед представниками Антанти.

Так полягала справа в питаннях застосовання політики й стратегії

Штабу Д. А. доводилося боротися також і на внутрішньому фронті.

Державна Урядові партії с-д. і с-р. ввели в армії державну інспектуру. інспектуру і насадили в наше військо своїх партійних агентів для догляду за його певністю.

Ці партійні агенти були в більшості люди молоді, мало освічені і без військового досвіду, що примазалися до партії

*) Характерно, що Румунське командування завжди підкреслює своє бажання зноситися з військовими представниками, а не з агентами нашого Уряду (див. Додатки: доповідь полк. Удовиченка).

**) Про перебіг переговорів в окремому розділі.

і з запалом взялися за свою розкладову працю, підриваючи в частинах і дисципліну і авторитет командного складу.

Їхні впливи прикро відбилися на боєздатности нашого війська.*)

Ш. Д. А. виступив на боротьбу з цим лихом. Найбільшу енергію в захисті армії від партійного догляду виявляв от. В. Тютюнник.

Техніка дипломатичної праці. Технічно дипломатична праця переводилася так :

В Ш. Д. А. складалися проекти, уповноваження, телеграми, їх підписував Гол. От. і Нач. Штабу або відповідні вищі чинники. Зразки цих документів надсилалися Міністрам Закордонних справ і Військовому. Найважливіші акти обговорювалися Радою Міністрів і Членами Директорії.**)

Цим уникалося канцелярщини і загайки через зайві балачки і кожна справа набувала швидкого руху.

Обставини вимагали рішень відповідно до темпу праці і негайних чинів. Гол. Отаман широко використав такий засіб, і наслідки були завжди позитивні.

Настрій в Кам'янці. Треба ще зазначити, що в Кам'янці, особливо з прибуттям туди Галицького Уряду й наближенням Польських військ до Збруча, склалася нездорова атмосфера політичних інтриг, боротьби партій і зловживань державним майном і коштами.

С. В., яко Голові Директорії і Найвищому Вождю, було важко працювати й усувати всі тертя в державнім механізмі. Це його знесилювало. Що вечера С. В. приїздив до Ш. Д. А. і тут відпочивав в спокійних умовах оперативної праці (див. Додатки).

Тут же намічалися шляхи порозуміння з сусідніми державами, розв'язування питання про заосмотрення армії та інше.

Зрозуміло, що деякі кола, побоюючись за свої впливи, вороже поставилися до Ш. Д. А., який одверто захищав інтереси армії, намагалися виперти його з Кам'янця, подалі від Уряду.

Це ускладняло й без того важкі умови праці Ш. Д. А. Доводилося, особливо в часі найбільшої небезпеки в Кам'янці, працювати майже цілу добу,***) й у винагороду мати втіху читати в часописах цькування на себе або інсинуації.

*) Треба сказати, що в державній інспектурі був невеликий відсоток людей чесних, відважних і переконаних; вони намагалися допомогти справі та проте прищиплення до армії цієї зайвої інституції було шкідливим з своєї натури (докладно про Державну Інспектуру в 4-ій частині нашої праці).

**) Тепер ще не час оголошувати всі важливіші документи. Проте деякі з них прикладено в Додатках.

***) Генерал-Квартирмейстер Сінклер, ранений під час Великої Війни, запрацьовувався майже до того, що умирав. Також перетомилася й решта старшин Генштабу й старшин І-го Генкварту.

Стратегічно-політична ситуація. Наслідком всіх обставин стратегічно-політична ситуація склалася надто сприятливо.

1) На фронті об'єднана непереможна Українська Армія і проти неї лише один ворог, на якого натискували з усіх боків.

2) Поруч два дружні нейтральні сусіди (Румунія, Польща).
3) Польщею мусило скоро статися нове замирення.

3) Військові представники Антанти цікавляться нашою справою. Вони перебували в Кам'янці.

При такій ситуації Ш. Г. О. міг спокійно перебрати від Ш. Д. А. керування Арміями до своїх рук.

Ще лишалося розв'язати наші взаємовідносини з Добармією, з якою ми мусили так чи інакше зустрітися в близьмі часі.

Ш. Д. А. мав на увазі порушити й цю справу і підготовляв ґрунт перед представниками Антанти, бо від неї залежали і наші майбутні операції і доля нашого краю. Тому обставини вимагали не гаяти часу і вживати відповідних заходів, щоб не опинитися межи двох вогнів і не підпасти під несподіванку. Це питання остаточно мусив розв'язати Штаб Головного Отамана і Уряд.

РОЗДІЛ XXIV.

Офензива на Київ—Одесу.

Директива Ш. Г. О. Для кращого зрозуміння плянів Ш. Г. О. подаємо директиву й наказ цього Штабу від ч. 3. 11.VIII, а також розглянемо докладно сили наших армій і червоного командування, які воно мало для захисту Правобережжя.

Директива Шт. Гол. Отамана від 11.VIII:

1) Для об'єднання операцій усіх озброєних сил У. Н. Р. утворив Г. О. при собі, як найвищий вождь, Ш. Г. О., який з нинішнім днем вступає в свою діяльність. Шефом цього штабу іменовано от. Юнакова, Ген.-Кварт. — ген. Курмановича. Вступаючи в цю службу, сердечно вітаю обидві армії, звертаюся до всіх частин, штабів, старшин, підстаршин і козаків, покликаючи їх до як найревнішої праці й твердої витривалості на користь нашої вітчизни.

2) Гол. Отаман наказує: 1) По останнім відомостям збирає ворог в околиці на північний захід від Старокостянтинова сили з метою наступу на південь. 2) Н. К. Г. А. має негайно 2-м корпусом з корпусом С. С. тому неприятельському намірові протистати з цілею зайняти район Любар, Полонне, Шепетівка, Заслав.

3) Корпус С. С. підлягає тимчасово Г. А.

4) Іде до Ш. Д. А. й Н. К. Г. А. Отаман Юнаків (11.VIII, ч. 3).

Наказ Штабу Гол. Отамана, ч. 4. 1) Послідніми боями вдалося звільнити залізницю Волочиськ—Жмеринка—Вапнярка від ворога.

2) Ворожа ситуація: в районі Вапнярка сильна ворожа розвідка, коло Жмеринки розбитий ворог відступив на полудневий схід і на північ поза Винницю. На північ від Старокостянтинова скупив ворог більші сили з метою наступу на південь.

3) Щоб звільнити Правобережжя від большевиків раніше, ніж нові ворожі сили надіспіють, наказав Г. О. наступати головними силами на Київ, забезпечуючи себе активно на захід і в напрямку на Одесу.

4) Щоб цей наказ виконати, наказую поки що слідуюче: а) Група Східня (Наддніпрянська Армія, крім групи С. С. і групи Запоріжської) під тимчасовим командуванням от. В. Тютюнника має зайняти район Бирзула—Умань—Володарка. б) Середня група (1 і 3 корпуси, крім одної бригади третього корпусу) з Запоріжською групою під командою ген. Тарнавського має зайняти район Сквиря—Козятин—Бердичів, обсадивши відповідною частиною Житомир. в) Група Західня (2-й корпус і група С. С.) під командою командира 2-го корпусу має зайняти Шепетівку, заслоняючися на північ і північний захід. г) До виконання тих завдань рішуче й негайно приступити. Всі ці групи підлягають прямо Гол. Отаманові. д) Розмежуючі смуги поміж поодинокими групами: Середня група: на схід — лінія Жмеринка, Липовець, Біла-Церква, на захід — Деражня, Краснопіль, Житомир, всі місцевості для цієї групи включно.

5) Всіма заходами старатися розвідку як найскорше поширити на лінію Бирзула, Умань, Бердичів, Новоград-Волинський, Рівне.

6) Г. А. віддає негайно одну бригаду 3-го корпусу біля Жмеринки до розпорядимости Наддніпрянської Армії.

7) Місце постою Команди Ш. Г. О. — Кам'янець, Штаби: групи Східньої — покищо Кам'янець, потім Жмеринка, Середньої — Бар, Західньої — Проскурів.

8) Яруга (над Дністром), Копайгород, Ярмолинці, Сатанів творять границю між тереном військових подій і державною зоною.

От. Юнаків, ген. Курманович, ч. 4 наказ 12.VIII.

Ордебатай Українських Армій.

Наши озброєні сили. Наши сили складалися з двох армій Галицької

й Наддніпрянської. Галицька Армія — 3 корпуси і команда етапу — разом 49795 люду; біля 18—19 тис. багнетів і шабель, 158 гармат, 546 кулеметів.

В Наддніпрянській Армії були три регулярні групи; С. С., Запоріжці, Волинська і четвєрта повстанча, так звана Київська. Опріч того, до складу Наддніпрянської Армії входило дві окремі дивізії — 3-тя і 9-та Залізнична. Запоріжську Січ (2 див.) не братимемо на увагу, бо вона була в стані переформування. Разом люду біля 29—30 тис. і 5 тис. мобілізованих, яких ще не притягнуто до бойових частин; разом 34—35 тис. багнетів, шабель 15 тис., 149 гарм. плус 28 гаубиць, 533 кулемети (таку кількість кулеметів подавали дивізії, одначе їх було значно більше, а частини ховали їх від детального обчислення, так на всякий випадок), 9 панцирних потягів, 6 панцирних самоходів, 26 само-льотів і 4 радіостації.

Загальна кількість. Загальна кількість наших армій виносила біля 85 т. людей. До цього треба ще додати не менше як 15 тис. організованих повстанчих відділів (Зелений, Сокіл, Павловський, Шепель та інші), що чинили по вказівках Ш. Д. А. Разом біля 100 тисяч.

Багнети та шаблі. 33 тис. багнетів та шабель, 335 гармат і більше ніж 1100 кулеметів, бронепотяги, самольоти та радіостанції. Штаб Д. А. було зєднано зі всіма групами юзами та телеграфними і телефонними апаратами.

Характерно, що в Галиц. Армії був порівнюючи невеликий відсоток багнетів і шабель на цілу кількість армії (біля $\frac{1}{3}$), в Наддніпрянських частинах бойців трохи менш ніж половина загальної кількості людей. Це зясовується більшою організацією тилкових частин в Галиц. Армії; так, напр., одна лише команда етапу Г. А. складала 9784 людей при 2960 багнетах.

В обох арміях звертає на себе увагу велика кількість кулеметів, що збільшувало вогневу силу нашої армії і давало їй в необхідних випадках значну відпорну силу. Необхідно додати, як це нами зазначалося раніше, що наша армія уявляла організовані в боях кадри, які могли прийняти до себе 10000 нових бойців; це особливо стосується до Наддніпрянської Армії, бо вона складала багато тактичних одиниць невеликого чисельного складу.

На Правобережжю в тих районах, які ми посідали, були великі контингенти мобілізованих (здорового молодого люду), треба було лише їх покликати до рядів армії, обмундирувати, узутти й озброїти. Рівнож можливо було влити в нашу армію багато поодиноких повстанчих загонів, що з успіхом робили деякі наші групи, Запоріжська та інші.

Настрій як Наддніпрянської так і Галицької Армії був піднесений. Отже моральний чинник і чисельна сила армії була до нашої розпорядимости. Нам бракувало лише техніки, ліків і обмундирування. Але й тут потроху справа налагоджувалась. У ворога було захоплено значну кількість військового майна і ми дещо отримували з Румунії. Гірше справа була з ліками та санітарним майном, а також і з одягом (бракувало чобіт і теплою одежі).

Таким чином Українська Армія здолала б без нічиєї допомоги звільнити Правобережжя від ворога.

Всі інші (білі) армії користувалися допомогою Антанти.

Взагалі фронт і командування були далеко сильнішими ніж тил. І тиллові треба було вжити всіх заходів, щоб підготувитися завчасно до зимової кампанії. На це був ще час і змога.

Побачимо, чи справляться вони з цим завданням.

Ворожі сили на На півдні Правобережної України оперувала 14-а **Правобережжю.** сов. армія в складі чисельних і міцних 45, 47 та 58 дивізій плюс окрема інтернаціональна бригада, матроські відділи і залоги ріжних етапів і міст.

На Київськолу і Коростенському напрямках поки що було біля 2-х дивізій, вже досить знесилених нашим успішним наступом. Отже на Київському і Коростенському напрямках проти нас було біля 12 тис. багнетів і шабель та різних резервів, ще му-сило надійти 3—4 тис.

На півдні з залогами — від 18 до 20 тис. Значно ослабляли бойову силу червоних наші повстанчі відділи, що руйнували запілля і відтягали на себе і увагу і деякі ворожі частини. Сприяв нам також розвій успіхів Добрармії, — червоні мушили кинути проти неї свої резерви.

РОЗДІЛ XXV.

Пертрактації з Польщею.

Делегація і її склад. Щоб зясувати наші взаємовідносини з Польським військом подаємо коротенько пертрактації нашої нової делегації з поляками.

З переходом за Збруч Г. Армії Гол. Отаман негайно вживає заходів, щоби стримати на Збручі Польські війська і поновити завішення зброї між нашими і Польським військом.

Вже 17.VII головою військової делегації призначено Генштабу полк. Ліпка, випуску 1911 року з Військової Академії. Це людина серйозна, досить обережна, військову справу він добре розумів, тому надавався для виконання цього поважного завдання.

Склад делегації. Склад делегації: голова — полк. Ліпка, члени підполк. Генштабу Левчук, від державної інспектури п. Мшанецький і секретарь сотник Руцький.

До 20-го числа делегація вирушила до Львова. Там вона остаточно розв'язала питання з окремою галицькою делегацією майора Шухевича, що вже перебувала у Львові. Для з'ясування цієї справи надсилаються до Кам'янця наші делегати і до 23-го нарешті сформовано спільну з Галицькою Армією військову делегацію. До її складу увійшли з боку галичан старшини: сотники — Магальяс Семен, Луцький Остап та Гузар Роман.

Отже тепер це була повномочна військова делегація від обох українських армій з відповідними уповноваженнями. Головні її завдання — припинити наступ польської армії на Збручу і домагатися бази для Галицької Армії на терені Східної Галичини, а також підготувати умови для спільних операцій з Польською армією проти большевиків.

Мета. Крім того, цій же делегації поставлено зарядження:

- 1) вести переговори з державами, що зацікавлені в боротьбі з большевиками, про „умови, при котрих У. Н. Р. мала б можливість продовжувати спільну боротьбу проти большевиків, користуючися допомогою цих держав“;
- 2) також просити представників Антанти взяти під свій захист українське населення в районах, завятих поляками;
- 3) просити у представників Антанти санітарної допомоги;
- 4) домагатися забезпечення вільного

транзиту різних товарів ззакордону на Україну через територію Польщі.

Словом, на цю місію покладалося багато завдань, що вели до одного: зняти фактичну бльокаду наших кордонів і поліпшити умови для нашої боротьби. Делегація, як побачимо нижче, справилася лише з головним своїм завданням, себто досягнула нового замирення.

Ч. 01724. Щоб ясніше зрозуміти погляд Гол. Отамана і Ш. Д. А. на завдання делегації, подаємо зразки ч. 01724 від 17-го липня 1919 року.

Гол. К-да Українськ. Військ

17 липня 1919 р.

ч. 01724.

До Головної Команди Польських Військ.

м. Камянець на Поділля.

1) Головна К-да Укр. Респ. Військ жалкує, що підписана військовими представниками України й Польщі в м. Львові умова про завішення зброї була зірвана завдяки сепаратному виступу деяких вищих представників Гал. Начальної Команди, тепер вже покараних.

2) Українське Головне Командування ще раз підкреслює своє бажання не тільки жити в мирних умовах з Польським народом, а також вести спільними зусиллями боротьбу з большевиками до остаточного знищення лютого ворога культури й цивілізації.

3) Головна К-да Укр. Респ. Військ рішучо протестує проти несправедливої й незаслуженої образи Галицьких військ обвинуваченням в большевизмі. Це велике непорозуміння.

Зараз Галицький нарід і Галицька Армія переживає велику трагедію. Жорсткою і несправедливо витиснена за межі своєї вітчизни (поза Збруч) не тільки в тих тяжких обставинах не схилилася на бік большевиків, щоб за їх допомогою ратувати свою землю, а вся повністю скупчується поза Збручем і під моїм безпосереднім доглядом реорганізується і частиною своїх сил навіть уже прийняла участь у загальній боротьбі Соборної України з большевиками.

4) Позаяк долю Галичини остаточно й справедливо має бути вирішено мировою конференцією, а для успішної боротьби з большевиками необхідно повне напруження моральних і фізичних сил, тому для збільшення морального стану Укр. Респ. Військ і особливо частин Гал. Армії потрібно предоставити повну можливість Укр. армії мати глибокий тил на терені З. О. У. Н. Р., як базу і джерело для поповнення й постачання армії.

Тому до остаточного вирішення державами Антанти рахую, що необхідно тепер же предоставити до розпорядимости військ У. Н. Р. територію принаймні згідно з умовами перемир'я української делегації от. Дельвіга від 16 червня ц. р., додавши до них і місто Тернопіль, як важний залізничний вузол для операцій в напрямку на Шепетівку і далі на північ.

А вперед до вияснення справи взаємовідносин між обома державами пропонується Польській Гол. К-ді дати наказ підлег-

лим військам не переходити р. Збруч і тим не руйнувати тили Наддніпрянській Армії, яка провадить успішну боротьбу з большевиками.

Головний Отаман Петлюра, Начальник Штабу Д. А. от. Тютюнник. (Печатка).

Також подаємо характерну повновласть Н. К. Г. А.

Н. К. Г. А.

ч. 4119.

Повновласть,

Повновласть силою якої уповноваснюється сотника Магаляса Н. К. Г. А. Семена, сотника Луцького Остапа та сотн. Гузара Романа вести переговори з делегатами Н. К. П. В. о завішення зброї, установлення демаркаційної лінії, виміну полонених і інтернованих і в прочих справах військового характеру в злучі з заступниками От. Петлюри. Місце постою, 23 липня 1919 р. (Печатка).

Нач. Штаба Г. А.

Шаманек полк.

Нач. Вождь Військ З. О. У. Н. Р.

Мирон Тарнавський, ген.-четар.

ПЕРЕБІГ ПЕРТРАКТАЦІЙ. Наша делегація перебувала у Львові аж до 9.VIII, ніяких переговорів до цього часу не велося. З польського боку висовувалися різні перешкоди. За цей час, на побаченню з військовим представником Франції підполк. Де-Ранті, полк. Ліпко зумів зясувати, що Антанта заборонила Польській армії наступати далі за Збруч.

Нарешті лише 10.VIII в Дембліні розпочалися пертрактації з польськими делегатами; на чолі польської делегації стояв ген.-пор. Дурський.

15.VIII польська делегація вже остаточно конкретувала свої вимоги; військова частина назагал була до прийняття для нас, частина політична вимагала санкції з боку Гол. Отамана й його Уряду.

Тому делегаціями було вирішено зробити перерву на 10 діб, щоб отримати уповноваження від Гол. Отамана й Уряду.

В Кам'янці Гол. Отаман й Уряд, прийнявши звіт, погодилися з пропонованою поляками демаркаційною лінією. Внесено лише побажання на зміну деяких політичних пактів. Д-р Петрушевич висловив бажання, щоб обмін військово-полонених між Польщею й Україною поширити й на галичан.

З 15-го числа Польські війська почали рух на Дубно-Рівне, і, за невеликим винятком, притримувалися демаркаційної лінії, ними запропонованої (крім інцидентів в Шепетівці і Новоград-Волинському).

Цю умову було остаточно підписано 1-го вересня.

Тимчасова лінія розмежування оперативних ділань: Волочиск (з причілкою) у польському заряді, Базалія в укр. заряді, Корєць в укр. заряді, Олевськ у польському заряді, Мозирь у польському заряді, нарешті Шепетівка в українськ., а Славута в польському.

- Значіння згоди. 1) Цю згоду підписали представники У. Н. Р. і д-ра Петрушевича.
- 2) Наше ліве крило прикривала Польська армія.
- 3) Ця умова розгладжувала ворожнечу між Польською і Галицькою арміями.
- 4) Ми забезпечували собі тил на випадок нашого неспіху в боротьбі з большевиками.

РОЗДІЛ XXVI.

Загальна оцінка сил і напрямків.

Київський напрямок. Починалася генеральна офензива.

Сх. ч. 18.

Для наступу намічалось три напрямки: Головний удар скеровано на Козятин—Київ. Сюди скупчено гро наших сил (Центральна Армійська Група), два галицькі корпуси, бригада кінноти і найсильніша наддніпрянська група — Запоріжці.

Шепетівський на прямок. Для забезпечення з заходу нашого маневру, наступає на Шепетівку теж поважна сила — армійська група під керуванням Коменданта 2-го галиц. корпусу полков. Вольфа. Її складали 2-й гал. корпус і сильна та найбільше заосмотрена військовою технікою група С. С.

Таким чином, ми мали перевагу над червоними на Київському і Коростенському напрямках.

У нас було в цих двох армійських групах біля 22—23 тис. багнетів та шабель, 260 гармат і до 700 кулеметів. Мимо всього, наше військо було вже зосереджене і чекало лише на наказ про рух вперед.

Тому наш наступ мусив розвиватися хутко й безболізно до підходу до ворога значних резервів, а на це через умови загальної бойової ситуації в скорший час годі було сподіватися.

Найбільшої загрози що до ворожого контрнаступу чекалося з південного заходу, з боку Коростеня; тому група Вольфа й мусила стремити до скоршого захоплення цього залізничного вузла.

Одеський напрямок. Одеський напрямок. В Східну Армійську Групу увійшли всі частини бувшої Наддніпрянської армії (без Запоріжців і Січовиків), до неї теж приділено 11 галиц. бригаду, разом біля 8 тис. багнетів і шабель (Докладно про це низче).

Назагал, ця армійська група була більше ніж вдвічі слабшою за ворога (18—20 тис. багнетів та шабель), що посідав побережжя Чорного моря і бився проти полк. Удовиченка.

Фронт для цієї групи призначено величезний. Зрозуміло, що на цьому напрямку мусили розгорнутися поважні бойові чини і треба було вищому керуванню мати на випадок потреби вільні резерви, щоб їх вчасно подати в Східну Армійську Групу.

Резерви. Нарешті, в резерві Гол. Огамана лишалася боєздатна, активна бригада У. С. С. (біля 2 тис. багнетів і шабель).*)

У. С. С. було розміщено в Кам'янці на Поділлі, маневрувати ними було важко з причини слабого залізничного руху.

Наступ армійської групи Вольфа на Шепетівку.

Бої 13—15. VIII. 13-го VIII. група полк. Вольфа перейшла своїм правим ударним крилом в рішучий наступ. Однак червоні спочатку теж наступають і навіть потиснули трохи назад С. С. і ліве крило 2-го корпусу та знову захопили Старокосятинів. Але потім дружним натиском галиц. бригад ворога було відкинуто на північ. Вже 13. VIII галичани вибили червоних з Острополя, 14-го вони увійшли в Старокосятинів (в наші руки впало до 200 полонених).

Особливу енергію й упертість виявила 7-ма галицька бригада під проводом смілого коменданта полк. Альфреда Бізанца підчас вуличних боїв за посідання м. Остроподем. Ця бригада нанесла ворогові великі втрати.**)

Бригади 2-го корпусу женуть червоних і вже 15-го передові галицькі відділи досягнули Полонного, на лівому крилі вони простують на Шепетівку. С. С. теж подаються з боями наперед.

В районі ст. В. Пузирьки Січовики при діяльній допомозі нашого бронепотягу „Вільна Україна“ захопили в полон цілий курінь 2-го сов. полку (особого призначення) і кулемети. 15-го С. С. вийшли на р. Понору, їхня кіннота захопила Білгородку.

Ситуація 16. VIII 16-го в районі Шепетівки склалася цікава в районі Шепетівки. ситуація: в м. Шепетівка розмістилися частини 21-ої галиц. бригади. 11-а дивізія С. С. вступає на Шепетівський двірець. В цей же час в районі Шепетівки на цукроварні з'являється новий спільник — ескадрон польської „язди“.

Почалося між поляками й Січовиками непорозуміння, — запахло конфліктом.***)

От. Коновалець вимагає від польської кінноти, щоб вона звільнила Шепетівку і про це інформує от. В. Тютюнника. Штаб С. С. посилає до поляків такого листа: „Армії У. Н. Р. наказано зайняти Шепетівку. Пропоную Вам сьогодні, 16-го серпня, до 21-ої години опустити Шепетівку й відійти на р. Горинь. В противному разі я накажу проводити до кінця покладене на нас завдання й примушений буду розвинути проти вас операції“.

На жаль це листування не було доставлено вчасно Командиру ескадрона за відсутністю адресата. От. Коновалець і його

*) Галицькі Січові Стрільці.

**) Треба взагалі відмітити яскраву постать полк. Альфреда Бізанца. Це молодий здібний старшина, німець з походження, чесний галицький патріот з переконання. Полк. Бізанц звертає на себе увагу рішучо в усіх боях. Войово щастя часто до нього усміхалося.

***) Згідно проєкту Польсько-Української угоди, Шепетівка лишилася за нами.

помішник от. Мельник дуже хвилюються й увесь час хапаються за зброю.

От. В. Тютюнник по апарату заспокоює от. Коновальця й його Штаб і забороняє Січовикам розпочинати ворожі чини, поки не зясується обставини. Тим часом сам звертається по юзу до польської Головної квартири в Бережани і прохає Шефа Штабу, щоб було відведено польські війська за демаркаційну лінію, пропоновану поляками. Польське командування охоче на це погоджується й дає таку відповідь: „війська буде стягнуто за демаркаційну лінію: наказ кавалерії обсадити Шепетівку було видано раніше; зараз її звідти буде відтягнуто“.

Дійсно, в короткий час польські війська звільнили Шепетівку. Січові й 21-ша галицька бригада заспокоїлися.

Становище 17. VIII На 17-е гро 2-го корпусу скупчилося в районі Сх. ч. 18. Полонного—Миропіль. Штаб групи — Полонне. С. С. міцно обсадили Шепетівку. З розпорядження от. В. Тютюнника Штабу С. С. підпорядковано наші значні повстанчі відділи, що провадили акції в Заславському повіті — біля 1000 бойців при 22 кулеметах.

Взагалі, до 17-го включно армійська група Вольфа виконала своє завдання. Треба було лише просунути ще більше на північ поодинокі відділи.

Вислід. Отже: 1) Підпорядкування 2-го корп. і групи С. С. одній команді та розгортання нею для бою всіх сил відразу ж дали свої позитивні наслідки. Ми порівнюючи легко взяли гору над слабшим ворогом.

2) Військова Польсько-Українська умова дала під Шепетівкою перший добрий наслідок.

3) Цікаво, що Ком. групи С. С. от. Коновалець, не будучи вже в підлеглости Ш. Д. А., звертається в критичну хвилину до от. В. Тютюнника, а не до Ш. Г. О. Авторитет от. В. Тютюнника був сильний у поляків і серед нашого війська *)

РОЗДІЛ XXVII.

Перша фаза наступу центральної групи на Київ.

Плян наступу. Н. К. Г. А. розпочинає свій наступ в такий спосіб: два гал. корпуси скеровано вздовж залізниці; Запоріжці простують на північ уступом вперед, активно прикриваючи справа центральну групу; одна бригада (14) лишається в армійському запасі (резерві) біля Винниці.

Близка мета центральної групи опанувати Калинівкою, де червоні лагодилися дати відсіч нашому рухові.

*) Між 13 і 15. VIII Польське Командування надіслало Наддніпрянській Армії безкоштовно цінний презент — транспорт вогнеприпасу, сповістивши по юзу про це В. Тютюннику.

Бої до 17. VIII включно. Всі частини центральної групи хутко просовуються вперед.
Сх. ч. 18.

Запоріжці, розгорнувшись на широкому фронті, по успішних боях звільняють зону свого наступу від большевицького війська. 8-ма Запоріжська див. бе у Липовця (35 вер. на схід від Винниці) цілу бригаду червоних і бере біля 500 полонених.

17-го Запоріжці досягнули Вівсяники—Самгородок.

3-й гал. корпус веде весь час бої і просовується вперед. Поруч з ним наступає 1-й гал. корпус, 9 бригада, що йшла на його правому крилі, виперла червоних з Калинівки, однак й сама понесла значні втрати.

До 17. VIII корпуси зосередилися: 3-й корпус — Чорнятин—Курава, фронтом на Козятин, 1-й корпус — в районі Калинівки, в напрямі на Бердичів. Розбитий ворог в безладді відходить на північ.

Наступ центральної армійської групи на Сквиру—Козятин—Бердичів.

Бої 18. VIII. Н. К. Г. А., досягнувши наміченого рубежа, енергійно провадить наступ на Сквиру, Козятин, Бердичів.
Сх. ч. 18.

18. VIII 3-й гал. корпус захопив Козятин, нанісши ворогові криваві втрати.

Запоріжці наступають на правому крилі. Щоб допомогти 3 корпусові, 7-а Запоріжська дивізія перетяла залізничний шлях на північ від Козятина і ворог під загрозою з тилу швидко подався на північ, не поставивши належного опору 3-му корпусові.

1-й корпус скеровано на Бердичів. Він передовими бригадами вибиває ворога з Райгородка.

Бої 19. VIII. 19-го 1-й гал. корпус повів наступ на Бердичів двома групами, з південного заходу дві бригади тиснуть від Райгородка, а дві інші бригади — з півдня (від Махнівки).
Сх. ч. 18.

О 8 год. 15 хв. 19-го Бердичів здобуто.

Переслідування. 20 і 21. VIII 3-й гал. корпус бронепотягами й аван-3-м корпусом гардом переслідує червоних. Запоріжці однією дивізією рушають на Сквиру. 1-й корпус зосереджується в районі Бердичева.
Сх. ч. 18.

Армійська група Вольфа. Наступ на Житомир — Звягель (Новоград-Волинський).

Полк. Вольф 18. VIII одержує розпорядження ударити 2-м корпусом на Житомир, групу С. С. висунути на Звягель.

21. VIII бригади 2-го корпусу увійшли в Житомир і висунули для його захисту два заслони: 1-й на північ на 15 вер. у Чернихова, 2-й на схід на 20 вер. по шосе на Київ біля Коростишева. Група С. С. 21. VIII опанувала Звягель.

На цих напрямках ворог не чинив значного опору.

Вислід. Отже, на Київському й Коростеньському напрямках наше військо в короткий термін досягнуло великих успіхів: 1) Ми розбили червоних на цих напрямках і вони

здеморалізовані відходять на Київ і Коростень. 2) В наші руки впала значна військова здобич. В одному лише Бердичеві захоплено два ворожі бронепотяги, більш як сотню паротягів і тисячі вагонів. До розпорядимости Галицької Армії були гарбарні і багато ріжного припасу. 3) Ми звільнили від ворога дві важливі залізничні магістралі Винниця—Козятин і Шепетівка—Козятин, також нам припали і залізниці: Бердичів—Житомир і Шепетівка—Звягель. Ця обставина сприяла кращому маневруванню наших військ. 4) Дух нашої армії піднісся.

Розпорядження Ш. Г. О. Центральна армійська група виконала і армійських груп. наказ Ш. Г. О. ч. 4. Рівнож справилася зі своїм новим завданням група полк. Вольфа.

Звертає на себе увагу лише та обставина, що вже 18. VIII Ш. Г. О. вводить у свій плян значний коректив. На Житомир з його розпорядження скеровано 2-й гал. корпус, тоді як це місто мусила обсадити частина центральної групи (дивись наказ ч. 4 § 4, 6).

На нашу думку, цю зміну викликано по часті бажанням, висунувши частини 2-го корпусу від Полонного на Житомир, відтяти червоним шлях відвороту від Бердичева. Одначе, як уже відомо, ще 19. VIII зранку 1-й корпус вмаршував у Бердичів і гостра потреба в такій зміні відпадала.

Таким побутом до вечера 21. VIII всі три гал. корпуси і Запоріжська група розгорнулися сливе на одній лінії. 1-й і 3-й корп. фронтом на схід; 2-й на схід і на північ; Запоріжська група — фронтом на схід і на південний схід. С. С. уступом за лівим флянгом у Звягеля. В такому угрупованню покладено певну ідею. Яку саме це ми побачимо далі.

На нашу думку, доцільними являються і плян наступу Н. К. Г. А. На нашу думку, доцільними являються і плян наступу Н. К. Г. А. по рубежах і груповка сил.

Як перший етап намічено захопити район Калинівки; сюди визначено два гал. корпуси, вони один поруч одного просувуються наперед.

Ворога розбито, позбавлено стійкості, тепер легше захопити другий етап, і справді корпуси вже націлено на ширший фронт.

3-й корпус атакує Козятин, 1-й — м. Бердичів.

Запоріжці. Цікаве й поважне завдання покладено на Запоріжців; вони наступають на схід від залізниці на фронті 30—32 верстві і надійно прикривають 1-й корпус. В той же час вони обходять охоплюючим рухом всенякі позиції червоних, улаштовані ними для захисту залізничних вузлів, і цим зручним маневром значно полегшують фронтальний наступ 3-го корпусу. Червоні під загрозою своєму запіллю були змушені швидко виводити з бою бронепотяги, цю головну свою силу на залізницях.

Запоріжці добре зрозуміли своє завдання й гаразд його виконали.

Взагалі, наша чисельна й моральна перевага надворогомначих напрямках і відповідне керування військами добре відбилася на нашій операції.

РОЗДІЛ XXVIII.

Східна армійська група (Наддніпрянська Армія).

Стан Наддніпрянської армії.

Сх. ч. 19.

Ситуація на відтинку Наддніпрянської Армії складалася поважно. Ворог попередніми боями вже виявив 45-у дивізію з доданими до неї

частинами.

Але гро 14 большев. армії ще не визначило своїх намірів.

Треба було вживати відповідних заходів, щоби стримати навалу червоних, склад же Наддніпрянської Армії невеличкий кількосно, до тогож частини її ще й не скупчилися.

Обставини ж вимагали швидких і рішучих чинів, щоб захистити правий фланг і тил центральній групі. Розглянемо докладніше цю справу.

На фронті провадила акції лише 3-я Залізна дивізія.*)

Повстанчу групу Ю. Тютюнника (Київська див.) було розміщено в районі Ворошилівка—Тиврів. 9-та Залізнична дивізія, слабенька чисельно, зосередилася в Жмеринці. В цьому ж районі вже розмістилася й 11-а гал. бригада.

Справи з другою дивізією (Січ) не було ще остаточно залагоджено. Нарешті було покладено не розформовувати її, а призначити туди нового начальника, полк. Бондаренка. Але от. Божко не здавав своїх позицій і погрожував: „збройно оборонити свої права“. Треба було ліквідувати цього напівбожевільного отамана. Це тертя прикро відбивалося на боєздатности 2 дивізії.

Лішалася ще недосить витривала Волинська група, що перебувала в цей час в районі Війтівців.

Волинці не брали участі в боях вже біля 3 тижнів. Новий ком. групи Волинської полк. Осмоловський працював над її упорядкуванням. Щоб реорганізувати цю групу і зміцнити її, Начальником Штабу групи призначено Генштабу полк. Мішківського. Цей видатний старшина значно спричинився до відновлення її боєздатности.**)

Командармом Наддніпрянської призначено от. В. Тютюнника, Начальником Штабу — от. Сінклера, 1-м Генквартром — полк. Капустянянського, 2-м от. Янушевського.

*) За героїчні бої під Вапняркою, надзвичайну стійкість та витривалість 3 дивізії її надається назву „Залізної“.

**) Генштабу полк. Євген Васильович Мішківський працює на відповідальних посадах в Українській Армії ще з 1917 року. Він брав діяльну участь в організації Гал. Армії і в керуванні нею під Львовом на посаді Шефа Штабу Н. Є. Г. А. Далі його було призначено Начальником Штабу Східного фронту в Наддніпрянській Армії.

Полк. Мішківський справжній багатир тілом і духом, людина нестриманої енергії, великої працездатности й лицарської вдачі. Надмір енергії навіть трохи шкодив йому. За всяку працю Євген Васильович хапався сам; правда, все кипіло в його руках, але підлеглі привичаювалися покладатися на свого начальника і, коли він відходив від праці, то справа гальмувалася. Цього вельми хороброго старшину було смертельно поранено ворожим стрілом в героїчній сутичці під Чорним Островом в 1920 році.

Українська армія через його смерть понесла важку втрату.

Персональний склад Ш. Д. А. увійшов сповна до Штабу Наддніпрянської Армії.

Командарму Наддніпрянської підлягали також усі повстанчі відділи на терені України і від нього одержували зарядження.

Як бачимо, лише одна дивізія була на бойовому фронті Наддніпрянської Армії, решта частин допіру скупчувалися.*)

Отже сили Наддніпрянської Армії були порівнюючи невеликі, ще до того розпоросені, а завдання дуже важливі.

Заходи Ш. Н. А. до Командування Наддніпрянської Армії брало зміцнення Армії. під розвагу ці обставини і хотіло підсилити свій склад. На нараді 10. VIII, що відбулася в Кам'янці під головуванням от. Петлюри, представники Наддніпрянської Армії просили Шефа Штабу от. Юнакова і ген. Курмановича, щоб до Наддніпрянської Армії було приділено принайменше дві бригаді галичан. Ш. Г. О. не пристав на це. От. Сінклер мав палку розмову з вищими чинниками Гол. От. з приводу завдань, які покладено на Наддніпрянську Армію. Він зазначав, що Наддніпрянська Армія подолає боронити лише напрямки Вапнярка—Бирзула, Христинівка—Тальне, Христинівка—Умань, висунути ж яку будь частину далеко на північ на Володарку (о 15 вер. на схід від Сквири) не можна, бо тоді 14 большев. армія зможе прорватися на Жмеринку або Козятин; ген. Курманович з цим не зовсім погодився. Однак Штаб Наддніпрянської Армії лишився при своїй думці й перевів її в життя, і тому лише, як побачимо далі, допіру міг виконати своє завдання.

Пляни Штабу Наддніпрянської Армії і розпорядження.

Командування вирішує висунути дві групи на важливіші напрямки Одеський і Христинівський, ці правдоподібні шляхи руху гро 14 большев. армії; своїж резерви зосередити в районі Жмеринки, щоб підтримати той із напрямків, де виявляться головні ворожі сили. Штаб теж мав на увазі, опанувавши Христинівкою, висунути бронепотяги й повстанчі відділи по залізниці на північ на Шполю—Квіткове, щоб перетяти ворогові і цей шлях відвороту.

Наступ на Бирзулу мусив розпочати полк. Удовиченко, на Христинівку—Умань от. Ю. Тютюнник (телеграма ч. 2173/к від 13. VIII).

Вислід. Як бачимо, всю увагу звернено лише на Одеський і Христинівський напрямки, на Володарку не відріжається жадної частини. Чисельна центральна група мала повну змогу прикрити своє праве крило власними засобами. Наддніпрянська Армія почала виконувати наказ ч. 4 по духу, а не по формі. Отже головна думка Шт. Н. А. — тримати міцно в своїх руках залізничні вузли Вапнярка й Христинівка, скупчити резерви для дальшого маневру і таким чином надійно прикрити операційну лінію центральної групи.

*) Від Жмеринки (осередку скупчення резервів) до бойових частин 3-ої дивізії більше ніж 110 вер.

Наступ полк. Удовиченка.

Бої 14—16. VIII. 14. VIII Залізна дивізія несподівано для ворога Сх. ч. 19. переходить в наступ*) і в трьохденних гарячих боях наносить ворогові поразку й відсовує його геть на південь, вер. на 15. Ст. Рудниця лишається в наших руках.

Контрнаступ червоних. Але підсилившись, ворог уже 16-го увечері Бої 17. VIII. розпочинає контрнаступ на широкому Сх. ч. 19. фронті, охоплюючи крила 3-ої дивізії своєю кіннотою й комуністичними відділами.

17-го бої точаться з перемінним успіхом. 3-я дивізія понесла важкі втрати. Між иншим смертельно поранено молодого смілого командира 8 полку полк. Царенка.

Ворог увесь час насідає на 3 дивізію і примушує її відходити крок за кроком.

Ситуація 19. VIII. Увечері 19. VIII складалася загрожуюча ситуація. У Залізних стрільців брак набоїв, полки знесилилися від безперервних боїв.

Ворог своїми атаками намагається звалити 3 дивізію. Нами залишено Крижопіль і Гарячківку. Однак Залізна ще бється.

Штаб Наддніпрянської Армії вживає всіх заходів, щоб надіслати набоїв до полк. Удовиченка і підсилити його свіжими частинами. От. Ю. Тютюнник зі своєї групи з наказу Штабу надсилає до 3 дивізії 50% свого вогнеприпасу; з Могилева екстремним паротягом теж наспівають набої, але все це підходить по краплі.

В цей час вже поспішає на допомогу полк. Удовиченкові 11 гал. бригада. З її підходом 19-го увечері становище поліпшало.**)

Бої 20—21. VIII. 20. VIII Вапнярська група знову йде в наступ, Сх. ч. 19. вибиває ворога з Крижополя та Гарячківки й тисне його на південь. Ми захопили полонених, обоз, кулемети.

21-го знову розпочинаються жорстокі бої, червоні атакують наш фронт. Цілий курінь 11 гал. бригади виведено зі строю. Тільки пізно вночі ворога відбито і він подався назад.

Гух групи Ю. Тютюнника. 15-го Київська група починає свій форсований марш і швидко „по повстанчому“ рушає вперед. Вона перевозить свій вантаж і деякі відділи по залізниці на Вапнярку—Христинівку.

Стройові частини йдуть через Гайсин—Брацлав на Христинівку. Треба тут сказати, що Христинівку й Умань вже встигли захопити наші повстанці й вибили відтіля червоних, які відійшли на Погребище.***)

*) Для координації акцій полк. Удовиченка і Київської групи було наказано 3-ій див. рушити вперед тоді, коли в Брацлав увійдуть частини Київ. групи.

**) 11 гал. бр. і 3 див. складають Вапнярську групу під керуванням полк. Удовиченка.

***) В допомогу повстанцям надіслано бронепотяг.

В цьому районі зібрався цілий букет з отаманів. Тут опинився організований відділ Павловського, що з пропозиції полк. Удовиченка вирушив з Вапнярки на Христинівку. Так само сюди підійшов нестриманий і палкий от. Зелений, що користувався такою любов'ю й пошаною буйної Таращі. В Уманю перебувало ще декілька ватажків меншого калібру.

Вже 19-го одна дивізія Тютюнника підходить до Уманя. 20-го ж вся група зосередилася в районі Христинівка—Умань—ст. Яроватка. От. Ю. Тютюнник зі Штабом дістався на ст. Христинівку.

Він вимагав підлеглости собі з боку всіх отаманів і їх загонів. Необхідно підкреслити характерну рису ватажків повстанчих — це небажання працювати вкупі і підлягати один одному. Слабіша постать мусить шукати для себе вільніших просторів. Тому зрозуміло, що от. Зелений не хотів співділати з от. Ю. Тютюнником і подався зі своєю дивізією на північ на Б. Церкву, щоб через Канів ударити на Київ.*)

21-го окремі відділи Тютюнника просовуються на Шполю.

Таким чином, за шість діб Київська повстанча група пройшла 140 вер. і досягнула призначеного їй району.

Вислід. Отже до вечера 21-го група Ю. Тютюнника вже обсадила Христинівку. Цим унеможливлено ворогові відворот по залізниці Христинівка—Козятин.

Наші бронепотяги з авангардом просунулися в напрямку на Шполю. На цьому напрямку ворога майже не виявлено.

Ворог з Христинівки відійшов на Погребище, де його перехопили Запоріжці.

Трохи гірше була справа на Одеському напрямку. Там після тижневих упертих боїв Вапнярська група нарешті лишилася на вихідному становищі. Захопити Бирзулу й розбити ворога не пощастило. Тут визначилися значні большевицькі сили. Вапнярська група досить знесилася. Наші резерви поволі підходять до Жмеринки.**)

На нашу думку, полк. Удовиченко трохи поспішив зі своїм наступом. Згідно з директивою він мусив почати свій рух тоді, коли Ю. Тютюнник опанує м. Брацлавом (телеграма ч. 2173/к)

Проте енергія, витривалість та активність Залізної див. заслуговує бути відміченою. Так само 11 гал. бригада наспіває вчасно і бється завзято поруч з 3 дивізією. Її допомога 19-го увечері значно підсилила 3-тю дивізію.

Ю. Тютюнник добре організував свій марш і швидко його перерів.

*) Склад відділу Зеленого: 3—4 тис. людей, 400 кіннотчиків, 6 гармат, і величезний обоз. Набоїв обмаль (про Зеленого див. чч. I—II „Походу“, стор. 22).

**) Все ж Вапнярська група надійно прикривала напрямом Вапнярка—Жмеринка, лише треба було зміцнити її і відповідним маневром своїх резервів допомогти їй.

РОЗДІЛ XXIX.

Ситуація на Україні до 22.VIII і евентуальні плани червоного командування.**Південна добровольча****Армія.**

Сх. ч. 20.

На Лівобережжю становище для червоних було мало-що не катастрофічним. Большевицькі армії, що оперували проти Денікіна на Україні, було розбито вщент і вони тікали на північ. Подаю цікаву виборку з сов. радіо від 12.VIII в Київ: „Армія бежит, командний склад отсутствует, мы катимся, как яблоко, не известно, где остановимся“.

На Правобережжю большевикам теж не переливки. На Україні провадила операції так звана Південна Добровольча армія під проводом ген. Май-Маєвського. Розбивши червоних по тривалій та впертій боротьбі в Донбасейну, він гнав їх через Харків на Курськ. На цьому напрямку головним осередком був так званий Добровольчий корпус (дивізії Корнілівська, Дроздовська, Марківці та інші).

Гвардійський „корпус“ ген. Бредова натискав через Полтаву на Київ вздовж Дніпра.

Вже 16.VIII Добрармія опанувала рубіж Черкаси—Золотоноша. Корпус Шкуро теж сфорсував Дніпро в районі Катеринослава—Олександрівськ і лівим крилом рушив на Кривий Ріг—Знаменку. Ще 12.VIII захоплено Знаменку. До 21.VIII Терська-Кубанська дивізія вже посідала Квіткове і висунула передові відділи на захід в напрямку на Білу Церкву і на південь в напрямку на Христинівку.

От. Ю. Тютюнник з Христинівки визначив свої бронепотяги і авангард на Тальне—Шпола назустріч пластунам. Удовиченко пильнував напрямку Вапнярка—Жмеринка.

Фактично залізничні шляхи для відвороту 14-ої армії на північ відкрито.

Становище на На Херсонщині над сов. владою стряслося лихо.**Херсонщині.**

Сх. ч. 20.

Там, як ми вже зазначали, оперувала 14-та армія *).

Вона розміщалася приблизно так: 58 дивізія гро своїх сил перебувала в районі Херсон—Миколаїв, ліве крило її спиралося на Кривий Ріг; 47 дивізія — в Одесі і на північ до Бирзули; нарешті, проти Удовиченка — 45-а див., значно підсилена окремими відділами.

Махно і повстанці.

Сх. ч. 20.

На побережжю Чорного моря з'явився новий грізний для червоних ворог, анархіст Махно. Цей отаман вкупі з нашими численими повстанчими загонами та відділами почав немилосердно нищити комуністів. Махно і повстанці натискували на 58 дивізію.

*) Вся південна група 14-ої армії, загубивши зв'язок зі штабом армії, підпорядковувалася штабу 12-ої армії.

Яскраво малюють ситуацію на побережжі Чорного моря перехоплені нами шифровані радіозвіти штабу 58 дивізії; подаю з них витяги.

„Из Николаева для Киева и Одессы, адреса: Киев Реввоенсовет 12 армии, копия предсоветобороны Раковскому и Одесса Реввоенсовет Южной группы 12 армии.

Возбужденное состояние красноармейцев и команды бронепоездов, несколько успокоившись после дневного митинга, крепче стало повышаться под влиянием провокаторов, наводнивших вокзал. Ночью были подожжены эшелоны с двух противоположных концов. Задержано и расстреляно много подозрительных личностей, в числе их греческий подданный со шнурами в коробке и списком в кармане. Один поджог удалось ликвидировать быстро и безболезненно, другой же быстро стал распространяться и сразу охватил несколько десятков вагонов, которые сгорели до тла. Сгорели пакгаузы и один вагон с удушливыми газами.

Начался наглый грабеж вещей, выбрасываемых из горящих вагонов, перешедший в открытый грабеж отдела снабжения. Разграблено все обмундирование, белье и масса продуктов, несмотря на массовые расстрелы грабителей. Посланные для прекращения грабежей части сами после продолжительного пребывания в этой атмосфере принимали участие в грабеже; лишь к утру при помощи броневых автомобилей и самых репрессивных мер удалось грабеж приостановить. Большая часть команды бронепоездов, после взрыва последних с оружием направилась для соединения с Махном, меньшая расчищает дорогу на Одессу. При подобном настроении частей едва ли удастся удержать Николаев.

Занятие противником Николаева грозит захватом всей группы 58 дивизии действующей в этом районе. Просим срочного распоряжения. 15.VIII Начдив. Федько. Политком дивизии Михайлович“.

Шифрована радіотелеграма о 16 год. 15.VIII з Миколаєва на тіж адреси:

„Разложение частей в соприкосновении повстанческими массами достигло максимума. Наводненные махновскими агентами части боеучастка Кочергина с большинством командного состава перешли на сторону Махно. Штаб боеучастка захвачен Махновцами. Кочергин тяжело ранен. Политком убит. Настроение частей, находящихся в Николаеве, махновское. Команда бронепоездов послала делегацию к Махно оцепила вокзал и Штадив., собрала вооруженный митинг, требуя ареста Штадива и присоединения к Махно. Митинг удалось закончить благополучно. Отдан приказ о взрыве бронепоездов. При соприкосновении с повстанческими массами можно ожидать присоединения к ним остальных частей. Политком Михалевич“.

Нарешті шифрована радіотелеграма від 17 год. 45 хв.:

„Части 3 бригады перешли к Махно. Кочергин и Политком убиты. Весь район на север от Николаева в руках повстанческих

и Махновських банд. Часть 2 бригады отходит на Бригада Федотова отходит из Херсона на Николаев“.

Хоч 58-а дивізія і несла важкі втрати під тиском повстанчої хвилі і рухомих відділів Махна, але не розпорошилась і, зеднавшись з „охороною побережжа“ — матроськими відділами, починає організовано просуватися на північ на Вознесенськ.

Вільні від большевиків простори заповнюють добровольчі частини і наші повстанці. 47-а дивізія теж потрошку просовується на північ.

Евакуація Київа. На Київщині під ударом Українських військ і Добармії совітська влада починає евакуацію м. Київа.

Схема ч. 20.

Вже 16.VIII вирушили з Київа центральні установи. Та проте евакувати Київ було надто важко, бо повстанець Ангел перегородив залізницю Київ—Ніжин, та й на цьому шляху погрожувала Добармія. Для сов. військ лишався ще один вільний залізничний шлях — це Київ—Коростень—Мозирь, по якому і рушила з Київа сила ешелонів. При допомозі броневі фльоти (6 пароплавів) розпочалося евакуацію майна на північ також Дніпром.

Отже як бачимо, для большевиків набирають першорядного значіння залізничні вузли: на півночі Коростень і Мозир, на півдні — Вапнярка і Христинівка, що запирали Жмеринку і Козятин *).

Треба зазначити, що й на інших фронтах большевики несли поразку за поразкою (отжеж і поляки успішно просовувалися вперед на Рівне—Сарни).

Рейд Мамонтова. Особливо схвилював большевиків відважний рейд кінного корпусу ген. Мамонтова, який прорвав большевицький фронт та ударив на глибоке заплілля. Мамонтов здобуває 5-го серпня Тамбов, 10.VIII—Козлов, 15-го—Лебедянь, 18-го він повертається назад, бере Єлець і 32-го на захід від Воронежа вже подає руку донцям і добровольцям.

Як бачимо, ситуація для сов. Росії складалася загрожуюче. Однак большевицьке командування не спускає рук.

Плани червоних. З Колчаківського фронту поволі підходять резерви. З Кавказу під Вороніж підтягується сильний кінний корпус Буденного.

Близчим завданням червоні ставлять, після відвороту з України, зміцнити своє праве крило, базуючись на залізницю Могилів—Гомель—Коростень, і відціля ударити по лівому крилу Української Армії назустріч південній групі (14-й армії).

В той же час, скупивши сильну групу в районі Воронежа, прорвати тут добровольчий фронт і загрожувати південній добровольчій армії і найбільше висунутому напрямку Курськ—Орел.

*) Про цю ситуацію було представниками Штаба Наддніпрянської армії докладно поінформовано майора французького генштабу Сегане, який прибув 13.VIII до Кам'янця. Майор у Жмеринці мав побачення з С. В. Петлюрою.

Червоні також сподіваються, що Петлюра й Денікін ідуть разом доти, поки не зійдуться близько, а тоді вони певно перегризуться; і тоді прийде черга й большевикам їх бити *).

РОЗДІЛ XXX.

Акції Українських Армій з 23 до 27 і стосунки з Добрармією.

Плян Ш. Г. О. Штаб Головного Отамана, оцінивши ситуацію, Сх. ч. 21. рішає:

- 1) Провадити центральною групою дальший наступ на Київ.
- 2) Полк. Вольфові ставиться завдання захопити Коростень кіннотою, зруйнувати шлях Коростень—Мозирь і взагалі забезпечити ліве крило центральній групі.
- 3) Пересунути бригаду У. С. С. в Жмеринку на допомогу Наддніпрянській Армії. Н. К. Г. А. мусила сюди ж перевести 14-ту гал. бригаду з Винниці.
- 4) Вжити заходів, щоб уникнути ворожих акцій проти Денікіна і налагодити з ним бойове співділання.

Події на Вапнярському напрямку з 23 до 27.

Міньба думками між от. Сильний натиск большевицьких частин Юнаковим і Ш. Д. А. на Вапнярському напрямку і виявлення їхніх значних резервів в районі Бирзула—Вознесенськ могли спричинитися до прориву червоних на Жмеринку і захоплення ними бодай тимчасово цього вузла. Ця обставина змішала б усі карти вищого командування і, зрозуміло, відбилася б негативно на нашому наступі на Київ.

Тому Ш. Г. О. з великим занепокоєнням поглядає на Одеський напрямок, бо от. Юнаків і Ген. Курманович не мають певної надії, що Наддніпрянська армія власними силами справиться зі своїм завданням.

От. Юнаків обмінюється по апарату думками зі Штабом Наддніпрянської Армії і висловлює свої погляди й міркування.

От. Юнаків рахує необхідним, щоб Наддніпрянська Армія негайно перешла в наступ проти Вапнярської групи. Волинську групу, на його погляд, найдоцільніше перевести на Христинівку і відтіля вже чинити нею на ліво крило ворога. В маневрі мусить взяти участь також і група Тютюнника. Безпосередній захист Жмеринки доручити Галицькій Армії.

Штаб Наддніпрянської Армії трохи спокійніше оцінює ситуацію: він теж має на думці перейти в загальний наступ, але лише по скінченню скупчення свого маневреного резерву — Волинської групи. Волинців небажано перевозити на Христинівку, бо червоні лише в 18 верстах від Вапнярки, де точаться уперті бої; перевозка ж по

*) Большевики відверто висловлювали цей погляд при своєму відвороті і обіцяли населенню швидко повернутися назад на Україну.

залізниці йде дуже мляво. Крім того не можливо, поки не зясовано наших взаємовідносин з Добрармією, щоб Київська група звільнила напрямом Христинівка—Шпола (див. додатки: телегр. Ш. Н. А. і розмова полк. Капустянського з осаул. Грицьовим). Директиви 23.VIII Штаб Наддніпрянської Армії директивою став від 23.VIII вить своїм частинам такі завдання:

1. Групі Удовиченка (3 див., 11-а гал. бриг. і 9-а Залізнична див.) активно прикривати Вапнярський вузол.

2. Волинська група скупчується в районі Тульчин—Кирнасівка (вихідне становище для маневра). До неї приєднується 2-а дивізія, що вже була на поході з Жмеринки в Тульчин; вона входить у підлеглість Штабу Волинської групи *).

3. Київській групі для надійнішого забезпечення Христинівського напрямку обсадити Умань одною дивізією.

Взагалі малося на увазі до 27-го закінчити перегруповання і тільки тоді всіма силами розпочати маневр, що до знищення Бирзульської ворожої групи, що билася з Удовиченком.

Бої з 23 до 26.VIII. З 23-го до 26-го на Вапнярському напрямку Сх. ч. 21. точаться уперті бої, червоні намагаються продертися на Вапнярку й далі на Жмеринку. Група полк. Удовиченка заступає їм шляхи. Деякі місцевості переходять двічі-тричі з рук до рук.

Червоні для підтримки свого наступу висилають партизанський відділ Криворучки на запілля Удовиченкові. Для ліквідації цього відділу довелося стягнути з фронту один полк 3-ї дивізії і відрядити один курінь новоприбулої Північної дивізії.

Ситуація до 26-го. Ворог цілий час підвозить підсилки зпід Одеси. Удовиченко, знесилившись в боях, просить зміцнити його якою будь частиною, напр. Північною дивізією. Штаб армії тримається своєї попередньої думки не витрачувати резервів на підтримку Удовиченка з фронту, а ввести в бій всю Волинську групу, лише по її скупченню по певному пляну. 2-а дивізія вже перейшла до Тульчина. Частини Волинської групи скупчуються.

На напрямку Умань—Вознесенськ наші передові частини вже увійшли в дотик з розвідкою 58 сов. дивізії.

Таким чином: 1) до 27-го ворог не спромігся прорватися на Вапнярку, бо група Удовиченка успішно боронила цей напрямок; 2) розвідчі відділи Ю. Тютюнника стрінулися з Добровольцями на Квітківському напрямку і з розвідкою 58-ї сов. дивізії; 3) наш резерв — Волинська група — і 2-а дивізія зосереджувалися в призначеному районі; 4) ворог ще не виявив остаточно напрямку прориву гро своїх сил, бо ще не було введено ним в бій ні 58-ї див. ні всіх полків 47-ї дивізії.

Вислід. Таким чином: 1) до 27-го ворог не спромігся прорватися на Вапнярку, бо група Удовиченка успішно боронила цей напрямок; 2) розвідчі відділи Ю. Тютюнника стрінулися з Добровольцями на Квітківському напрямку і з розвідкою 58-ї сов. дивізії; 3) наш резерв — Волинська група — і 2-а дивізія зосереджувалися в призначеному районі; 4) ворог ще не виявив остаточно напрямку прориву гро своїх сил, бо ще не було введено ним в бій ні 58-ї див. ні всіх полків 47-ї дивізії.

*) Треба зазначити, що от. Божко засів зі своїм бунчуковим курінем в „бест“ в районі ст. Митьки, погрожуючи відтіля „флянговим ударом“ Штабу Наддніпрянської Армії, який 20.VIII перейшов до Жмеринки. Утворився мов би новий бойовий напрямок. Нарешті батька Божка 26-го було заарештовано в Жмеринці. Він в сутичці, що виникла підчас арештування, втратив одно око.

Стосунки з Добрармією.

Доповідь Ю. Тютюнника. Частина Наддніпрянської Армії перші ^{Сх. ч. 21.} увійшли в дотик з Добрармією. Так, на відтинку Київської групи наші передові стежі ще 21.VIII здибалися на ст. Сигнаївка (на північ від Шполи) зі стежами Терсько-Кубанської дивізії. Ком. групи Київської, отримавши ці відомості, повідомляє телеграмою ч. 166 від 22.VIII, що пластуни посідають ст. Квіткове, і, дізнавшись про наш рух на північ, посовуються на Білу Церкву, але тримають свої відділи й на напрямку Квіткове-Христинівка. От. Ю. Тютюнник прохає у Командарма вказівок (на протязі 12 годин), бо можливо сподіватися початку бойових акцій з боку денікінських відділів.

Телеграма Командарма Наддніпрянської Від Гол. Командування поки що не було по Українському війську жадних вказівок на випадок зустрічі з Добрармією. Командарм Наддніпрянської дає Комгрупи Київської того ж 22-го відповідь: „до мого наказу поки що утриматися від активності проти військ Денікіна, але вишліть до них парляментарів, яким дайте завдання з'ясувати погляд добровольців на Україну і ставлення їх до наших військ“.

Телеграма Ш. Г. О. Копію цієї телеграми надіслано до Ш. Г. О. 23.VIII від нього отримано таке розпорядження: „На випадок зустрічі з частинами армії Денікіна належить триматися до дальшого розпорядження слідуючих норм: 1) належить безумовно не вдаватися в ворожу акцію; 2) пропонувати військам Денікіна, щоб вони не займали тих місцевостей, які є вже в наших руках, або маємо посісти; 3) пропонувати їм звільнити район нашого походу, щоб не спиняти нашого руху; 4) прикласти усіх зусиль, щоб докладно розвідати організацію, стан військ, кількість і завдання, моральний настрій, озброєння та одяг і амуніцію армії Денікіна. Далі, належить розвідати, яке ставлення Денікінських військ до Української Держави і до наших військ. Негайно повідомити, які дані одержано вже що до цих питань. Остаточні вказівки незабаром буде дано“.

Аналогічні телеграми надіслано і до інших армійських груп.

Делегація до 23.VIII отримано відомості з Київської групи, що **Добрармії.** Денікінці на Квітківському напрямку не ставляться до нас вороже, а навіть бажають битися з нами поруч (але під керівництвом „Южної армії“). Добровольці на цьому відтинку пропонували нам демаркаційну лінію приблизно по лінії їхніх передових частин. Ком. групи Київської запропонував їм свою. Ми висилаємо делегацію для встановлення демаркаційної лінії“.

Командарм Наддніпрянської звертається тоді з проханням до Ш. Г. О. по таких точках: 1) щоб Ш. Г. О. перебрав на себе переговори з Денікінським командуванням, 2) щоб Ш. Г. А. визначив бажану демаркаційну лінію, бо самостійне вирішення цього питання Штабом Наддніпр. армії може повести до небажаних наслідків, позаяк може не виявити погляду вищого командування.

24.VIII у відповідь на це було отримано від Ш. Г. О. таку телеграму ч. 216:

Проект демаркаційної лінії Ш. Г. О. „Головний Отаман згоджується на пропонувану демаркаційну лінію, але бажав би її простягти від Коростеня далі на Канів і по Дніпру на північ з тим, щоб з просовуванням наших армій, ми мали б змогу на лівому березі Дніпра на північ від Канева обсадити своїми відділами мостові причілки. Коли Денікінці згодяться на це, то буде сформовано політичну військову місію, яку буде надіслано до фронту для тримання постійного зв'язку з Денікінською Південною армією для спільних акцій та усунення можливих непорозумінь. Нарешті Гол. От. бажає, щоб не було ніяких бойових сутичок між нашими військами та Денікінцями, на що необхідно звернути увагу військ“.

25.VIII надіслано Штабом Наддніпр. Армії делегацію до Квітківської групи денікінських військ; нашим делегатам дано відповідне зарядження про демаркаційну лінію. На чолі делегації стояв сотн. Ген. Штабу Пересада.

Ми довше зупиняємося на перших наших взаємовідносинах з авангардними частинами так зв. Південної (Южної) армії, щоб надати належний ґрунт для зрозуміння наступних подій.

Вислід. Отже: 1) Ні сам Головний Отаман, ні його Штаб, ні вищі військові керівники не бажали починати боротьбу з денікінцями в мент спільної боротьби з червоною армією. І наше військо, навіть така партизансько-демократична група, як Київська, поставилася до перших відділів Добрармії обережно-неутрально.

2) Ш. Г. О. видає низку розпоряджень, щоб уникнути ворожих сутичок з Добрармією і пропонує демаркаційну лінію, гадаючи можливим досягнути будь якої згоди.

3) Ті частини Добрармії, які оперували на Квітківсько-Христинівському напрямку, теж не поставилися до наших військ вороже, а першими пропонували нам демаркаційну лінію. Правда, треба взяти на увагу, що це була козака Терсько-Кубанська дивізія, а козаки, надто кубанці, прихильно ставилися до національних змагань.

4) В Кам'янцю і Штаб Гол. От. і Штаб Наддніпр. Армії через своїх представників відверто вказували представникам Антанти на необхідність утворити спільний протибольшевицький фронт.

РОЗДІЛ XXXI.

Наступ центральної армійської групи і бої з 23 до 27. VIII.

Друга фаза.

Бої під Фастовом. Наступ на Київ центральної групи скомбіновано так: на Фастів наступає 3 корпус, за ним на залізницю Козятин-Фастів поволі скупчується й 1-ий гал. корп. На Білу Церкву йдуть Запоріжці.

Червоні під Фастовом 24. VIII поставили галичанам сильний опір; не зважаючи на це, їхні позиції (на південний захід від Фастова: сс. Кітайка-Ставище) цього ж таки дня, після гарячого бою, було проломано. Здеморалізований ворог подався далі на північ. Бригади 3-го корп. переслідують його.

Бої за Білу Церкву. Цікаві бої точилися за посідання Білою Церквою. 24. VIII 6-та Запоріжська дивізія захопила Б. Церкву. Після бою сюди прибув Комгрупи зі своїм Штабом. До Б. Церкви наближався й партизанський загін от. Зеленого.

В цей час в Штабі Запоріжської групи були отримано відомости, що зі сходу з боку Квіткового на Б. Церкву насовується трьохполкова большевицька бригада з бронепотягами.

Полк. Сальський, вживши різних хитрощ *), нарешті умовив таки от. Зеленого, щоб він взяв активну участь в обороні Б. Церкви, та погодився тимчасово підлягати розпорядженням Штабу Запоріжської групи. За це пообіцяно партизанам передати увесь вогнеприпас, що поведеться захопити у ворога в бою.

25. VIII червоні вдерлися в Б. Церкву, їм з фронту дали добру відсіч Запоріжці, а на большевицькі обози налетів гурганом зі своїми повстанцями от. Зелений. Там було чим пожитися. Швидко поле вкрилося ворожим трупом. Червоних було розбито вщент.

В наши руки впала значна військова здобич: бронепотяги, гармати, кулемети та інше.

От. Зелений отримав свою частку з військової здобичі, сердечно попращався з Запоріжцями й посунув далі на Канів.

Вислід. Отже до вечера 26. VIII бригади 3 корп. опанували Васильковом.; 1-ий корп. зосередився в районі Корнин-Попельня, Запоріжці уступом ззаду. Ворог в повному відвороті.

Всі шляхи від Мотовилівки на Київ забито потягами, де зовсім припинився всякий рух.

Таким чином, центральна група була готова до атаки Києва; правда, ворог ще намагався захищати підступи до Києва на укріпленій позиції, але це з огляду на загальну ситуацію було згори засуджено на неуспіх.

Н. К. Г. А. ще 24. VIII натякає Штабу Г. О. у своїй телеграмі на необхідність швидче рухатись на Київ, щоб першими захопити його зі всім його багатоміліярдовим майном. Та й всі частини, що оперували на Київському напрямку, захопилися своїм наступом і були окрилені бажанням, чим мога скорше вибити червоних з Золотоверхого Києва.

Рівнож Наддніпрянська Армія, виконуючи своє важке завдання, всеж думкою була з Гал. Армією й Запоріжцями під Києвом. Ще 24. VIII Командарм Наддніпрянської висловлює бажання дальших успіхів Гал. Армії і сподівається, що вона швидко здобуде Київ.

*) Урочиста вечера з запоріжськими щирістю та гостинністю та инш.

Телеграми Ш. Н. А. Подаю характерні телеграми Шгабу Наддн. і Н. К. Г. А. А. і Н. К. Г. А., якими обидві ці установи обмінялися: „Шгаб Наддн. А. радіє великими успіхами братерських військ, котрі женуть ворога, відходячого на Київ. Зі свого боку війська й Шгаб Наддн. Армії вживають усіх заходів, щоб забезпечити праве крило головних сил, оперуючих на Київ, маючи надію розбити й знищити ворога. Ч. 2228/к“.

Відповідь: „Гал. Армія щиро дякує за Ваш братерський привіт; виконуючи наше завдання, ми не турбуємося за правий фланг, знаючи що там стоять герої-наддніпрянці. Дай Боже, особисто подякувати Вам у Києві“.

Одначе неясність ставлення до нас Добрармії непокоїла командний склад і війська. Запоріжці посовувалися на схід, проте цілий час поглядали в бік Квіткового (відкляла наближалася Терсько-Кубанська дивізія) і тримала одну дивізію в резерві, на всякий випадок.

Події на Шепетівському напрямку.

Ситуація на лівому крилі. Трохи гірше склалася ситуація на лівому Сх. ч. 21. крилі. 2-й корп. лишався своїм гро в Житомирі і не чинив активно проти Коростеня. А там поволі почали скупчуватися недобитки 44-ї дивізії, туди ж наспівали й деякі підсилки з півночі та евакуовані з Києва.

На північ від Звягеля проти Січовиків звилася червона повстанча бригада, вона складалася з волиняків, що не співчували україно-польській згоді. До того ж і наші співники, це треба зазначити, вели якусь подвійну політику і турбували Шгаб С. С. своїми ворожими кроками. Так, напр., на схід від Звягеля 26. VIII вони захопили цілий обоз одного з полків групи С. С. Траплялися декілька разів аналогічні випадки, але в менших розмірах.*) Все це прикро відбилося на настрою С. С.

Взагалі ні С. С., ні 2-й корп. не зробили серйозної спроби захопити Коростень.

Командування С. С., обурене ворожим ставленням поляків, на власну руку вирішує звільнити напрямом Звягель—Коростень і відійти на Житомир. Нехай, мовляв, поляки та большевики б'ються проміж себе на Коростенському напрямку.

Оцінка дій на Київському й Коростенському напрямках.

Оцінка напрямку Н. К. Г. А. веде наступ від Козятина на Київ руху 1 го к-су. вздовж залізниці Козятин—Фастів, 3-й корп. іде Сх. ч. 21. в бій, 1-й корп. тримається в резерві ззаду. На шосе Житомир—Київ не звернено жадної уваги.

На нашу думку, з огляду на сприятливі обставини являлося можливим 1-й корп. увесь, або краще дві його бригади скерувати на Житомир, а решту тримати в резерві. Бригади 1 к-су з Бердичева могли зосередитися в Житомир вже 22-го і 23-го розпочати наступ на Київ.

*) Захоплене в більшості випадків повернулося назад.

На Київському напрямку 3-й корпус легко справлявся з слабшим від нього ворогом.

У Фастові, як уже зазначалося, лише дві бригаді з цілого корпусу побили ворога. До того ж Запоріжці надійно забезпечували праве крило і на разі потреби могли подати допомогу 3 корпусу.

Нарешті боятися сильної диверсії з Києва також не приходилося.

Позитивні сторони зосередження частин 1-го корпусу в Житомирі були ось які: 1) Цим звільнявся всенький 2 корпус, який треба було намірити на Коростень і який правдоподібно вже здобув би цей вузол. 2) З Коростеня 2 корпус міг надіслати по залізниці на Київ на випадок потреби яку небудь частину. 3) Наступ бригад 1 корпусу по шосі уможлиблював викинути на північ окремі відділи, щоб зруйнувати залізницю Київ—Коростень і цим припинити евакуацію червоних з Києва раніш майже як за тиждень.

Небезпеки для окремого руху бригад 1-го корпусу по шосі на Київ не було тому, що шоса і залізниця Фастів—Київ зближуються по мірі підходу до околиць Києва.

Таким чином в мент рішучої атаки Києва всі сили центральної групи були б у маневровому між собою звязку. Крім того, 1-й корпус своїм рухом обходив всі большевицькі позиції, що прикривали Київ з південного заходу.

На нашу думку, акції групи полк. Вольфа Акції полк. Вольфа. назагал мляві.

2-й корпус перебуває з 21 до 26-го в районі Житомира, С. С. в Звягелю і за цей час не організовано рішучої акції проти Коростеня. Захопити його було досить легко.

Ш. Г. О. надає цьому вузлові важливого значення; він ще 21. VIII видає розпорядження, щоб кіннота групи Вольфа здобула Коростень і перетяла залізничний шлях на північ від нього.

Таким чином, здається нам, коректива до наказу ч. 4 про передачу Житомира групі полк. Вольфа була однією з причин, що Коростень не було здобуто. Другою причиною сталася пасивність групи Вольфа і нарешті неприємні інциденти у Січовиків з поляками.

Самостійно повзяті рішення С. С. відійти з призначеного їм напрямку на Житомир, на нашу думку, і не зовсім доцільне і не викликалось обставинами.

Загальні висновки що Взагалі, наш наступ на Київ пляново роз- до всіх напрямків. вивався. Безпечення з півдня операційної лінії на Київ провадилося Наддніпр. Армією поки успішно, одначе тут ще мусив розпочатися генеральний бій зі всею південною большевицькою групою. Ш. Н. А. вживав відповідних заходів для успішної боротьби з нею. Ш. Г. О. в тих же цілях видав розпорядження пересунути бригаду У. С. С. в Жмеринку.

На жаль Н.К.Г.А. не знайшла можливим виділити бодай одну бригаду в Жмеринку на допомогу Наддн.

Армії*), хоч на Київському напрямку у неї сили більше ніж вистарчало.

На Коростенському напрямку червоні потрошку зміцнюються, однак група полк. Вольфа була в силі їм протистати, а навіть при енергійних чинах і вибити їх з Коростеня.

Отже останній важливий крок — атака Києва, обіцяв повний успіх.

РОЗДІЛ XXXII.

Наступ Наддніпрянської Армії проти 45 сов. див.

Ситуація ворожа. До вечера 26. VIII вже остаточно виявилось групування ворожих сил. 58-а див., як зазначалося вище, почала рух на північ в напрямі на Вознесенськ; 45-а з боями проривалася на Вапнярку; 47-а скупчувалася в районі Бирзули в резерві.

Звідси вона мала змогу підтримати чи 58 чи 45 дивізію.

Ситуація наша. Скупчення Волинської групи доходило до кінця; правда, була ще на поході 4-а дивізія, але її передові ешелони вже наспівали.

Чекати далі було небезпечно. Ворог міг попередити нас. На Христинівському напрямку неутральність з боку Терсько-Кубанської пластунової дивізії розв'язувала руки Ю. Тютюнникові.

Командування Наддн. Армії рішає бити по черзі ворожі дивізії, починаючи з найнебезпечнішої для нас.

Директива ч. 2240/к. 26. VIII Ш. Н. А. видає директиву ч. 2240/к-
Сх. ч. 22 і 23. Ідея цієї директиви й головні її точки такі: Вся Наддн. Армія переходить в наступ, щоб знищити Вапнярську ворожу групу.

В дальшому малося, просунувшись наперед, посісти рубіж Рибниця (що на Дністрі) — Бирзула—Ольвіопіль і проробити собі вільні шляхи на побережжя Чорного моря. Наступ розпочинають разом усі три групи. Удовиченко — вздовж залізниці, Волинська група зосереджується в районі Верхівка—Ободівка, виграє фланг червоної Вапнярської групи і, просунувшись далі на південь, круто повертає на захід і бе по правому крилу й тилу 45 сов. дивізії і відтинає її від Бирзули. 4 дивізія Волинської групи в резерві Ш. Н. А.

Ю. Тютюнник забезпечує ліве крило Н. А. Він прямує на південь на Голованівськ—Ольвіопіль і своїм наступом стримує 58 сов. дивізію.

Бої з 27 до 30. VIII. Ворог 27. VIII енергійно атакує групу Удовиченка; спершу він натискує на праве крило (на 9 див.) й трохи відсовує його назад. 29 й 30-го він охоплює ліве крило, яке боронить 11 гал. бригада й 8 полк 3-ї дивізії й наносить їм важкі втрати.

*) Як то було наказано Ш. Г. О.

Група Удовиченка парирує цей наступ короткими контр-ударами.

Ситуація 30. VIII у вечері. До вечера 30. VIII на Вапнярському напрямку утворюється загрожуюча ситуація. Група Удовиченка знесилена й ледве-ледве тримається.

В деяких місцях на нашому лівому крилі ворог досяг наших позицій. Ворожим гарматним вогнем виведено зі строю наші 4 гаубиці і 5 легких гармат. Два бронепотяги теж зіпсувалися. Удовиченко має вночі дещо відсунутись назад. Нами залишено Крижопіль, Вапнярку евакується.

Однак Волинська група вже розпочала свій маневр. Штаб цієї групи скерував 1-у дивізію на Кодиму, 2-у — на Рудницю. 4 дивізія з розпорядження Ш. Н. А. скупчилася на північ від 11 гал. бригади, безпосередньо прикриваючи ліве крило групі Удовиченка. Бригада У. С. С. уже в Жмеринці в ешелонах.

Акції Київської повстанчої Дивізії Ю. Тютюнника перед наступом групи з 27 до 31. VIII. було розміщено так: 5-у в Умані, Сх. ч. 21, 23 і 24. 12-у в Тальному, бронепотяги з охороною у Шполі в дотику з Денікінцями.

Щоб прискорити собі рух, от. Ю. Тютюнник почав наступ на південь двома дивізіями і різними шляхами, маючи зосередити ці див. в районі Голованевська. Рух почався 28. VIII 12-ю дивізією. 5-а трохи затрималася, бо чекала на повстанця Волинця, який мав до неї приєднатися зі своїми відділами.

До 30. VIII Ю. Тютюнник сподівався досягнути Голованевська обома дивізіями. Свій Штаб він переводить по вузько-торовій колії в Гайворон, сам же комгрупи лишається при 5 дивізії.

На зустріч Київській групі швидко рушала 58 сов. див. і теж двома кольонами: меньшайшла на Юзефпіль-Покотилів, більша на Голованівськ, за ними ціла хмара обозів.

Зустрічні бої 30. VIII. 30. VIII почалися уперті зустрічні бої 5 дивізії в районі Голованевська з ворожою кольною. що залишила свій арьергард і прямувала на Грушки. В Покотиліві 12 дивізія також здибалася з ворогом.

Бої на Вапнярському 31. VIII Ш. Н. А. видає гострий наказ напрямку з 31. VIII до ч. 2254/к.: Військам виконувати послідню директиву і зліквідувати Вапнярську ворожу групу.

31. VIII Група Удовиченка за поміччу 4 дивізії потроху просується вперед. Але ворог міцно тримається. До полудня 1. IX бої досягають кульмінаційної точки.

Критичне становище 1. IX. Ворог зробив останню спробу прорвати наш фронт і прожогом кинувся вперед. В 9 му полку забито командира курія і всіх сотенних командирів. Призначених під час бою нових сотенних командирів теж було всіх забито. Командира сьомого полку двічі поранено. Великі втрати понесла й 11 гал. бригада, яка завзято билася поруч з 3 див. Однак ворога відбито. 4 дивізія з півночі охоплює його. Раптом

у червоних почалась якась метушня на фронті. Далеко в тилу почали грати наші гармати й кулемети, було чути сильні вибухи.

То Волинці вдерлися на вороже запілля.

Ми перемогли.

Маневр Волинської групи. 2 дивізія почала 30. VIII наступ на Рудницю, але контрударом свіжих большевицьких сил її було відкинено і в дальшому після значних зусиль та підтримки з боку 4 дивізії лише 1. IX. було захоплено Рудницю.

Зовсім инакше чинила 1 Північна дивізія під проводом от. Ярошевича. Вона вже 30. VIII вибила ворожий відділ з Чечельника і захопила полонених; 31. VIII Північна дивізія, виставивши заслону на ліве крило, сміливо просовується вперед.

1. IX. після гарячого бою вона захопила ст. Кодиму. Сполучення Вапнярської ворожої групи й 47 дивізії було перервано.

4 дивізія, як вище зазначалося, теж енергійно і успішно наступала вперед.

Переслідування ворога. Отже 2-го числа і ранком 3-го спільними зусиллями груп Волинської і Удовиченка при діяльній підтримці наших повстанців ведеться переслідування ворога і знищення його окремих відділів.

Нарешті Вапнярську ворожу групу нами розбито вщент. Більшість її частин попало до полону або було знищено. Шлях на Одесу вільний. В наші руки впала величезна здобич. Ми захопили понад 3000 полонених. Сотні забитих і тяжко ранених вкривали поле. Два незіпсовані бронепотяги, гармати й кулемети, безліч обозу і різного майна були нашою здобиччу. Крім того червоні залишили величезну базу в Бирзулі.*)

Ситуація ранком 3. IX. Проте треба було поспішати, бо на тили Волинської групи насувалася нова небезпека: 47 див. своїми авангардами йшла на Верхівку—Ободівку, 58-а сов. дивізія перемогала Тютюнника й натискувала на Христинівку.

Акції большевиків. Подивимось, що ж роблять большевики. Сх. ч. 24 і 25. Зорганізувавши сильну й численну Вапнярську групу, біля 10 тис. багнетів і шабель, большевики намагалися за всяку ціну прорватися на Вапнярку і далі на Жмеринку. В той же час 58 дивізія мусила наступати на Головацьк і далі на Христинівку—Теплик. 47 дивізія підтримує Вапнярську групу. Бригада цієї дивізії і вела бої з Північною і 2-ю дивізіями.

Але ця спроба скінчилась катастрофічно. Тоді червоне командування вирішує пробиватися на північ 47-ю дивізією через Бершадь—Соболівку і далі на Кублич—Теплик; сюди ж мусили відійти й недобитки Вапнярської групи, що розсіялися по лісах і селах. 58 дивізія прямує на зустріч 47-ій, правим крилом на Христинівку.

*) Тут ними висаджено в повітря 5 бронепотягів і спалено багато майна.

Плян Ш. Н. А. Зліквідувавши Вапнярську ворожу групу, Командування Наддн. Армії вирішує повернути групу Удовиченка (3-а дивізія і 11-а гал. бригада) на схід, підсилити її бригадою У. С. С., що вже прибула, і ударити по 47 дивізії та йти на допомогу Тютюнникові. Київській групі поставлено завдання тримати в своїх руках Христинівку чого б то не коштувало. Сюди на допомогу посиляється три бронпотяги.

Волинська група наступає на південь на Бирзулу. Окрім того, командування Н. А. звертається з проханням до Ш. Г. О., щоб він висунув в район Христинівки свіжу групу і відрізав відворот червоним з північного сходу. Цим маневром намічалось оточення 47-ї і 58-ї дивізій.

РОЗДІЛ XXXIII.

Оцінка.

Акції червоних. Большевики хоч і під натиском надзвичайно важких обставин, але не вдаються в тугу, а вирішують прориватися на північ. Близкою їхньою метою є опанувати ст. Вапняркою, як вихідною точкою для дальших акцій.

Захопивши Вапнярку, являлася змога пересунути сюди з Бирзули бронпотяги й колійовий табор і далі вже пробиватися або на Жмеринку або через Христинівку на Козятин.

Але наш маневр змішав карти червоному командуванню. Прорив на Вапнярку не здійснився. Тоді червоні рішають продертися між Вапняркою й Христинівкою і захопити Христинівку.

В дальшому вони мали на увазі, розбивши нашу Київську повстанчу групу, вирушити через Теплик—Христинівку на північний схід.

Звертає на себе увагу видатне керування з боку вищого командного складу південної червоної групи: 1) большевики перед загрозою оточення не втрачають надії, а швидко складають плян прориву і рішучо переводять його в життя. 2) Зі зміною ситуації (маневр Н. А.) червоні вводять відповідні корективи в свої пляни. 3) Також звертає на себе увагу упертість і настирливість їхньої Вапнярської групи. Втрати в цих боях сов. військо понесло надто великі: так, наприклад, в боях під Крижополем 1. IX лише на двох ворожих бронпотягах забито й поранено більше ніж 50 людей. На полі бою лишилися сотні забитих й тяжко поранених.

Однак трохи незрозумілим є запізнення бойових чинів гро 47-ї дивізії. Можливо припустити, що 47-а дивізія, яко останній резерв, чекала на з'ясування ситуації на Вапнярському і Христинівському напрямках і рушила в бій, щоб стримати Волинську групу, але тут їй не пощастило. 58-а дивізія теж енергійно наступає і веде бої з Київською групою *).

*) Операції Південної большевицької групи настільки цікаві, що автор сподівається випустити в світ спеціально для військових окремих дослід марш-маневру червоних від Одеси до Коростеня.

Розпорядження Ш. Н. А. Плян командування Н. А., на нашу думку, і акції наших груп є доцільний: скупити усі сили, а потім вже влучним маневром бити ворога по черзі. Це був єдиний засіб боротися з сильнішим ворогом, щоб успішно виконати покладане на армію завдання.

Групування сил і напрямки ударів теж відповідали обставинам. Перекинення на Христинівку Волинської групи привело б до нашої поразки під Вапняркою. Підсилення групи Удовиченка поодинокими дивізіями Волинців теж не дало б нам змоги розправитися з Вапнярською ворожою групою.

Також, на нашу думку, був доцільний і напрямок наступу Київської групи. Вона своїм рухом і боями притягла на себе всі сили 58-ї сов. дивізії і дала час нашим ударним групам розбити ворога під Вапняркою.

Звертає на себе увагу повільне скупчення як Волинської групи, так і бригади У. С. С., що спричинилося до погіршення нашої ситуації. Атрофія залізничного руху не давала змоги швидко перекинути порівнюючи слабеньку Волинську групу. На перевозку 17 ешелонів з Війтівців (увесь склад Волинської групи) по двохторовій залізниці потрібновалося 15—16 діб. В нормальних умовах всі 17 ешелонів легко перевезти в одну добу (лише 31-го останній полк 4-ї дивізії прибув на ст. Кирнасівка). Правда, за цей час на допомогу Удовиченкові було перевезено по залізниці 11-у гал. бригаду, 9-у дивізію і запасові куріні 3-ї дивізії. Це затримувало рух Волинської групи *).

Отже необхідно було чекати більш як дві тижні до остаточного скупчення Волинської групи і, треба відверто зазначити, що сили волі та видержки у Командарма Наддн. Арм. вистарчило. Маневрену групу пущено в діло лише сповна і на вороже запілля.

На нашу думку, напрямок руху Волинської групи був ризикований, бо ми підставляли своє ліве крило і тили двох дивізій під удари з боку 47-ї дивізії; проте замір Ш. Н. А. був на знищення ворога, що й було здійснено.

Плян нового маневру проти 47 і 58 дивізій є доцільний і вчасний.

Акції групи полк. Удовиченка. Трьохтижневі бої спочатку лише однієї 3-ї дивізії, а потім і цілої групи Удовиченка — є зразком мистецького керування командного складу і показником надзвичайної упертості та витривалості війська. Це є красна сторінка бойової слави молодій Українській Армії. Значіння цих боїв для захисту Вапнярки і Христинівського напрямку та забезпечення операційної лінії на Київ видко без жадних коментарів.

Акції Волинської групи. Ком. групи Волинської і полк. Мишківський отримали в Жмеринці від Начальника Штабу і 1-го Генкварта остаточні вказівки що до напряму наступу і енергійно розпочали маневр.

*) Крім того, на жаль, Н. К. Г. А. не допомогла Наддніпрянській Армії колійовим табором, який вона захопила в великій кількості.

Завдання було важке, але виконання добре. 4-а дивізія з півночі ріже близькі тили бойових частин, що билися з Удовиченком і зачинає їм шляхи відвороту на північ. Вона тримає зв'язок з 11 гал. бригадою. 2-а дивізія мусила захопити ст. Рудницю і унеможливити відворот червоним на північний схід. Нарешті Північній дивізії треба було позбавити Вапнярську червону групу доткнення з 47 дивізією й зруйнувати вороже запілля. Вона ж безпосередньо прикриває ліве крило Волинської групи.

4-а дивізія справилася зі своїм завданням, — вона допомогла полк. Удовиченкові зломити з фронту большевиків і спричинилася до оточення нами їхніх бойових частин. 2-а дивізія (ще незаспокоєна по божковщині) не мала сили завчасно захопити Рудницю і лише потім за допомогою 4-ї дивізії відтяго червоним шлях відвороту.

Акції от. Ярошевича були разом і обережні і енергійні. Він просувається вперед і тим часом одним полком (на лівому крилі) атакує кольони 47-ї дивізії підчас її руху на Бершадь.

Для затримки червоних на цьому напрямку він широко використовує повстанців, яким дає певне зарядження. Нарешті не боючись, що 47-а див. обійде його з північн. боку, отам. Ярошевич продирається вперед і захоплює ст. Кодиму. В цьому районі було розбито не менш як два регулярні сов. полки. і знищено та розпорошено безліч обозів. Біля двох тисяч полонених захоплено лише Північною дивізією й повстанцями.

Акції Ю. Тютюнника. От. Ю. Тютюнник провадив свої акції сміливо і відважно, але здається, трохи по повстанчому. Він і його штаб не розрахували маршу 58-ї дивізії від Вознесенська і можливості зустрінутися з нею підчас походу. Тому Київська повстанча група переходить в наступ, не скупивши своїх дивізій. Наслідком цього 30.VIII розпочалися зустрічні бої без одного пляну, кожної дивізії окремо. Правда, Ком. групи лишався при 5-ї дивізії, але його штаб в цей час перебував на ст. Гайворон і не брав жадної участі в керуванні військами. Здається, як би Київська повстанча група раніш була зеднана, то наслідки боїв були б інші і евентуально Ю. Тютюнник міг би розбити обидві ворожі кольони по черзі, або принаймні упоратися бодай з однією кольною.

Проте енергійна атака 5-ю дивізією 30 і 31.VIII лівої кольони 58-ї дивізії, що звернула від Голованевська на північний захід, зв'язали 58 дивізію і вона посунулася слідом за Київською групою. Також заслуговує бути відміченою й упертість 5-ї дивізії, що з боями відходила на Умань—Христинівку, стримуючи далеко сильнішого від себе ворога. Нарешті Ю. Тютюнник виправляє свою попередню помилку та скупчує і 12 дивізію під Христинівку, щоб всією групою захищати цей вузол.

РОЗДІЛ XXXIV.

Здобуття Київа і бої за Коростень.

Бої під Києвом. Ш. Г. О. видає розпорядження центральній групі (нею керує командир 3-го гал. корп. ген. Краузе) здобути Київ.

Ш. Г. О. директивою ч. 233 від 26.VIII підпорядковує групу С. С. і 2-й корпус безпосередньо Н. К. Г. А і наказує їм здобути Коростень.

Розбитий під Фастовом і Білою Церквою ворог відійшов на укріплену позицію, що була верстах в 15 на південний захід від Києва, приблизно по лінії Боярка-Білгородка і тут намагався поставити опір нашому наступу. На Дніпрі за поміччу своєї броненої фльоти червоні мають подвижну резерву, якою маневрують на наше праве крило в напрямок на Васильків. Її стримує Запоріжська група.

30.VIII центральна група по впертім бою проломила в районі Білгородки ворожу позицію і біля 8-ї год. вечера здобула Київ. Ворог потерпів важкі втрати. Багато полонених впало в наші руки. Здобич не підлягала обчисленню. Вогнеприпасу та різного майна вистарчило б на заосмотрення усього нашого війська.

На 31.VIII ген. Краузе видає розпорядження для урочистого входу в Київ усіх частин його групи. Вражіння від здобуття Київа серед нашого війська і суспільства надзвичайне. В цей же час на лівому крилі точилися вперті бої за посідання Коростенем.

Загальні висновки. Мети досягнуто. Столиця Соборної України в руках у нашого війська.

Об'єднані Українські Армії своєю кров'ю визволили Київ.

На правому крилі Н. А. розгромила Вапнярську ворожу групу й провадила новий маневр до знищення 47-ї і 58-ї ворожих дивізій, та прямувала на Бирзулу. На побережжю Чорного моря вже не було червоних. Здобувши Київ, у вищого командування звільнялися значні сили й можливо було вжити їх на поміч Наддніпрянській Армії.

Це був апогей успіхів Українського війська,

Перед нами відкривалися широкі та прозорі перспективи. Але... на жаль, не так сталося, як здавалося та бажалося.

Року Божого 1922, 15.IV.

КАЛІШ.

ДОДАТКИ.

З огляду на деякі обставини, яких автор не передбачав, частину цікавих матеріалів, наготовлених для вміщення в Додатках, не довелося видрукувати. Мушу ще зазначити, що автор не мав усіх матеріалів що до Гал. Армії і розпоряджень Ш. Г. О., особливо в період 20—30.VIII, тому можливо й освітлення мотивів прийняття того чи иншого рішення і взаємодійсин між Ш. Г. О. і арм. групами не досить докладно з'ясовано і вимагатиме корективів з боку вищих чинників Ш. Г. О. і Н. К. Г. А.

Витяг зі звіту ч. 57/оп. Розмова сотн. Кузьминського з пп. Удовиченком. Представники пп. Удовиченка, що вели розмови з румунами в Могилеві, інформують: 1) румуни погоджуються продавати нам і далі рушничні й гарматні набой та инше потрібне нам майно за миколаївські гроші. 2) Румуни очоche ведуть переговори з нашими військовими представниками і недобре ставляться до представників Уряду.

Зі споминів полк. Ліпка. Ген. Греків, до якого з'явилися в Золочеві делегати, сказав їм, що ніякі умови з поляками не суть важні для Галицької Армії, котра не балакала з поляками про завіщення зброї.

Декларація Директорії. В імені Української Народної Республіки проголошує Директоріат цілому Українському Народові велику подію в історії нашої Української Землі. Дня 3 січня 1919 р. в м. Станіславові Українська Нація. Рада Зах. Укр. Нар. Республіки, як представниця волі всіх Українців бувшої Австро-Угорщини і як найвищий законодавчий їх орган, святочно проголосила зєднання Зах. Укр. Нар. Республіки з Укр. Придніпр. Нар. Респ. в одну суверенну Народню Респ. Вітаючи з великою радістю цей історичний крок наших західних братів, Директоріат Укр. Нар. Респ. рішив прийняти до відома це зєднання і ввести його в життя згідно з умовами, які означено в ухвалі З. О. У. Н. Р. з дня 3 січня 1919 року. Віднині зливається в одно віками відділені одна від другої частини України: Галичина, Буковина, Угорщина і Придніпрянська Україна в одну Велику Україну. Євпнилися відвічні мрії, за які жили і за які вмирали найліпші сини України. Віднині є тільки одна Независима Українська Народна Республіка. Віднині Український народ, збільнений могутим поривом своїх власних сил, має тепер змогу зєднати все старання своїх синів для утворення нероздільної, независимої Української Держави на добро і щастя рідного народу. Голова Директорії В. Винниченко, члени Директорії С. Петлюра, Швець, Макаренко.

Телеграма Штабу Запоріжської групи від 7.VII. 1919. От. Сальський склав зібрання командуючих дивізіями, на якому виявилось, що козаки дуже зхвилювані останніми подіями і обурені проти влади.

Витяг з розмови полк. Красицького з Наштагрупи С. С. Безручком, 9.VII. 1919. Група С. С. з району Фрампіль переходить в район Лянцкорунь. Війська дуже перетомлені, не дають ніякого відпору ворогові і відходять, не виконуючи наказів. У відповідь на це Нач. Опер. відділу полк. Красицький повідомив: Гол. От. наказав С. С. прикрити шляхи з боку Рудки—Нестерівці на Камянець і в ніякому разі не відходити, поки не прибудуть галицькі резерви.

Витяг з розмови от. В. Тютюнника з от. Коновальцем. „Маючи на увазі перетомленість групи, я вирішив (інформує Коновалець) відірватися від ворога на такий простір, аби мати 5—7 день для упорядкування військ, забезпечення їх постачанням і відійти в район Лянцкорунь, лишивши один полк в слоб. Смочичевській, а кінні застави в районі Рудки—Нестерівці. Штаб групи переходить в Лянцкорунь“. От. Тютюнник з'ясував йому ситуацію на фронті і підтвердив наказ Гол. От., щоб С. С. далі ні в якому разі не відходили.

Телеграма 3888. 10.VII. 1919. 5 гал. бригада заняла Чорний Острів і повідомила, що населення відноситься до неї дуже неприхильно, а тому ця бригада прохає наказу відправити її до Галичини.

Витяг з розмови Наштаба Дієвої з Шефом Н. К. Г. А. 12.VII. 1919. Наштаб Дієвої звертає увагу, що Н. К. Г. А. недосить серйозно відноситься до східного фронту і завважає: „може бути таке становище, що

розбиті частини як галицької так і Наддн. Армії унадуть навколушки перед ляхами і більшевиками і будуть молять о пощаді". Отже, аби запобігти цьому Наштадієвої пропонує держатися того плану, який було вирішено, і вислати запропоновані бригади в указані місця, а Галицькій Армії крок за кроком відходити за Збруч в район, указаний Гол. Отаманом. Постановлено, крім того, слідуюче питання: скільки в Гусятині галицьких курінів, як справа з мадярами і коли прибуде бригада У. С. С. На це дано таку відповідь: в Гусятині є один курінь, котрий вислав на схід стежі, щоб перевірити, чи дійсно мадяри бажають нам здатися. Бригада У. С. С. головними силами в районі Чорткова, один курінь в с. Нівра, бригада ж в резерві і може бути ужита на обох фронтах.

З розмови Наштадієвої з от. Ю. Тютюнником. Я прибув в район Копайгорода з повстанчим отрядом силою 3500 чолов. Цей отряд пройшов біля 1000 вер. у ворожому запіллю. От. В. Тютюнник висловив велику радість з приводу зєднання повстанців з нашою армією для спільної боротьби з лютим ворогом і обіцяв допомогти повстанчому отряду всім, що мається в розпорядимости Штаба Дієвої армії.

Телеграма ч. 503. Опер. звіт до 12 г. 14.VII. 1919. Кіннота Чорних Запоріжців, яка наступала на Городок, повернулася загубивши убитими 14 чол. і 12 коней. Частини 7 дивізії зайняли с. Солобківці. Під напором 6-ї дивізії ворог тікає на Ярмолинці, захоплено багато полонених і окологородок Ніжинського полку. Мазепинці зайняли Глушківці. Біля 12 год. 7 дивізії захопила Ярмолинці, але підійшов з боку Городка большевицький полк і вибив її в цього міста. Штаб 6 дивізії у м. Шарівка, ворог відступає на Михаліпіль.

З розмови от. Сінклера з полк. Безручком. От. Сінклер орієнтувавши в становищу на фронті і поінформувавши полк. Безручка про успіхи наступу Запоріжців, пропонував, щоб дивізія С. С. з фронту Рудка—Нестерівці перейшла в наступ на Фрампіль для підтримки руху вперед Запоріжської групи. На це полк. Безручко дав відповідь, що кінні стежі С. С. доходили до Фрампіля, але піхота ще не відпочила і не переформувалася і не здатна до яких будь якцій. Але все ж таки буде зроблено, що можливо, при тій умові, як що сьогодні ж ліва група теж перейде в наступ. На це от. Сінклер відповів, що Волинську групу буде важко зрушити вперед, але він рахує, що приймаючи на увагу, що удар наноситься правим крилом і є за лівим флангом устун, а до того ще для ворога є погроза з боку Гусятини, то можливо рахувати, що лівий фланг С. С. більш-менш забезпечений. Аджеж обставини так склалися, що вимагають підтримки для Запоріжців і сприяння розвитку їхніх успіхів, чим тільки можливо, тому то от. Сінклер гадає, що навіть як би й Волинська група не посунулася вперед, групі С. С. все ж таки необхідно перейти в наступ.

Доповідь старшини Генштабу Н. К. Г. А. від 14.VII. 1919. Галицька Армія. Частини групи, що зайняли Гусятин, увійшли в зв'язок з відділами С. С. в районі Лянцкоруня. Гусятинська група займає Кузьминчик—Ольхівці—Бондарівку. На польському фронті точаться тяжкі бої. Поляки вводять нові й нові резерви.

Військовому Міністрові, Голові Ради Мін., Гол. Отаманові. Запоріжська група вимагає 300 тис. набоїв, їй надіслано лише 9 тис. Наказний Отаман прохає вжити всіх заходів, аби добути набоїв.

Умови, запропоновані укр. більшевиками з Київського Уряду диктатора Петрушевича. 1) Гал. Уряд зриває з Петлюрою і відкидає всіх галичан від нього; 2) оповіщує це прилядою як також союз з Укр. бол. урядом; 3) заключає з ним союз проти Польщі й Румунії, 4) творить з укр. більшевиками спільну армію в тім розумінню, що буде одна команда; 5) в організаційній частині Гал. Армії посилає укр. больш. уряд з Київських своїх комісарів; 6) у внутрішні справи галичан Київський уряд не втручається. Відповіді на це диктатор Петрушевич на дав (дав. О. Назарук. Рік на Великій Україні, стор. 178.)

Телеграма ч. 0152. 15.VII. 1919. Зранку піхота групи С. С. перейшла в наступ і просунулась на лінію Тинна—Карабчіїв. Кінноту вислано на Фрампіль.

Телеграма ч. 02208. 15.VII. 1919. Частини Волинської групи ранком перейшли в наступ, не зустрічаючи ворога, вийшли на лінію Гриньки—Вишневич.

З розмови полк. Удовиченка з полк. Капустянським 16.VII. 1919. В бою дивізією захоплено 5 гармат, 15 кулеметів, один бронепотяг і 200 полонених. Проти дивізії було скупчено ворогом найбездатніші його частини — матроські полки, національні відділи та інші, всього біля 10 полків. Начдив. 3 свідчить про виключний героїзм своєї дивізії, як старшин так і козаків, при чому зазначає, що які б обставини на Проскурівському напрямку не склалися, його дивізія назад не піде, тільки вперед.

Телеграма Н. К. Г. А. 16.VII. 1919. Армія продовжує скупчуватись в слідуєчому районі: 1-й корп. в районі Лятава—Андриївка, Штаб—Лянцкорунь; 2-й корп. — Марянівка—Орини, Штаб в Орині; 3-й корп. — Фридрихці—Княгинине, Штаб в Залуччу. Н. К. Г. А. прибула в Камінець. 1-й полк 7-ї бригади зараз в Ніврі, 2-й полк ще на позиції.

Телеграма ч. 2005/к. III. Д. А. 16.VII. 1919. о г. 30 хв. Для полегшення становища Запор. групи наказано Волинській групі й групі С. С. зранку 16/VII продовжувати наступ і вийти на фронт групи С. С. Олексинець Польний—Жишинці; Волинській групі—на Городок—Дубровка.

Телеграма от. Бажка від 17.VII. 1919. Повстанчий кіш от. Тютюнника і 2-а дивізія зранку 16/VII перейшли в наступ і пісїя ворог захопили с.с. Марянівку, Мартинівку, Комарівці, ворог почав відступати на Єлтушків—Бар—Жмеринка. 17/VII наші війська продовжують наступ, захопили ст. Бар і перерізали залізницю у ст. Матійкове, при чому захоплено багато полонених, 3 гармати і відрізано шлях 4 бронепотягів, а в тій лічбі і бронепотягу „черепак“ (Ці бронепотяги потім прорвалися. Прим. автора).

Телеграма 17/VII Н. К. Г. А. 18/VII армія має скупчитись: 1-й гал. корпус в районі Зеленча—сл. Ражовецька—Чечельник—Валин; 2-й гал. корпус — в районі Верба—Шатава; 3-й корпус — в районі Ходорівці—Янчинці. Охорона Гал. Армії лишається вздовж р. Смотрича і вздовж р. Жванця.

Телеграма ч. 00976 17.VII. 1919. 1) Для забезпечення напрямку Бар—Єлтушків—Нова Ушиця і району зосередження Гал. Армії наказано: Запоріжській Січі за допомогою повстанчого кошу завтра 18-го липня зайняти ст. і місто Бар і вести розвідку в напрямку на Комарівці—Жмеринку.

2) Для росташування Гал. Армії, де б вона могла реорганізуватись і привезисть до належного бойового ладу, предоставити район між річками Вербова—Студениця (далі зазначено пт. з твочі і з підля. Прим. автора). Дві бездатніші бригаді не пізніш як до ранку 20-го липня скупчити в районі Солобківці—Фрамшль в резерв III. Д. А.

3) Мати на увазі, що Гал. Армія через 3—4 доби по скупченню повинна розпочати бойові акції проти большевиків (телеграма Нашта. дівої ч. 2009/к).

З телеграми ч. 78/оп і тел. Начдив. 3. ч. 37/уд. від 18.VII. 1919. Зранку ворог увів у бій бронепотяги з боку Жмеринки і Крижополя і перейшов в контрнаступ по всьому фронту з метою припинити просування дивізії на схід. Особливу активність ворог виявив в боях за посідання ст. Вапняркою. На протязі бою виявлено, що ворог підвіз з Одеси Уманський карноударний отряд виключно з жидів і силами Бесарабської дивізії та кінночорноморського полку (матроси), 14-го кінного дивізіону ворог повів наступ на Томашпіль і Комаргород і потиснув 8-й піший Чорноморський полк на північну околицю Комаргорода; контратакою цього полку ворога збито і він в безладді відійшов до с. Антопіль, залишивши 12 кулеметів, червоний прапор, полонених, своїх убитих і ранених. Цей бій носив дуже жорстокий і упертий характер. При контратаках наші козаки й ворожі сходились в упор. 8-й Чорноморський полк поніс втрати до 40% свого складу; в бою загинули Командир 2-го курія Озелецький, к-р 1-ї сотні Мазарук, к-ри 2-ї і 3-ї сотень і ранений к-р 5-ї сотні. Начдив. 3 докладає про героїчну стійку 8-го Чорноморського полку і к-ра полку Царенка. До пізньої ночі на цьому відтинку продовжувався упертий бій. В дивізії великий брак рушничних набой.

Телеграма ч. 02249 і 00253. 19.VII. 1919. Нічною контратакою частини Північної дивізії захопили м. Городок, при чому захопили полонених, 17 возів з гарматними набоєм та інші майно. Холмська дивізія біля ф. Кременної перетягла ниях ворогу, утікавшому з Городка, розбила його, взяла декілька кулеметів і з боєм вибила ворога з Бедриківців і Кременної.

Завдяки відходу С. С. ворог біля 20 годин повів наступ з боку Чорноводи на Городок і с. Папірня, чому частинам групи було наказано залишити Бедриківці і Кременну, атакувати ворога в тил на фронті Жишинці—Чорноводи.

Телеграми Н. К. Г. А. ч. 3996 і 4009. 19.VII. 1919. Армія продовжує марш в призначений їй район. Як тільки бригада від 1-го корп. перейде в район Циганівка—Балин, 7-а гал. бригада має вирушити в район Фрамполя, а бригада від 1-го корпусу в Солодківці. Обидві бригади складають групу полк. Бізанца, котра має підлягати Н. К. Г. А.

Телеграма ч. 0227/к. 12 г. 40 хв. 20.VII. 1919. Гол. Отаман наказав всім групам одтягнути свої резерви і ні в якому разі далі на південь не відступати, маючи на меті перейти в загальний протинаступ.

Сьогодні 20/VII група С. С. перейшовши в протинаступ, захопила Фрампіль і Савинці. Волинська група під натиском ворога відійшла на Ритинці, і ворогом занято с. Карабіївка і Гриньків.

21/VII Гол. Отаман наказав: 1) Групі С. С. на протязі ночі з 20 на 21 липня відтягнути одну дивізію в резерв з тим, щоб цією дивізією ранком 21 перейти в протинаступ в напрямку В. Левада в тил ворогові, щоб полегшити тяжке становище Волинської групи. 2) Запоріжській групі для забезпечення правого флангу групи С. С. просунути свій авангард в Солодківці. 3) Волинській групі ввести в бій всі свої резерви і далі на південь не відходити. 4) Всім групам готуватись для переходу в загальний протинаступ вкупі з бригадами Гал. Армії зранку 22/VII.

З розмови от. В. Тютюнника з от. Мельником 21.VII. 1919. о 22 г. Пом. Комгрупп от. Мельник доповів, що група С. С. понесла 20/VII великі втрати, займає великий фронт, всі сили на фронті, а тому стягнути дивізію в резерв для протинаступу не може, тим більше, що Волинська група не безздатна і 22-го липня може відступити ще далі на південь, а тоді стан лівого крила С. С. буде критичним.

На це от. В. Тютюнник рішуче зазначив: аби наказ обов'язково було виконано.

Диспозиція Н. К. Г. А. ч. 4043. 20/VII. 1919. В ній призначено район для відпочинку Гал. Армії.

Диспозиція Н. К. Г. А. ч. 4065. 21.VII. 1919. На 21/VII наказано 7-й бригаді зайняти район Гайдамаки і Зінків; 21-й гал. бригаді наступати за Запорізьською групою, 1-му гал. корпусу і 2-му продовжувати свій марш в призначені райони. Тяжка артилерія 2-го корп. тимчасово підлягає полк. Бізанцу і переходить в район Дунаївці.

З розмови полк. Удовиченка з от. В. Тютюнником 22.VII. 1919. Третя піша дивізія з боєм взяла Томашпіль, Комаргород і ст. Вапнярку. Частини див. страшенно стомлені, а велика кількість хорих на плямистий тиф та на інші пошесні хвороби. Тил зовсім не улаштований: напр., равні й хори валються в Могилеві по вулицях і т. п. Начдив з прохав рішучих заходів для полегдження зазначеного.

Телеграма Комкор. 2, ч. 2230. 22.VII. 1919. Зранку 22/VII частини 2-го гал. к-су, згідно з наказом Н. К. Г. А. розгорнулися на фронті на південь від м. Смотрича й почали наступ на північ, щоб зліквідувати прорив на участку Волинської групи. Волинська група брала участь в цьому наступі своєю кіннотою й дрібними частинами піхоти. До 21 г. 30 хв. наступаючі частини заняли с.с. Смотрич і Чорна й ведуть розвідку в напрямку Вишневич і сл. Смотричеська.

Телеграма Н. К. Г. А. ч. 4115. 23.VII. 1919. 2-й к-с: 3-а та 18-а бригади — в районі Смотрич, 4-а бригада — в районі с. Чорна. Вислано два розвідчі відділи (кожний по 100 багн., 15 шаб. 2 кул.) в напрямку на Городок та Кутківці. 7-а бригада залишається головною силою в м. Покутинці й вислала сильний відділ на Зінківці. 1-й к-с пересовується в районі Маньківців. 3-й к-с пересовується в район Нова Ушиця. Обидва к-си починають завтра рано свій відпочинок.

Донесення отамана 2-го кошу 26/VII й отамана 2-ї див. 26/VII. 1919. Весь день ішов упертий бій за захоплення сел біля Жмеринки. Гарматна стрільнина з обох боків доведена до максимуму напруження. Нашими військами захоплені Станиславчик, Користівці і шанці на висотах біля Межирова, останні з декількома рядами колючого дроту, та Мартинівка. Бій продовжується і вночі.

Телеграма Н. К. Г. А. ч. 4273, 27/VII. 1919. 27-го частини 2-го гал. к-су займають райони: 21-а бригада—Михалпіль; 7-а бригада—Мазники, Охримівці; 3-а бригада—район Зінківці; 4-а—Солобківці; 18-а—Морозів.

Наказ Гол. От. Н. К. Г. А. ч. 2056 к, 27/VII. 1919. Для забезпечення правого флангу Запоріжської групи, Головний Отаман вважає необхідним 3-ю бригаду пересунути завтра не в район Шарівка—Татаринці, а в район Васильківці—Казимирівка.

Донесення Н. К. Г. А. ч. 4277, 27/VII. 1919. 2-му к-су наказано завтра наступати на Проскурів: 4-а бригада вздовж шосе на Проскурів, 3-а бригада через Казимирівку, Шумівці. Група підполк. Візанца мусить забезпечувати одним відділом перехід коло с. Колибань і має досягнути 2-м відділом зал. ст. Богданівці. Головна сила групи має лишитися в районі на полудень від зазначених пунктів і забезпечити напрямом на Деражню. 18-а бригада, як корпусний резерв, слідує вздовж шосе.

28/VII частини 2-го к-су знаходилися: 4-а бригада в районі Ярмолинці, 21-а бригада в районі Михалполя, 7-а бригада в районі Солобківці. Ворог відходить на Проскурів, Богданівці, Деражню. Стежами виявлено, що Красносілка, Манастирок, сл. Михалківська від ворога вільні. Ворожі сили, які там були (2 курні, кіннота й кілька гармат), відступили на північ і північний захід.

Оперативний звіт Запоріжської групи 27/VII. 1919. Розбитий під Проскуровом ворог, кількістю до 3-х полків піхоти при 12 гарматах, був заатакований під Калинівкою кінним полком Чорних Запоріжців і почав тікати в різних напрямках. Підіспівший ворожий бронепотяг трохи стримав Чорних Запоріжців. Також ворог був розпорошений біля с. Заруддя. В цьому бою особливо відзначився ком. Чорн. Запор. полк. Дяченко. Він перший в кінному строю врізався в ворожу кольону і не дав їй змоги розгорнути піхоту. Дуже допоміг в цій бійці наш бронепотяг „Стрілець“.

Оперативний звіт Штагрупи С. С. Ч. 0522, 30/VII. 1919. Після впертого бою частини першої дивізії С. С. заняли с. Котюржинці, де захопили кулемети й набої, але ж понесли значні втрати: 4 забито й 20 ранено, між ними командир курія. Вислано кінноту для переслідування ворога в напрямку на Чепелівку.

Оперативний звіт Н. К. Г. А. ч. 4329, 30/VII. 1919. 2-й к-с: 4-а й 3-а бригади, переслідуючи ворога, досягнули лінію р. Бужок. Всі переходи через р. Бужок взято у власне посідання. 21-а бригада досягнула головною силою району с.с. Голосків—Копачівка та вислала відділ на Меджибіж. 7-а бригада стоїть в районі ст. Деражня, займаючи цю станцію, вислала розвідку на Лятичів. 18-а бригада стоїть в м. Проскурові, як корпусний резерв. Ворожі застави стоять на висотах на північ від р. Бужок по обох сторонах шосе. Ворожа батарея обстрілює с. Заруддя. Важка батарея Галичан пересилує.

Оперативний звіт Штагрупи Запоріжської ч. 375/а 4/VIII. 1919. Група зосередилася в районі, вказаному 3/VIII: Лятичів—Меджибіж—Лисогорка. Штагрупи—Голосків. 9-у дивізію залишено в районі Проскурова. Невеликий відділ в кількості до 200 багн. займає м. Хмільник. Розіди ворога займають с. Юзвин.

Оперативні звіти Н. К. Г. А. ч. 4512 й ч. 4511, 5/VIII. 1919. 1-й к-с в поході на залізничну лінію Проскурів—Жмеринка: 2 бригади в районі с. Васютинці. Штаб к-су 5/VIII переходить в м. Єлтушків, а 6/VIII в с. Васютинці. 3-й к-с переходить в район с.с. Мигалівці, Єлтушків, Ко-Ястрембівці. Штаб к-су—Єлтушків. 2-й к-с: 4-а бригада в районі м. Старостанинів—Кузьмин, передовими сотнями в с.с. Немирівка, Попівці й Гребининка. Панцерні потяги стоять біля мосту у с. Григоровки й не можуть іти далі, бо міст на Случу зірвано.

Наказ Штадієвої ч. 2117/к, 5. VIII. 1919. Гол. От. наказав Ком. групи Волинської надіслати до поляків делегацію, яка має поінформувати поляків відносно нашого північного фронту й відносно розташування Волинської групи й пропонувати їм звільнити м. Волочиск.

3 розмови полк. Безручка з вартовим старшиною 6. VIII 1919. В розмові по телеграфу Наштагрупи з вартовим старшиною Штадієвої перший прохав директив і наказу 2-му гал. к-су просунутися вперед тому, що група С. С. висунулася вперед більш як на 20 вер. В противнім разі група С. С. буде відтягнута за р. Ікопоть. При цьому полк. Безручка зазначив, що 4 гал. бригада бажає йти вперед, але їй заборонено.

Телеграми ч. 54 й ч. 4557 Н. К. Г. А., 8. VIII. 1919. Спробу наступу ворога від Станиславчика на 2-у пішу дивізію було відбито нашим вогнем. Зранку частини Київської групи й 1-го гал. к-су (5 й 6 бриг.) перейшли в рішучий наступ для захоплення ст. Жмеринки. Після впертого бою з ворогом частини Київської групи (5-та і 12 повст. див.) до темноти встигли вийти на с. с. Мала Жмеринка й Коростівці, Пост Подільський с. с. Михайлівка—Межирів, при чому захоплено 450 полонених. Поруч з тим частини 1 гал. к-су, наступаючи з півночі від Жмеринки, з боєм захопили ст. Межирів—Тартаки—м. Браїлів—с. Демидівка та зіпсували залізницю на південь від тамтого пункта, виславши кінноту на Ворошилівку, при чому на ст. Жмеринка опинилися відрізаними біля 7 ворожих бронепотягів, з яких не менш 4-х черепах.

Телеграма Наштагрупи 9/VIII 1919. Продовжуючи наступ частини Київської групи зранку вдерлися на ст. Жмеринка й вкупі з частинами 1 гал. к-су (5 бр.) захопили її й величезну силу військового та залізничного майна. Ворог поспішно відступає на Ворошилівку та Красне. Частини групи переслідують ворога. Вжито заходів для захоплення переправ на р. Буг біля Ворошилівки та ст. Ярошенки. Бронепотягам пощастило вирватися зпід Браїлова й втікти на Виняцю—Козятин. Під Жмеринкою розбито не менш як 10 полків ворога.

Кінець телеграми ч. 0390. 10. VIII. 1919. Частини 6 див. ввечері розбили відділ ворога, складений переважно з матросів та жидів, і захопили кулемет і трофеї.

Телеграма Штабу групи С. С. ч. 0565, 10. VIII. 1919. Частини 2 гал. к-су з невідомих причин відступили в 14 год. 10. VIII за р. Случ, опустивши м. Старокостянтинів. На фронті групи С. С. почалися сильні бої.

Телеграма ч. 2161/к 11. VIII. 1919. Отаману Божкові „Попереджаю Вас, що коли Ви будете робити перешкоди роззброюванню 2-ої пішої дивізії, то будете притягнуті до відповідальности як за невиконання наказу Н-ка й покарані по законах військового часу“. В. Тютюнник.

Відкритий лист козаків Запоріжської Січі до Головного Отамана. — Батькові Головному Отаманові Петлюрі. — Відкритий лист. Ми козаки „Запоріжської Січі“, почувши, що Штаб Дієвої армії, будучи непоінформованим в ділах „Запоріжської Січі“ і під впливом брехні старшин Запоріжської Січі, котрим розкрутилась гайка і котрі повтікали з фронту, займаються дезертством, та переводять народні грші в тилу, тоді коли ми кладемо свої голови на фронті — покушаєся на старинні права Запоріжської Січі і вмісто любимого Батька Січі Божка, нас зорганізувавшого і нами вибраного — призначає нам в отамани яку то невідому людину, а начальником Штабу та старшинами Штабу призначає іменно цих людей, котрі повтікали з фронту і нашого довіря ніколи заслужити не можуть, самим категоричним способом проти цього протестуємо і ніколи на це згодитись не можемо. — Ми, Запоріжжці, ніколи не можемо згодитись на те, щоби нами командувала людина призначена, а не нами вибрана по Запоріжському звичаю. Коли у нас і були які небути не лади, то не винуват Батько Божко, а випуват Штаб Дієвої армії, котрий не дав можливости із нас зробити дисципліновану спаяну частину. Ці нелади тепер налагодились і як би не саботаж і дезертирство трусливих старшин, то Запоріжська Січ була би самою сильною і дисциплінованою частиною Української армії. — Все таки під проводом Батька Божка, котрому ми дуже віримо як щирому українцеві і борцю за права трудового народу і котрого ми безмірно любимо, все таки під його проводом ми заняли ряд укріплених більшовинками пунктів і розігнали далеко переважаючі нас сили противника. Ми, козаки

Запоріжської Січі, заявляємо що усунення від нас нашого Батька, потягне за собою дуже не бажані наслідки, особливо тепер, коли успішно наступаємо, а через те просимо Вас, Батьку Головного Отамана негайно розглянути нашу справу і не допустити до порушення прав Запоріжської Січі, а ми в свою чергу обіцяємо під Вашим проводом виконати все, що буде потрібне для добра Української Народньої Республіки. — Козаки Запоріжської Січі.

Телеграма Комкора 2 гал. ч. оп. 2854. 13. VIII. 1919. Частини 7-ої гал. бригади заняли Острівіль після упертого вуличного бою, а решта частин стоять в районі Баглай—Ладичи; 4 й 21 бригади в районі Жеребки—Кузьмин—Щицевівка. Група С. С. в районі Заставки—Кульчини—Грицики—Карчівка. Ворог заняв Старокостантинів кількома сотнями з кулеметами та гарматами. Група С. С. Ворог повів наступ на Волицю Польову й примусив кінноту відійти до с. Колки. Спробу наступу ворога на Малинки та Кульчини — відбито. Під натиском ворога частини С. С. залишили с. Лагодинці. В групі брак гарматних набоїв.

Телеграма ч. 2171/к, 13. VIII. 1919. Комгрупи Волинської, К-ія Начвїкоресп. Наказую Волинській групі негайно пересунутися по залізниці до ст. Жмеринка й скупитися в районі Ворошилівка, Поток, Жуківці, Маянів. Про час вируху донести.

Телеграми: ч. оп. 4751/2, ч. оп. 4751. 3 Гал. к-с в постійних боях з ворогом: 2 бригада осягнула Мал. Чорнятин, Котюжинці й 8 бриг. до Курави. 1 гал. к-с: 9 бриг. захопила Калівку, але понесла тяжкі втрати. 9 бриг. посовується до Мончинець, 10 бриг. — Туча, 6 бриг. до Крижанівки 5 бриг. до Уланова—Рильське. 3 к-с має перейти другою бригадою до Михалина, 8-ю бриг. — Леонардівки—Лопатина, 14 бригада залишилася в армійським запасі в Винниці.

Телеграма ч. 4812 Н. К. Г. А. 3 Гал. к-с з бою заняв місто Козятин; ворог поніс непомірно криваві втрати. Бригада 1 гал. к-су відкинула ворога у Райгород. Сьогодніно ночують: 3 к-с — Козятин, 1 к-с — 2 бриг. в Махнівці й 2 бриг. Райгород Фридрове. 19 серпня починається наступ спільними силами на Бердичів. 2 к-с одержав наказ ударити на Житомир.

Телеграма ч. 2118/к 21.VIII. 1919. Командарм Наддніпрянської, одержавши відомости про появлення Денікінських відділів. запитав Штаб Головного Отамана, зазначивши: „з свого боку гадаю необхідним негайне вирішення цього гострого питання, бо ворожі сутички з військами Денікіна доведуть до зруйнування антибольшевицького фронту й взагалі дадуть дуже небажані наслідки для української справи“. В. Тютюнник.

Пропозиція Штаба Д. Армії, 22. VIII. 1919. До 9 год. на правому фланзі 3-ої див. спокійно, на лівому — гарматна стрілянина. В 11 год. Штаб дарм пропонував Нач. див. 3-ої надіслати до ворога парламентарів з метою пропонувати йому задачу всіх ворожих сил Виразльського напрямку з огляду на те, що зараз наше становище таке: наші частини підходять до Коростеня, захопили Житомир і підходять до Коростисева, Козятин, Сквири. Становище ворога таке, що вся група ворожих військ району на схід від лінії Вапнярка—Квіткове—Черкаси на Дніпрі замкнута й немає більше виходу. Нач. див. 3-ої з приводу цього надіслав по радіо телеграму до ворога Одеського району з пропозицією скласти зброю й перейти на наш бік, позаяк їх зі всіх боків оточено й коли їх припруть до Чорного моря, тоді їм прийдеється гірше.

Наказ Штаба Головного Отамана ч. оп. 150. 1919. Наказано Штабом Головного Отамана 14 бригаду негайно перевезти з Винниці до Жмеринки.

Телеграма ч. 001019, 23.VIII. 1919. Сьогодні одержано відомости від нашої делегації: Денікінці пропонували розмежуючу лінію через Мокра Калигорка, роз'їзд Кисілівка, Ольшана, Корсув. Ю. Тютюнник запропонував таку лінію: роз'їзд Марянівка, Вязово, Городище. Бронепотягам наказав держати Школу в своїх руках.

Телеграма Штаба Головного Отамана ч. 135, 22.VIII. 1919. В розмові п. от. Тютюнника зі мною та ген. Курмановичем, було обмірковано можливість ворожого наступу в напрямку Вирзула—Вапнярка, при чому от. Тютюннику було дано відповідь, що цей наступ, коли він виявиться, буде нами затриманий або при допомозі резервів Наддніпрянської армії, або маневром наших військ на фланг ворога з боку Христинівки. Зараз

же виявилось, що ворог повів енергійний наступ з півдня, котрий загрожувє Вапнярці, Могилеву й взагалі Жмеринці, себ-то комунікації обох Українських армій. Звертаючи на це увагу п. отамана вважаю необхідним зазначити, що цей ворожий наступ повинен бути негайно ліквідований Наддніпрянською Армією, бо поступове розвинуення нашого оперативного плану можливе лише при умові міцного забезпечення головної операційної лінії. От. Юнаків.

3 розмови полк. Капустянского з ос. Грицьовим 22.VIII. 1919.

Отаман Юнаків рахує наступ большевиків на Бирз. напрямку дуже небезпечним й загрозливим Жмер. вузлу. Необхідно, щоб Наддніпрянська Армія вжила всіх заходів і напружила всі зусилля, щоб здержати ворожий наступ. По думці от. Юнакова, треба щоб Вол. гр. перевозилася лише в напрямку на Христинівку й зараз же вивантажувалася, щоб можна було ударити в праве вороже крило. От. Юнаків рахує також необхідним, щоб Київська гр. не залишалася в Христинівці, а також перейшла в наступ у фланг ворогові. Взагалі, всі сили Наддніпрянської Армії мусять направити на боротьбу з Бирзуд. гр. ворога. Ситуація гал. частин така, що перекинути зараз же значні сили, не порушуючи корпусової організації, неможливо. Вирішено поки що перекинути бриг. У. С. С. з Кам'янця до Жмеринки. Однак абсолютний брак колійового табору не дає змоги зробити це швидко. Нарешті от. Юнаків прохав дати відповідь: 1) які наміри має Наддн. Ком. відносно Вол. й Київської груп, 2) в якому зараз стані Вол. й Київ. групи й 9 залізнична дивізія й в якому районі вони зараз скупчилися. Відповідь полк. Капустянского: Прошу докласти от. Юнакову: 1) Штаб Н. Ар. цілком розумів й розумів ще до початку большевицького наступу значіння Вапнярки й Жмер. напрямку й прохав залишити в Жмеринці дві гал. бригади, бо без С. С. і Запоріжців Наддніпрянські частини дуже слабкі. 2) Всі сили нашої армії скупчуються для нанесення удару Вапнярській групі ворога. Але на жаль скупчування дуже гальмується за відсутності ешелонів і належного руху на залізницях. — План Штабу є такий: гр. полк. Удовиченка (3 див., 11 гал. бриг. й 9 див.), — їй поставлено завдання активно прикривати Вапнярку. До полк. Удовиченка в район Тульчина вже прибули з Могилева його запасові частини. 25. VIII ввечері туди ж зосередиться Півн. див., вивантажившись на ст. Журавлівка. Походним порядком зі Станіславчика скупчуємо в район Тульчина й 2-у див. Сюди ж, ми гадаємо, 27. VIII встигне скупчитися й решта Вол. групи. Цими трьома див. Вол. група поведе наступ і ударить на праве крило й тил ворога. Перевозити ж на Христинівку Вол. групу небезпечно, бо бої точаться на південний схід від Вапнярки верстах в 16. Між иншим перевозка йде дуже мляво: за 2 тижні з Війтівців — Чорний Острів перевезено в район Жмеринки всього 5 ешелонів, а треба 16—17. Київська група має дотик з Денікінцями. Їй наказано одну див. з Яроватки пересунути в Умань і стати у вихідне становище для можливого маневру на південь на залізницю Рудня—Гайворон—Голованівськ. Зараз відтягати 12-у див. з Тального на південь не можливо по політичних умовах (ще не з'ясовано взаємовідносин з Добармією). Таким чином всі свої сили ми скупчуємо для удару, не залишаючи навіть резерва в Жмеринці. Затримка лише за належним рухом залізниць; брак вагонів не дає змоги подати ешелони для У. С. С. Тому було б добре витягти частину ешелонів з Галицької Армії. Полк. Капустянському персонально здається, що становище на Вапнярському напрямку досить серйозне, але незагрозливе, бо відпорна сила наших частин значна, а ворог мусить підупасти духом — наслідок поразки большевиків на Україні. Навіть тимчасове захоплення ними Вапнярки, як би не витримав Удовиченко до скупчення резервів, не загрожувє Жмеринці, бо ми контрнаступом відкинемо ворога на південь, тільки нам потрібні набої і набої. Безумовно, скупчення III. Г. О. бригади У. С. С. дуже бажано, бо дасть твердість нашому становищу. Взагалі проти Удовиченка зараз сил більше ніж на Київському напрямку, але ж гадаємо дати собі з ними раду.

Про мапки-схеми. Все сказане в передмові до I—II ч.ч. що до схем цілком стосується і до схем, доданих тут при ч. III. Приношу сердечну подяку пполк. Руданівському за допомогу в складанню їх.

Розділ XXVII. Перша фаза наступу центральної групи на Київ	97 100
Розділ XXVIII. Східна армійська група (Наддніпрянська армія)	100—104
Розділ XXIX. Ситуація на Україні до 22. VIII. і есентуальні пляни червоного командування	104—107
Розділ XXX. Акції Українських Армій з 23. до 27. VIII. і стосунки з Добрармією	107—110
Розділ XXXI. Наступ Центральної Армійської Групи і бої з 23 до 27. (Друга фаза)	110—114
Розділ XXXII. Наступ Наддніпрянської Армії проти 45-ї сов. дивізії	114 117
Розділ XXXIII. Оцінка	117—120
Розділ XXXIV. Здобуття Києва і бої за Коростень	120—120
Додатки	121—128

Видання Червоної Калини.

ДОТЕПЕР ВИЙШЛИ З ДРУКУ:

Ціна
Мп.

1. Стр. Календар Червоної (сконфіскований) 600
2. Юра Шкрумеляк: , картини жертв і трудів У 350
3. Василь Софронів: ою, нарис 150
4. Е. Яворовський: С , гранат, збірка нарисів 150
5. „Сурма“ воєнний 500
6. С. Тобілевич (Карпенко Кара): Рідні Гості, спомини про Галичан 150
7. М. Капустянський ген.: Похід укр. армій на Київ і Одесу ч. I. і II. 600
8. М. Капустянський ген.: Похід укр. армій на Київ і Одесу (по приході Галичан аж до здобуття Києва), ч. III. 1000
(Обі книжки Мп. 1500).

НА СКЛАДІ ВИДАВНИЦТВА:

- М. Возняк: Українська Державність 250

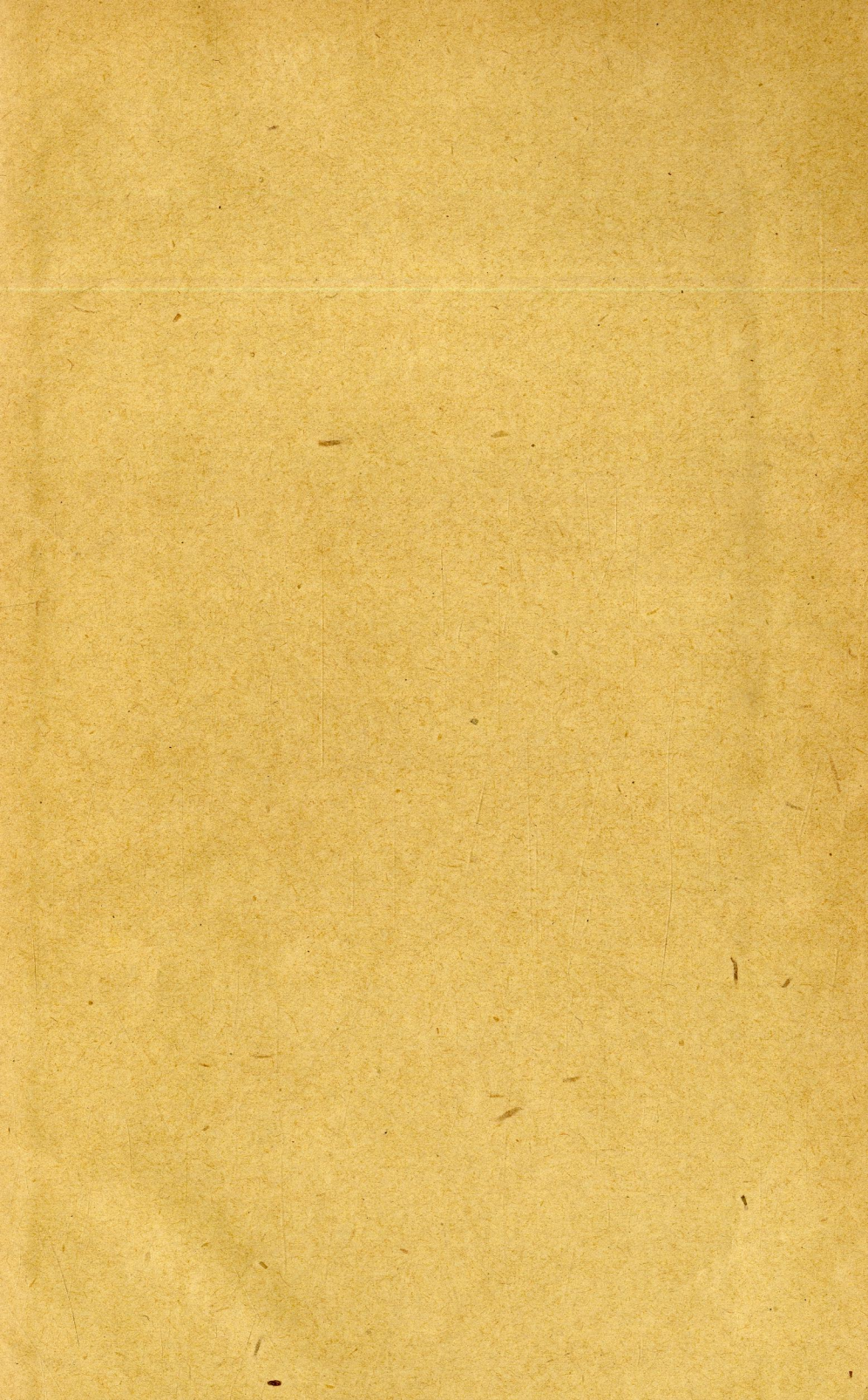
На висипку одної книжки треба присплати 50 Мп. При замовленню від 8 примірників порто оплачує Вид-во. При більшій кількості дає знячний опуст.

АДРЕСА ВИДАВНИЦТВА:

Осип Навроцький, Львів, вул. св. Марка, ч. 20.

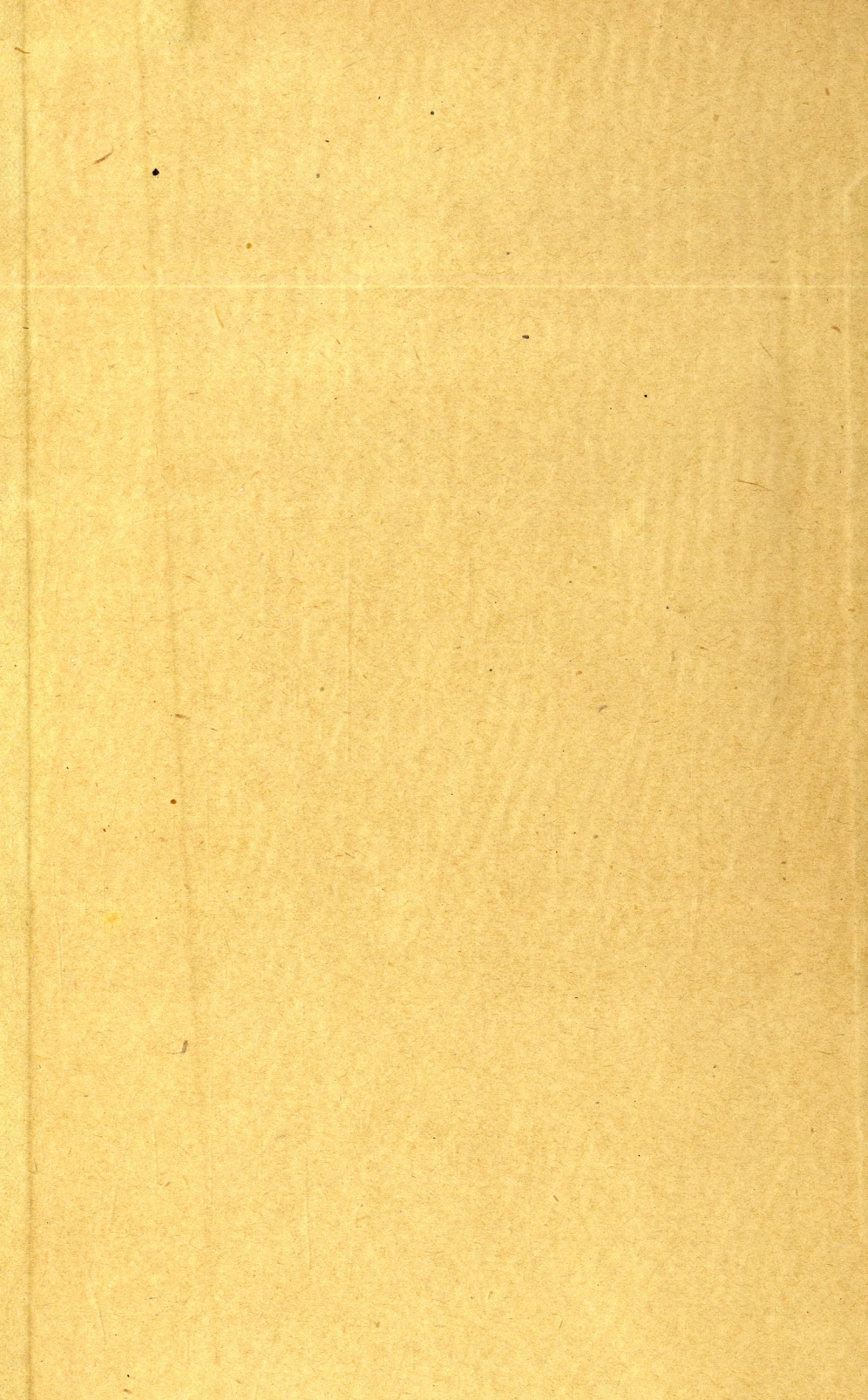
В Чехословаччині замовляти по адресі: Василь Паліїв Ужгород, Берчені 24.

(4 p 60)

3, 74
(1986 p.)

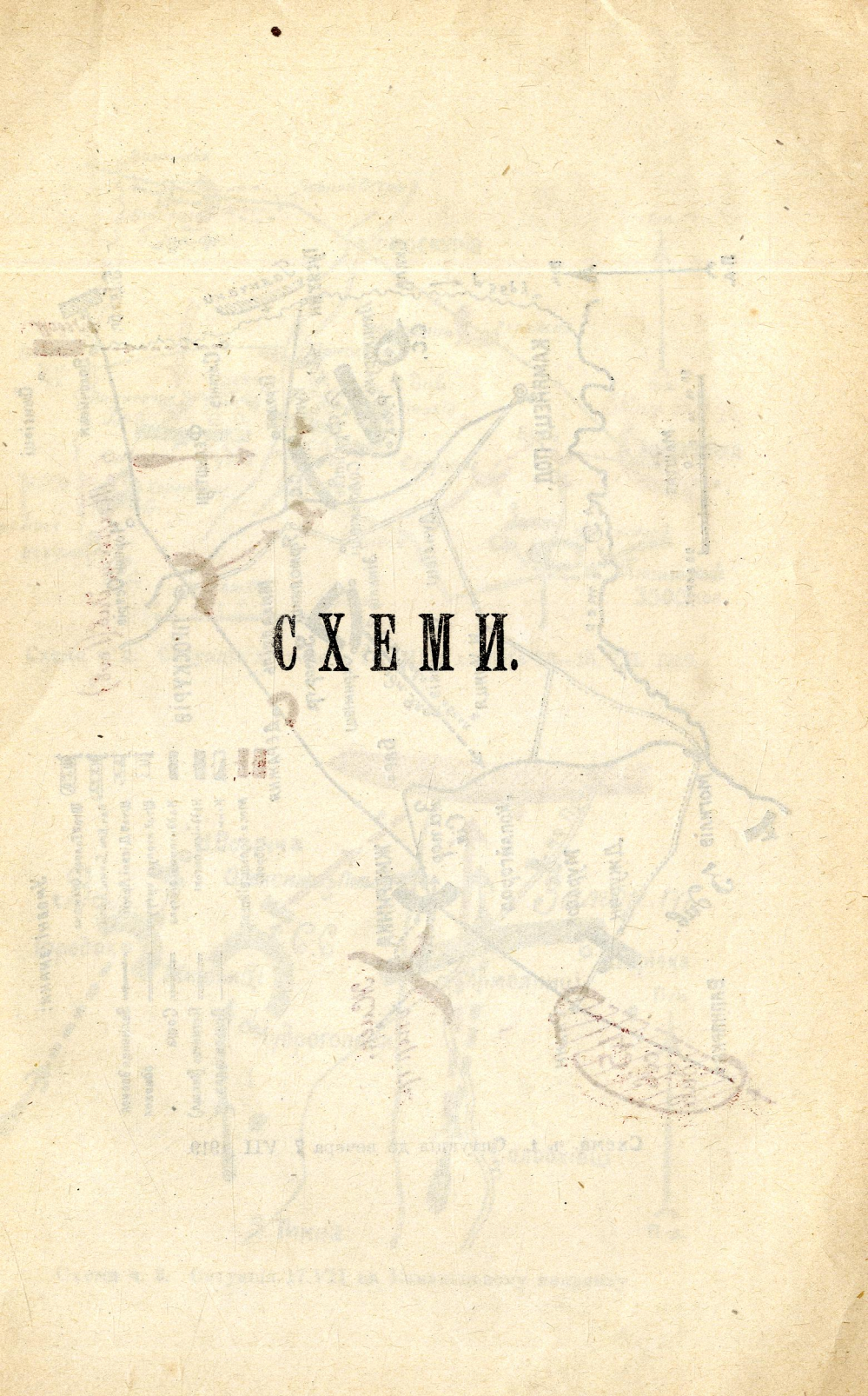

СХЕМА.

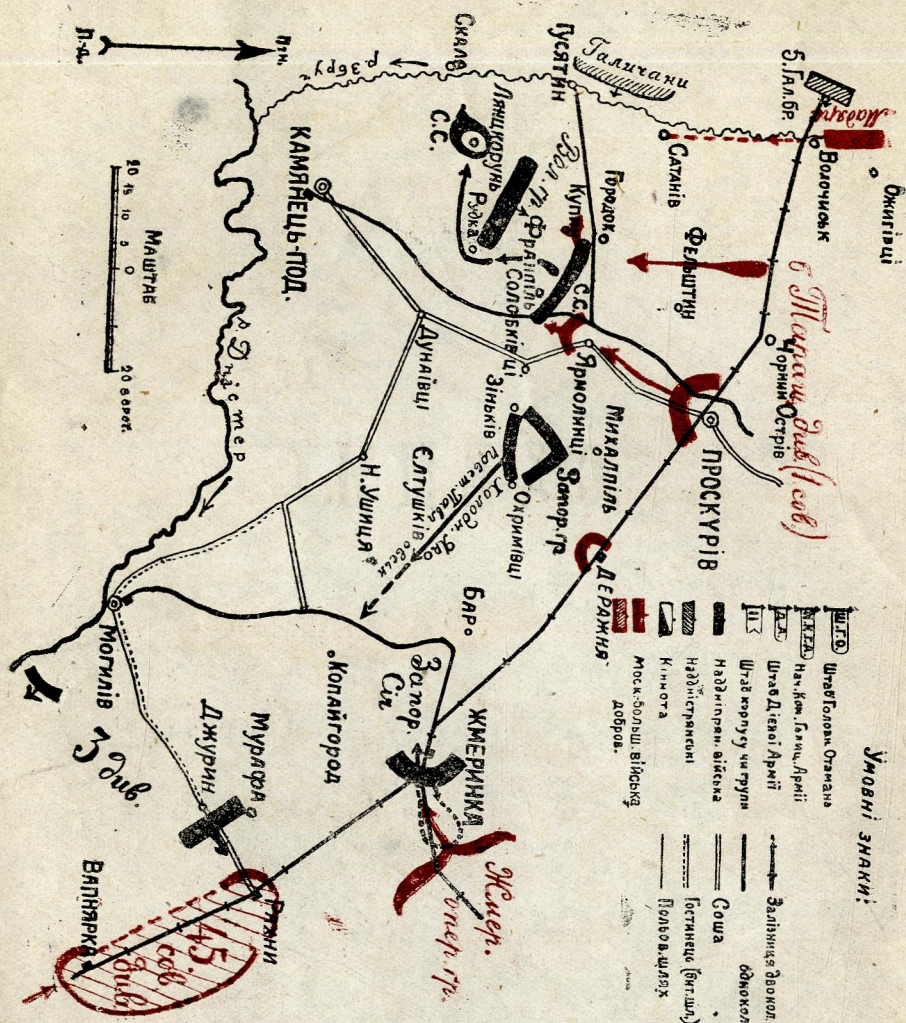

Схема. ч. 1. Ситуація до вечора 7. VII. 1919.

Схема ч. 2. Ситуація до вечера 13. VII і до боїв 13—15. VII. 1919.

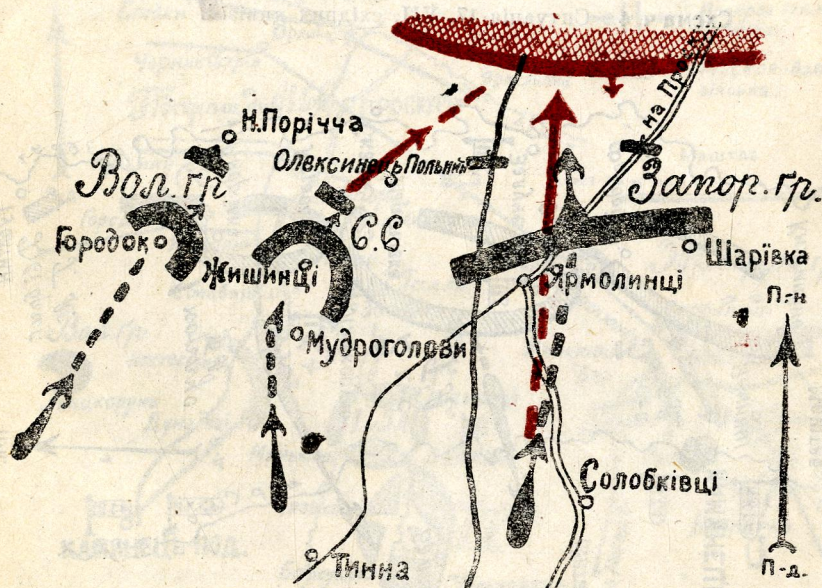

Схема ч. 3. Ситуація 17. VII на Кам'янецькому напрямку.

Схема ч. 4. Ситуація 17. VII. східних дивізій

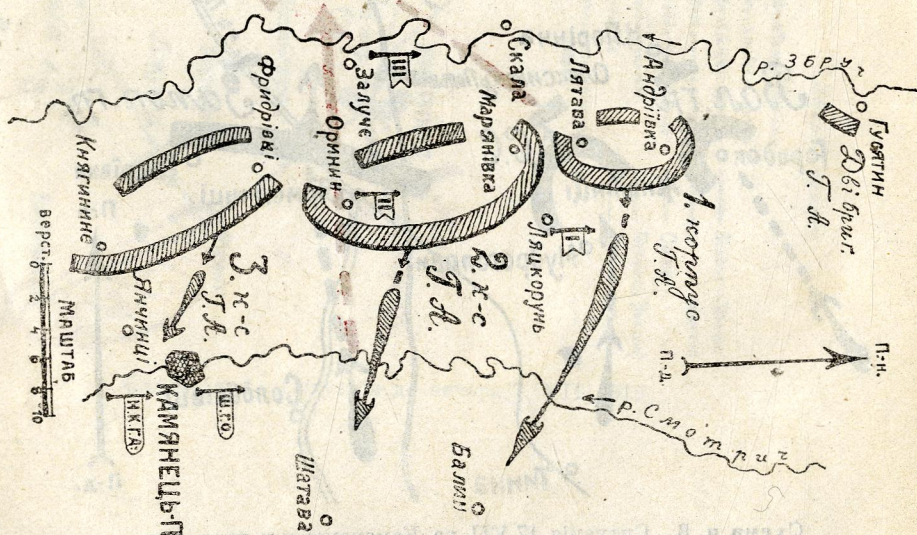

Схема ч. 5. Розполог Галицької Армії (гелєгр. Н. К. Г. А. від 16. і 17. VII.)

Схема ч. 10. Ситуація на фронті 3 див. 28. VII. і до вечера 31. VII.

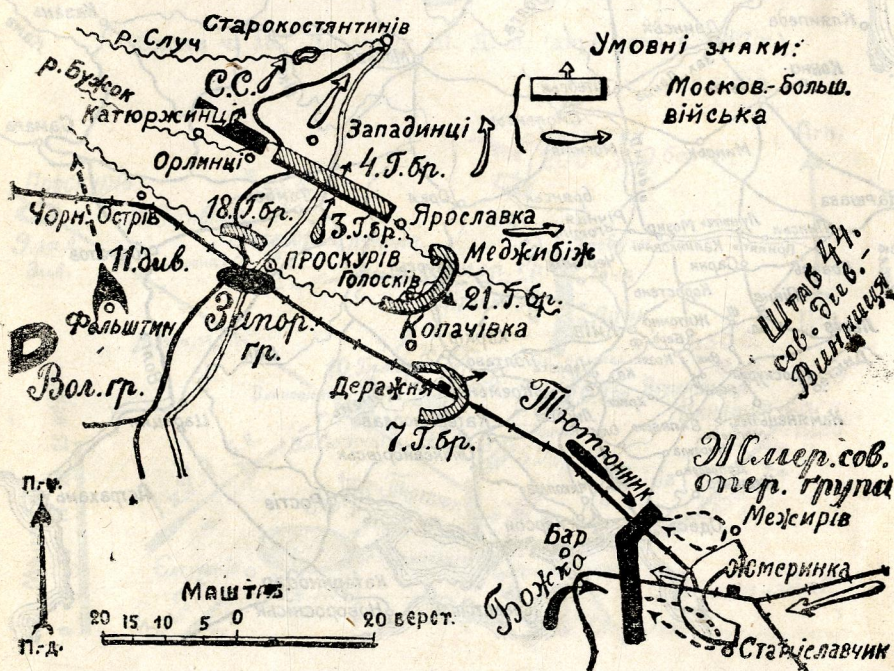

Схема ч. 11. Ситуація на Проскурівському і Жмеринському напрямках на вечір 31. VII.

Схема ч. 12. До огляду стратегічної ситуації на протибольше-
вицькому фронті.

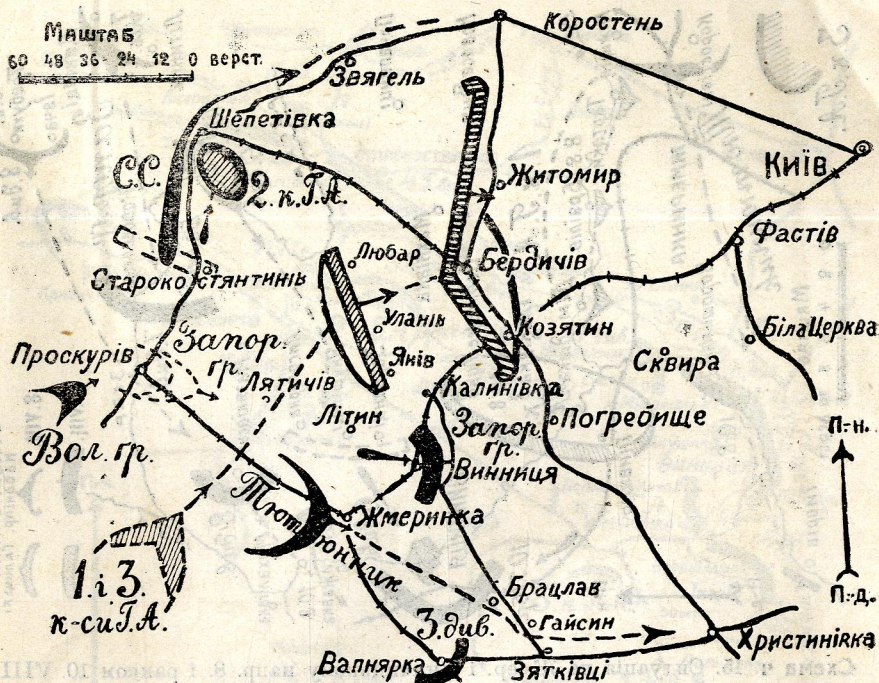

Схема ч. 13. До пляну Ш. Д. А. (директива ч. 2067/к.).

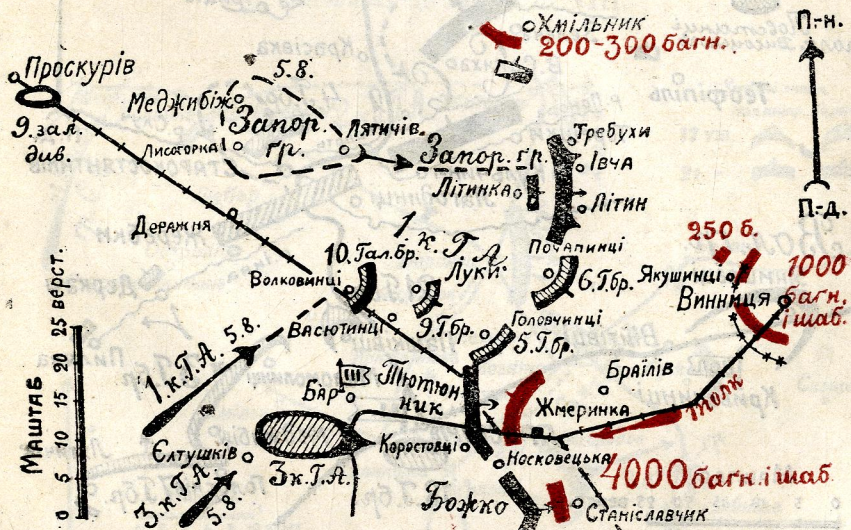

Схема ч. 14 Ситуація на Жмеринському напрямку 5. VIII.
і на ранок 7. VIII.

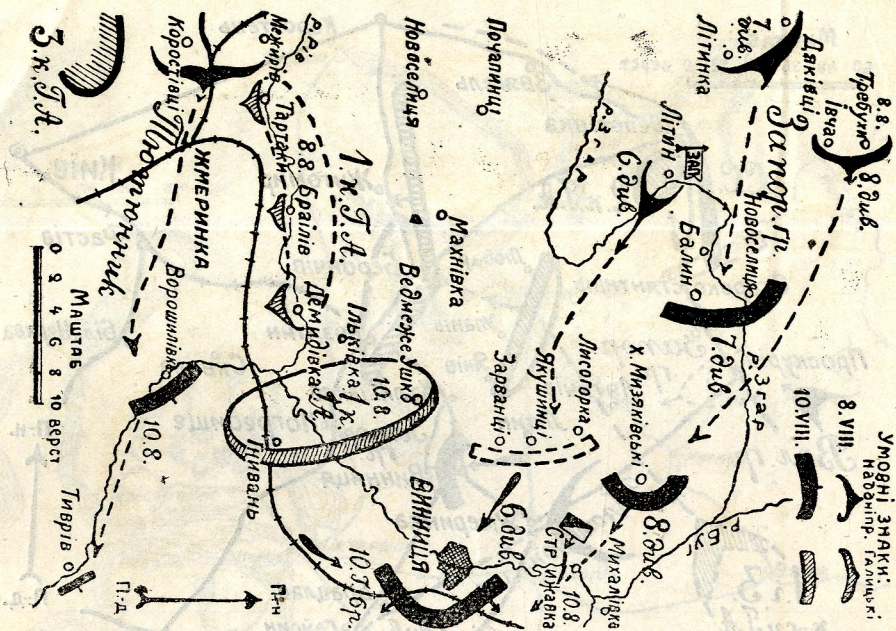

Схема ч. 15. Ситуація на Жмер. і Винницькому напр. 8. і ранком 10. VIII.

Схема ч. 16 Ситуація на Шепетівському і Проскурівському напрямках 5. VIII. і на вечір 1^о. VIII.

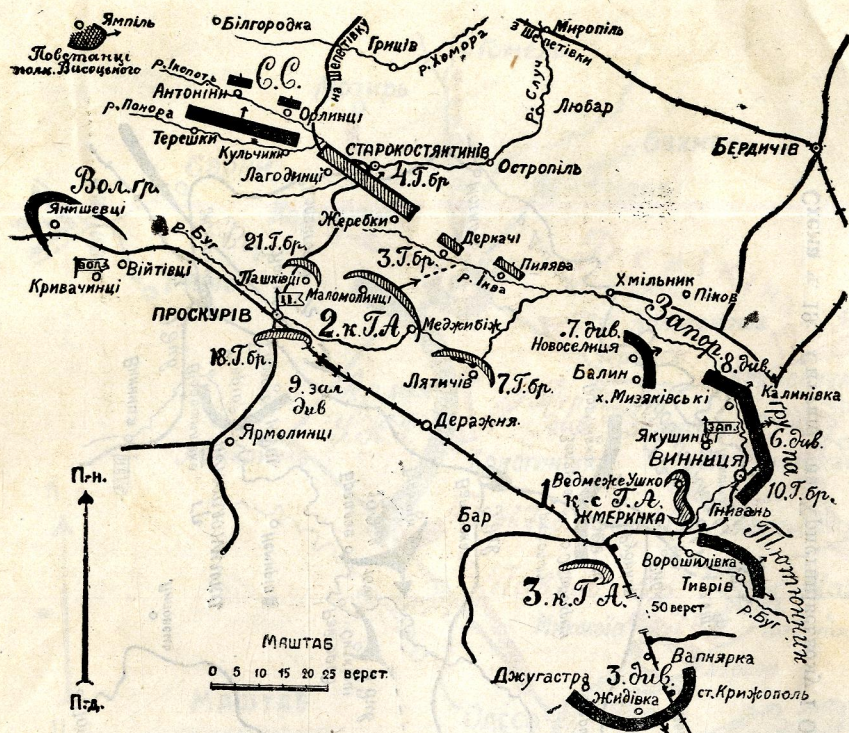

Схема ч. 17. Ситуація на Шепетівському, Вінницькому й Одеському напрямках до вечера 10. VIII.

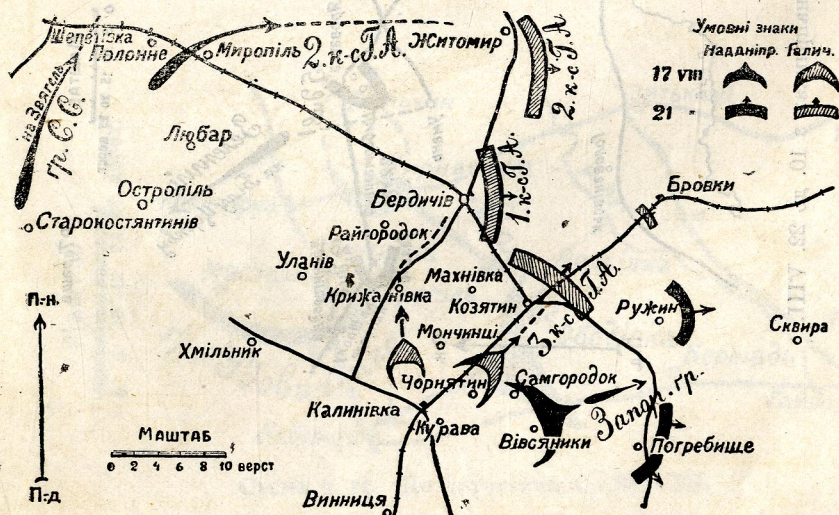

Схема ч. 18. Становище галицьких корпусів 17. і 21. VIII.

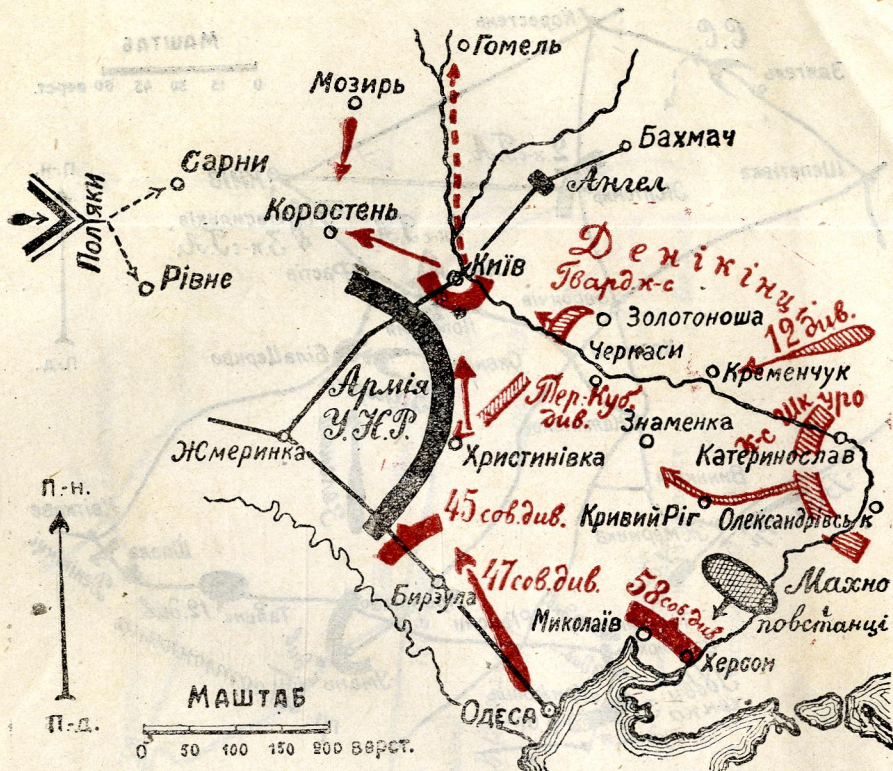
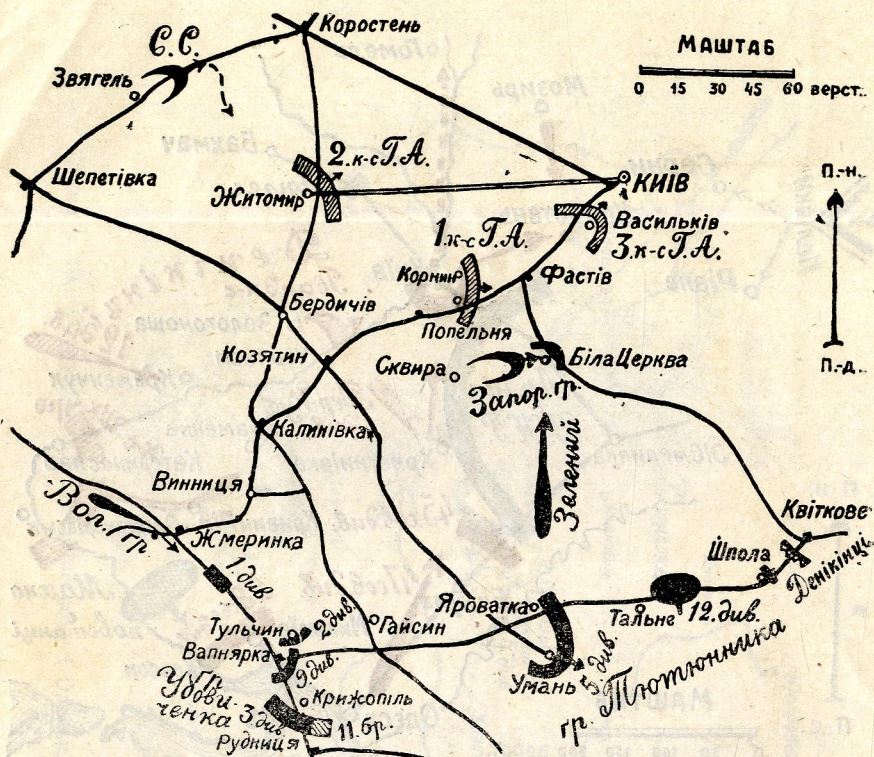

Схема ч. 20. Ситуація на Україні до 22. VIII.

Схема ч. 22. До директиви від 26 VIII.

III Схема ч. 21. Ситуація на всіх напрямках 26. VIII.

III Схема ч. 23. Ситуація 29. VIII.

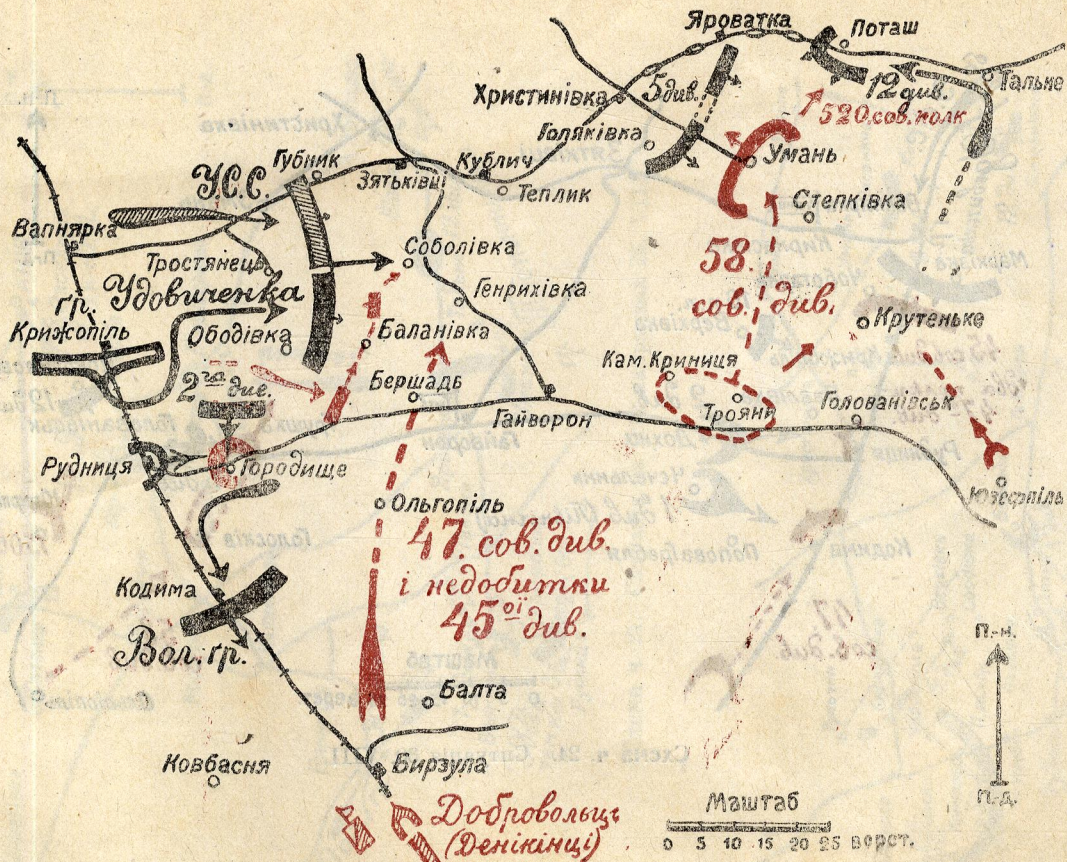

Схема ч. 25. Ситуація з 3. на 4. IX.

2624

131

БІБЛІОТЕКА
ГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

30990/100